

वांछि-वंचायो-वर्तनभां लावो

अध्यात्म गीता

संस्कृत ग्रन्थनो अनुवाद

: रचयिता :

योगनिष्ठ शास्त्रविशारद

श्रीमद् बुद्धिसागरसूरीधरः

: प्रकाशक :

मंत्रीयो, श्री अध्यात्मज्ञान प्रसारक मंडल

मुंण्ड

श्रीमद् बुद्धिसागरसूरीश्वरल्ल अथभाषा अन्थांक ११६

अध्यात्मगीता-अनुवाद

: रचयिता :

शास्त्रविशारद योगनिष्ठ जैनाचार्य
श्रीमद् बुद्धिसागरसूरीश्वरल्ल

: अवतरणकार :

आचार्य महाराज श्री ऋद्धिसागरसूरिल्ल

: प्रकाशक :

श्री अध्यात्म ज्ञानप्रसारक मंडल
३४७ काल्यादेवी रोड, मुंबई नं. २

संवत् २०१६]

आवृत्ति पहेली

[सने १९६०

किंमत : इ. १-४-०

પૃષ્ઠ ૫-૬ આપેલ શુદ્ધિ-પત્રક જોઈ તે મુજબ સુધારીને વાંચવું. તથા કાના, માત્રા, અનુસ્વારો અને શ્લોકોની સંખ્યામાં સુધારો કરવો રહેલ છે તે કરી લેવો.

પૃષ્ઠ ૭ આપેલ અ૦ જ્ઞા૦ પ્ર૦ મંડળના સભ્ય થવાની
ચોજના જરૂર વાંચશો—

અને

મંડળે પ્રગટ કરેલ પુસ્તકોની નામાવલી પૃષ્ઠ ૧૬૫ થી ૬૮ આપેલ છે તે ખરોખર જોવી. તેમાં ૦લેક ટાઈપથી ૦ + આ નિશાનીવાળા ગ્રન્થો લેટ અપાયા છે તે સભ્ય બની લેટ મેળવવા ચુકવું નહિ.

ખંભાતથી પ્રગટ થતા 'બુદ્ધિપ્રભા' માસિકના ગ્રાહક અવશ્ય થવું. પાંચ વર્ષના રૂા. ૧૧) વાર્ષિક રૂા. ૨ાા લવાજમ છે.

મુદ્રક : શ્રી અમરચંદ બેચરદાસ મહેતા
શ્રી બહાદુરસિંહજી પ્રી. પ્રેસ,
પાલીતાણા (સૌરાષ્ટ્ર)

નિવેદન

શ્રી અધ્યાત્મ જ્ઞાનપ્રસારક મંડળ તરફથી પ્રકટ થતી શ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરિ ગ્રંથમાળાના ૧૧૬ મા ગ્રંથ તરીકે પ્રસ્તુત ‘અધ્યાત્મ ગીતા અનુવાદ’ પુસ્તિકા તત્ત્વજિજ્ઞાસુઓ સમક્ષ રજુ કરતાં પ્રશસ્ત આનંદ થાય છે. પ્રસ્તુત પુસ્તિકા પૂઠાં શ્રી યશોવિજયજી મં ના જ્ઞાનસાર અને અધ્યાત્મસારની જેમ જૈન ગીતા છે. તેમાં અધ્યાત્મ છલોછલ ભરેલું છે. આત્મા અને જડની વહેંચણી સુંદર સંસ્કૃત ભાષામાં છે. શ્લોકો સરળ છે. મૂળ ગ્રંથ સ્વં પૂઠાં આં શ્રી બુદ્ધિ-સાગરસૂરિજીએ પરદા શ્લોકોનો રચેલો છે. તેનું ભાષાંતર પૂઠાં આં શ્રી ઋદ્ધિસાગરસૂરિજીએ કરેલું છે.

પ્રસ્તુત પુસ્તક ધાર્મિક પાઠશાળાઓમાં અને કોલેજમાં ચલાવવા લાયક છે. આ પુસ્તકનો અભ્યાસ એટલે જૈન ગીતાનો સૂક્ષ્મ અભ્યાસ છે.

ખાસ કરીને પ્રસ્તુત મંડળે જે જે લઘુ પુસ્તિકાઓ પ્રકાશન કરવાનું ડરાવરૂપે સ્વીકારેલું છે, તદ્દ્રૂપે આ પુસ્તિકાનું પ્રકાશન નં. ૨ રૂપે થાય છે. અનુવાદ થવાથી પ્રસ્તુત પુસ્તિકાનું વાચન સરળ થાય છે, યોગ અને અધ્યાત્મનું આત્મા સાથે મિલન થાય છે, સ્વપરની વહેંચણુ સમજાય છે, લૌતિક અને આત્મિક સુખોનું સ્વરૂપ-જ્ઞાન થાય છે અને એ રીતે આત્મા સમ્યગ્દર્શન પામી પોતાનો વિકાસ સાધી શકે છે.

[૪]

પ્રસ્તુત પુસ્તકના અનુવાદ માટે પૂઠ આઠ મઠ શ્રી ઋદ્ધિસાગર-
સૂરિજીનો, પ્રૂક્ષે વિગેરે તપાસી સંશોધન કરવા માટે શ્રી લલ્લુભાઈ
કરમચંદ તથા શ્રી કૃતેહચંદ ઝવેરભાઈનો તથા પ્રેસકોપી કરવા
માટે શ્રીયુત પંઠ અમૃતલાલભાઈનો આ પ્રસંગે આભાર માન-
વામાં આવે છે અને પ્રસ્તુત જૈન ગીતા વાચકોમાં અધ્યાત્મરસ પ્રકટાવી
આત્મિક અર્પૂર્વ આનંદ પ્રકટાવો-તેવી મંગલમય અભિલાષા સાથે
નમુનારૂપે પ્રસ્તુત પુસ્તકમાંથી જગત સાથે આત્માનું ઐક્યદર્શક
સ્તુતિ શ્લોક સાદર કરી વિરમીએ છીએ.

આત્મૈક્યં જગતા સર્ધ, કૃતં યેન નિજાત્મના ।
વિશ્વતસ્તસ્ય નાશો ન, વિશ્વનાશોઽસ્તિ નો તતઃ ॥

શ્લોક ૩૮૯.

મુખ્ય

તા. ૩૦-૯-૬૦
આશ્વિન શુક્લ દશમી,
(વિજ્યાદશમી)
સં. ૨૦૧૬

લિ. મંત્રીઓ,
શ્રી અધ્યાત્મ જ્ઞાનપ્રસારક મંડળ.

अध्यात्म गीता अनुवादनुं शुद्धिपत्रक.

पातुं	लीटी	अशुद्ध	शुद्ध
२	१	अध्यात्म	आत्म
२	२०	सहजलावे	सहजलावे ढोवाथी
२	२२	शको	शको छो,
३	७	तेम	तेम तुं
४	३	थवाथी	थवाथी प्रकट थयेला
६	१५	धन्द्रियो	धन्द्रियो वडे
६	१२	आल लावथी राज्ज प्रणना अधिकारीओओ	आल लावथी कटपेदी ज्ज
७	१६	आत्म	आत्माना
८	१७	पेताने	पोते
१३	३	जे आत्माने	जे आत्माने
१५	४	जे के आल शरीर तथा	X
२३	१७	आल'भन वडे	आल'भन वडे आन'दने
२४	१५	जे सं'ज्ञा लोकने	जे लोकसं'ज्ञाने
२६	१२	विरुद्धेसु	विरुद्धेसु
३०	१७	शुद्धि	शुद्धि ढोप छे,
३२	११	माहदृष्टि	मोहदृष्टि
३३	५	स-स	से-से
३३	६	जाणइ सव्वं	जाणइ जो सव्वं
३४	८	शरीर परिणाम	शरीर परिणामी
३४	७	अग्निथी	अग्निनी
३७	१७	अन्ये	अन्या

[૬]

પાત્રું	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૩૭	૨૨	હોય	હોય પણ
૪૨	૨૦	જે ભવ્યાત્મા	×
૫૩	૮	તેથી	તેવા
૫૩	૧૨	મનુષ્યો ન્યારે સર્વ વિશ્વના આત્માને	} ×
૫૩	૧૫	એમ	
૫૮	૧૨	જે ભવ્યાત્માઓ ગૃહસ્થ હોય કે ત્યાગી હોય	} ×
૬૧	૧૧-૧૨	તું પુદ્ગલોનો-પણ	
૬૭	૧૫	મોગેભ્ય	મોગેભ્ય:
૬૮	૧૪	નાશ	નાશ કરે છે
૭૦	૯	અંશ	અંશોનો
૭૧	૧૪	યોગીશ્વરો	યોગીશ્વરોએ
૭૨	૭-૯	આત્મા... પોતાના નથી	આત્મા જડ વસ્તુ- ઓમાં નથી હોતો.
૯૦	૧	જે પદાર્થો-તે	ક્ષયોપશમભાવનું સુખ
૧૨૩	૫	અને	તે
૧૨૮	૧૯	સમ્યગ્જ્ઞાની	સમ્યગ્જ્ઞાનીએ
૧૪૦	૧૪	અધાતિ કર્મો	અધાતિ કર્મોના ફલરૂપ
૧૪૪	૧૧	નિશ્ચયનયથી	નિશ્ચયનયથી
૧૫૦	૧૧	જે ભવ્યાત્મા	×
૧૫૨	૨૧-૨૨	સર્વ જગત્	×
૧૬૪	૧૧	ગિરાયાં	ગિરાયાં

અધ્યાત્મ જ્ઞાનપ્રસારક મંડળે અધીના વધુ વિશાળ પ્રચારાર્થે
નીચે પ્રમાણે સભ્યોની યોજના ઘડી છે.

— સભ્ય બનો —

૩૧. ૨૦૦૦) અને તે ઉપરની રકમ આપનાર ગૃહસ્થો તથા સંસ્થાઓ
પ્રથમ વર્ગના પેટ્રન ગણાશે.
૩૨. ૧૦૦૦) અને તે ઉપરની રકમ આપનાર ગૃહસ્થો તથા સંસ્થાઓ
બીજા વર્ગના પેટ્રન ગણાશે.
૩૩. ૫૦૦) અને તે ઉપરની રકમ આપનાર ગૃહસ્થો તથા સંસ્થાઓ
ત્રીજા વર્ગના પેટ્રન ગણાશે.
૩૪. ૨૫૦) અને તે ઉપરની રકમ આપનાર ગૃહસ્થો લાઠદ્દિ મેંબર
ગણાશે.

સભ્ય થયા બાદ મંડળ તરફથી પ્રકટ થતા તમામ નવા અધી
પ્રથમ તથા બીજા વર્ગના પેટ્રનોને ૨-૨ નકલો તથા ત્રીજા વર્ગના
પેટ્રન તથા લાઠદ્દિ મેંબરને ૧-૧ નકલ ભેટ આપવામાં આવશે.

સ્નેહીઓના આત્મશ્રેયાથે યા યાદગીરી રાખવા આવા અમૂલ્ય
અધીના પ્રકાશનમાં દ્રવ્યની સહાય સ્વીકારાય છે.

પ્રભાવના અગર સાધુ-સાધ્વી અગર વિદ્વાનોને આપવા માટે
જથ્થાબંધ ખરીદનાર મહાશયોએ મંત્રીને મળવા વિનંતી છે.

ધર્મલાવના જગાડનાર, ધર્મમાં સ્થિર કરનાર, જીવનઘડતરમાં
પરમસહાયક, ઉચ્ચ જીવનનાં માર્ગદર્શક, યોગ, અધ્યાત્મવિદ્યા,
તત્ત્વજ્ઞાન અને સદ્બોધનાં અતિ દુર્લભ અધીના સંગ્રહ માટે આ
મંડળના સભ્ય બની, અન્યને સભ્ય બનાવી જ્ઞાનભક્તિમાં સહાયક બનો.

પત્રવ્યવહાર નીચેના સરનામે કરો—

શ્રી અધ્યાત્મ જ્ઞાનપ્રસારક મંડળ, મુંબઈ

C/o. મંગળદાસ એન્ડ કાં. ઘડીયાળા

૩૪૭ કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ નં. ૨

શ્રી અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રસારક મંડળ તરફથી પ્રકટ
થયેલ ગ્રન્થો મળવાનાં ઠેકાણાં.

- ૧ શ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરિ જૈન જ્ઞાનમંદિર
શ્રી વિજયપુર (ગુજરાત)
 - ૨ શ્રી અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રસારક મંડળ, મુંબઈ
ઠેં ૩૪૭-કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ ૨
 - ૩ શ્રી મેઘરાજ પુસ્તક ભંડાર
ઠેં ગોડીજીની ચાલ, કીકાસ્ક્રીટ, મુંબઈ ૨
 - ૪ શ્રી અમૃતલાલ ચક્રચંદ હીરાચંદ
ઠેં ઝવેરીવાડ, આંબલી પોળ,
ઉપાશ્રય પાસે, અમદાવાદ
 - ૫ શ્રી સોમચંદ ડી. શાહ
ઠેં જીવનનિવાસ સામે, પાલીતાણા (સૌરાષ્ટ્ર)
અને બાણીતા બુકસેલરો પાસેથી.
-

योगनिष्ठ आ० श्रीमद् युद्धिसागर सूरिधरजी

वंदन हे। विरलयोगी-द्विज्य विभूतिने

ॐ अहम् नमः

श्री अध्यात्म-गीता-अनुवाद

प्रणम्य श्री महावीरं, ज्ञानानन्दमयं परम् ।

करोम्यध्यात्मनो गीतां, स्वपरानन्दहेतवे ॥ १ ॥

अर्थ—परमश्रेष्ठ ज्ञान-दर्शन અને ચારિત્રમય શ્રી મહાવીર પરમાત્માને મન-વચન અને કાયાની શુદ્ધતાપૂર્વક નમસ્કાર કરીને પોતાના અને અન્ય સર્વ લૅવ્યાત્માઓના પરમાનન્દની પ્રાપ્તિ માટે હું (બુદ્ધિસાગરસૂરિ) આ અધ્યાત્મ ગીતાની રચના કરું છું. ૧.

આત્મનઃ શુદ્ધિકાર્યર્થ-માઽઽત્મજ્ઞાનં તથા ક્રિયા ।

ઉક્તા સદ્ભિર્વિવેકેન, તદધ્યાત્મં વિજાનીત ॥ ૨ ॥

પોતાના આત્મસ્વરૂપની પરમશુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવા માટે તીર્થ-કરો-ગણધરો અને પરમગીતાર્થ પુરુષોએ જડ અને ચેતન એવા પદાર્થોના લેહવડે અધ્યાત્મજ્ઞાન-આત્મજ્ઞાનનું સ્વરૂપ અને સમ્યક્ક્રિયા કહી છે. તેને અધ્યાત્મ સમજો. ૨.

જ્ઞાનાનન્દસ્વરૂપોઽય-માત્માઽઽસ્મિ વિશ્વશાશ્વતઃ ।

કર્મસન્નયપ્યકર્માઽહં, સર્વદુઃસ્વવિવર્જિતઃ ॥ ૩ ॥

[૨]

અધ્યાત્મ તેના સહજ સ્વભાવમય ધર્મથી જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય, ઉપયોગ, આનંદમય સ્વરૂપવંત છે. તેમજ સર્વ જગતમાં આત્મા સદા સર્વ દ્રવ્યનયની સત્તાથી શાશ્વતો જ છે. તેમજ પર્યાય-નયની અપેક્ષાએ પૂર્વના અનાદિકાળથી કરાયેલા કર્મોનો-જ્ઞાનાદિ ગુણોને આવરનારા કર્મોથી ઘેરાયેલો-તે કર્મોનો સંગી છે. તેમજ સર્વ કર્મોનો સમૂલ નાશ કરનારો, ભવિષ્યમાં સર્વથા કર્મથી રહિત થનારો પણ તેજ આત્મા છે. તેથી દ્રવ્યાર્થિક-નયની અપેક્ષાએ જ્ઞાન-દર્શનાદિ ગુણવાળો અને પર્યાયાર્થિક-નયની અપેક્ષાએ કર્મોનો સંગી હોવાથી અને સર્વ કર્મોનો ક્ષય કરી મુક્ત થનાર એવો હું મોક્ષના આનંદનો ભોગવવાવાળો આત્મા છું. ૩.

આત્મસ્વભાવઃ સજ્જ્ઞાનં, સુખં પૂર્ણમતીન્દ્રિયમ્ ।

આત્માનમન્તરા સર્વં, જહં મિત્રં વિચારય ॥ ૪ ॥

આત્મશુદ્ધસ્વભાવો ય, આત્મધર્મો નિજાઽઽત્મનિ ।

જ્ઞાત્વૈવં બ્રહ્મરૂપં સ્વં, વ્યક્તં કુરુષ્વ ભાવતઃ ॥ ૫ ॥

હે ભગવાત્માઓ ! તમે એકાન્તમાં શાન્તચિત્તે હૃદયમાં વિચાર કરશો તો જણાશે કે આ આત્મા પોતાના સહજ સ્વભાવથી જ ચૈતન્ય-એટલે સદા ય જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય, ઉપયોગ અને આનંદ-સુખરૂપ ગુણોથી પરિપૂર્ણ છે; સહજ ભાવે પાંચ ઇન્દ્રિયો અને મનથી પણ ગ્રહણ કરી શકાય તેવા સ્વરૂપવાળો નથી જ એટલે અતીન્દ્રિય જ છે. અને તમે જે પાંચ ઇન્દ્રિય તથા મનથી ગ્રહણ કરી શકો, ભોગ કરી શકો છો તે સર્વે પુદ્ગલમય હોવાથી રૂપ, રસ, ગન્ધ, સ્પર્શ, શબ્દ-

[૩]

રૂપ ગુણોવાળા અચેતન જડ પદાર્થો છે. તે સર્વે આત્માથી સર્વથા ભુક્ષા-ક્ષણે ક્ષણે નાશ પામનારા ક્ષણિક જ છે. તેનો વિચાર કરશે એટલે તે અવશ્ય જણાશે. ૪.

તે જડથી ભિન્ન સ્વરૂપ લક્ષણોવાળો. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય, ઉપયોગમય આત્માને જે શુદ્ધ-સહજ સ્વભાવ ગુણમય ધર્મ છે તે સદાય આત્મામાં અભિન્ન સ્વરૂપે રહેલો જ છે. તેમજ અનુભવીશ. તેવા પરમાર્થ સ્વરૂપ પોતાને આત્મા-બ્રહ્મરૂપે સમજીને શુદ્ધોપયોગને વિકસાવીને ભાવપૂર્વક બ્રહ્મસ્વરૂપ એ આત્માને પૂર્ણભાવે પ્રગટ કરવા પ્રયત્ન કર. ૫.

આત્મોપયોગતઃ સ્વાત્મા, દ્રષ્ટવ્યો હિ પ્રતિક્ષણમ્ ।

મોહદષ્ટિ પરિત્યજ્ય, સ્વાત્મન્યેવ સ્થિરો ભવ ॥ ૬ ॥

આત્માનું આત્માનાસ્વરૂપમાં આત્મોપયોગથી ધ્યાન કરીને પ્રત્યેક ક્ષણે તે શુદ્ધાત્મ સ્વરૂપનું નિરીક્ષણ કરીશ તો તારા શુદ્ધ સ્વરૂપનું આત્મ-ભાવે અવશ્ય સમ્યગ્દર્શન-સમ્યગ્-જ્ઞાન તને થશે જ. માટે તું જ્ઞાનાવરણાદિક મોહમય દષ્ટિનો ત્યાગ કરીને આત્મ-સ્વરૂપના ધ્યાનમાં એકત્વભાવે સ્થિર થા. ૬.

જન્મમૃત્યુજરાદ્યા યે, અશુદ્ધાઃ પર્યાયાશ્ચ તે ।

મિત્નાઃ શુદ્ધાત્મનો જ્ઞેયાઃ તત્ત્વ સ્વત્વં ન કિચ્ચન ॥ ૭ ॥

જીવોને સંસારમાં જે શુભાશુભ કર્મના યોગથી ઉચ્ચ-નીચ કુલ-જાતિમાં જન્મ થવો, બાલ્ય, યુવા, વાર્ધક્ય અવસ્થા પ્રાપ્ત થવી, જરાને યોગે પીડાવું, આયુઃ પૂર્ણ થયે મૃત્યુ પામવું વગેરે અનેક પ્રકારની અવસ્થાઓનો અનુભવ કરવો- તે કર્મના યોગે થતો હોવાથી અશુદ્ધ પર્યાયો છે એમ જાણવું,

[૪]

તે અશુદ્ધ પર્યાયોથી બુદ્ધા આત્મામાં જ્ઞાનાવરણ-દર્શનાવરણનો ક્ષયોપશમ થવાથી તથા ચારિત્રાવરણ-વીર્યાન્તરાય વગેરે ઘાતિકર્મોના ક્ષયોપશમ થવાથી સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-વીર્યાન્તરાયોગમય જે પર્યાયો, તે આત્માના શુદ્ધપર્યાયો બાણવા, તે જ વસ્તુતઃ આત્મામાં જ આત્માના સ્વતત્ત્વરૂપે છે, તે આત્માથી જરાપણ બુદ્ધા-લેહરૂપે નથી. ૭.

સુખમાત્મસ્વભાવોઽસ્તિ, દુઃખં મોહસ્ય વૃત્તિષુ ।

મોહરૂપમનોદુઃખં, જ્ઞાત્વાઽઽત્મનિ રતિં કુરુ ॥ ૮ ॥

જીવોને જે બાહ્ય કારણો વિના જ સહજથી જે સુખનો અનુભવ થાય છે, તે વસ્તુતઃ આત્મ-સ્વરૂપના જ સહજ અનુભવથી થાય છે. પણ પુદ્ગલથી સાચા સુખનો અનુભવ કોઈને પણ નથી જ થતો. પણ જે દુઃખનો અનુભવ મનથી કે કાયાથી થાય છે, તે મોહનીય કર્મના ઉદયથી થાય છે. માટે હે ભવ્યાત્મા ! તું સાતા કે અસાતાને પુણ્ય-પાપના યોગે મળેલા બાહ્ય પદાર્થોથી અનુભવતો છતો સુખ-દુઃખરૂપે માને છે તે વસ્તુતઃ મનમાં માનેલા સુખ-દુઃખરૂપ પરિણામો મોહનીય કર્મના પર્યાયો છે-તેમ બાણીને તેનો ત્યાગ કરીને સહજ સ્વરૂપ સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રરૂપ આત્મ-સ્વરૂપમાં જ સ્થિરતામય રતિને પ્રાપ્ત કર. તેમાં જ સાચા સુખનો અનુભવ તને પ્રાપ્ત થશે જ. ૮.

સંકલ્પવર્જિતં બ્રહ્મ, વિકલ્પવર્જિતં સ્થિરમ્ ।

નિષ્ક્રિયં ચિદ્ગુણં શુદ્ધં, ત્વમેવાઽઽત્મા સ્વભાવતઃ ॥૧॥

[૫]

સંશ્લક્ષ્યની દૃષ્ટિએ જોવામાં આવે તો જહ્વાશે કે પ્રહ્વાનું સ્વરૂપ બાહ્ય પદાર્થોના સંકલ્પ વિનાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ છે. તેમજ વિકલ્પોનો ત્યાગ કરવાથી તે સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રના જેવો સ્થિર છે. બાહ્ય પુદ્ગલમય જે ક્રિયાઓ થાય છે તેનો ત્યાગ કરીને મનને સંકલ્પ-વિકલ્પથી દૂર કરવાથી શુદ્ધ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રમય ચિદ્ધન સ્વરૂપે આત્મા જ છે એમ સહજ ભાવે સ્વભાવમય આત્માનો અનુભવ તમને અવશ્ય થશે તેમ પરમપૂજ્ય પરમાત્મા તીર્થંકરો જણાવે છે. ૯.

સંકલ્પેભ્યો વિકલ્પેભ્યો, યદા મુક્તો ભવિષ્યસિ ।

નિર્વિકલ્પોદધિં બ્રહ્મ, સ્વાત્માનં દ્રક્ષ્યસિ સ્વયમ્ ॥૧૦॥

હે ભગ્યાત્મન્ ! તું જ્યારે સંકલ્પ-વિકલ્પોથી જુદો પડીશ, ખન્ને સંકલ્પ-વિકલ્પોનો ત્યાગ કરીશ અને નિર્વિકલ્પ સ્વયંભૂરમણ સાગર સમાન સ્થિર થઈશ ત્યારે નિર્વિકલ્પ પ્રહ્વાસ્વરૂપ આત્માને તું સ્વયં સ્વશક્તિથી જોઈશ. ૧૦

સ્વાતન્ત્ર્યં સ્વાડ્ડત્મનિ વ્યક્તં, મોહાદિદોષવર્જિતમ્ ।

પારતન્ત્ર્યં તુ મોહેન, સર્વદા સર્વદેહિનામ્ ॥ ૧૧ ॥

આત્માનું પોતાની સહજ શક્તિથી સ્વતંત્રપણું છે-મોહ, માન, માયા, લોભ, અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ, ક્રોધાદિ તથા કામાદિ ઇન્દ્રિય-વિષયલોગના દોષોથી જુદા થયેલા આત્માનું સ્વતંત્ર-પણું વ્યક્તરૂપ પ્રગટ થાય છે, જ્યાંસુધી મોહાદિ દોષોથી ઘેરાયેલો હોય ત્યાં સુધી તો સર્વ આત્માઓ સદા સર્વદા મોહ-મહારાજના પરવશ ખની કેદી જેવી જ દશા લોગવે છે. ૧૧.

[૬]

સ્વતન્ત્રો વીતરાગોઽસ્તિ, નિર્ભયો જ્ઞાનવાન્ સ્વલુ ।

પરતન્ત્રઃ સદા મોહી, સ્વતન્ત્રો ભવ ચેતન ! ॥ ૧૨ ॥

જે રાગ-દ્વેષ આદિ આત્મઘાતી કર્મોનો વિનાશ કરીને વીતરાગ થયેલા પરમાત્માઓ નિશ્ચયથી મૃત્યુ આદિ સર્વ ભયથી રહિત-નિર્ભય થયેલા છે તેમજ સર્વ પ્રકારનું અપ્રતિહત કેવલજ્ઞાન પામેલા હોવાથી જગતને ઉપદેશ કરીને નિર્ભય બનાવવાની પ્રવૃત્તિ કરે છે. તે જ વસ્તુતઃ પૂર્ણ સ્વતંત્ર થયેલા બહુવા. અને જે આત્માઓ કામ, ક્રોધ, મોહ, માયા, લોભ અને અજ્ઞાનથી વ્યાપ્ત થયેલા છે, તે સદા કર્મના ચોગે પરતંત્ર બનેલા જ સમજવા. તેથી જ્ઞાનીઓ કહે છે, કે—હે ચેતન ! તું મોહાદિકનો ત્યાગ કરી સમ્યક્ સ્વરૂપે જ્ઞાન-દર્શન તથા આસ્ત્રિને આરાધીને પૂર્ણ સ્વતંત્રભાવને બજનારો થા. ૧૨

કલ્પનાં વાહ્યભાવેષુ, સ્વાતન્ત્ર્યપારતન્ત્ર્યયોઃ ।

સન્ત્યજ્ય બ્રહ્મણઃ સત્યં, સ્વાતન્ત્ર્યં પ્રકટીકુરુ ॥ ૧૩ ॥

ઇન્દ્રિયો^{૫૬} મન-કાયાના વિષયો ભોગવવાની સ્વતંત્રતા કે પરતંત્રતા તે માત્ર બાહ્ય ભાવથી રાજ-પ્રજના અધિકારીઓએ કલ્પેલી જ સ્વતંત્રતા કે પરતંત્રતા છે. વસ્તુતઃ કર્મના સંયોગથી પ્રાપ્ત થયેલા અનુકૂલ કે પ્રતિકૂલ વિષયોથી જીવે શાતા કે અશાતા અનુક્રમે અનુભવે છે. તેથી જ્યાં કર્મની પરતંત્રતા છે ત્યાં વસ્તુતઃ આત્મ-સ્વતંત્રતા છે જ નહિ માટે તેવી કલ્પના-મય સ્વતંત્રતાનો ત્યાગ કરીને ઇન્દ્રિય અને મનને વિષયોથી વારીને સત્ય બ્રહ્મ-સ્વરૂપનો અનુભવ ધર્મ અને શુકલધ્યાનવડે કરીને આત્મ-સ્વરૂપની સત્ય સ્વતંત્રતાને પ્રકટ કરો. ૧૩.

[૭]

દેહાદિજઠભાવેષુ, સાક્ષિભાવેન વર્તનમ્ ।

ભવેદ્ યદા તદાઽઽત્માઽસૌ, જીવન્મુક્તઃ પ્રમુઃ સ્વયમ્ ॥૧૪॥

દેહ, ઇન્દ્રિયો, મન અને તેથી લોગવાતા શુભાશુભ બાદ્ય અબ્યન્તર વિષયોમાં જે પ્રવૃત્તિ કરવી પડે છે તે વ્યવહારના યોગે સાક્ષિભાવે રહીને પ્રવૃત્તિ કરાય અને પુત્ર, સ્ત્રી, માતા, પિતા વગેરે કુટુંબની સાથે સંબંધ રાખવામાં આવે, તેઓના શુભાશુભ કાર્યોમાં પણ ભાગ લેવામાં આવે—તે સર્વમાં માત્ર સાક્ષિભાવે રહીને કાર્ય કરતાં આત્મા કમંથી લેપાતો નથી. એ પ્રમાણે જે વર્તે છે તે અવશ્ય સ્વયં આત્મભાવે પ્રભુતાને લોગવતો છતો જીવન્મુક્ત કમંયોગી બને છે. ૧૪.

આત્મૈવ બ્રહ્મરૂપોઽસ્તિ કાલસ્ય મક્ષકો મહાન્ ।

અકાલો નિર્ભયો નિત્યો, જ્ઞાત્વા સ્વો ભવતિ પ્રમુઃ ॥૧૫॥

સર્વ જગતના પદાર્થોમાં એક આત્મરૂપ પદાર્થ જ એવો છે કે જે જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-વીર્ય-ઉપયોગ સ્વરૂપ શુભોથી યુક્ત સત્તાએ બ્રહ્મ-સ્વરૂપ જ છે. અને તેને દ્રવ્યત્વભાવે ક્ષણે ક્ષણે વિનશ્વરતારૂપ કાલ લક્ષણ નથી જ કરી શકતો. તેથી સંબ્રહ્મનયથી સદા કાલાતીત છે. તેમજ વાસ્તવિકતાએ આત્મ-સ્વરૂપને મરણાદિક સાત ભયોમાનો કોઈ ભય થતો નથી, તેથી તે નિર્ભય છે, તેમજ આત્મા અસંખ્ય-પ્રદેશનું વ્યૂહ કદાપિ નાશ પામતું ન હોવાથી અસંખ્ય-પ્રદેશિત્વપણે નિત્ય જ છે. આવું આત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન સમજીને આત્મા પુણ્યલભાવથી સ્વતંત્ર-મુક્ત થતાં સ્વયં પોતાના સ્વરૂપને પોતે જ સ્વામી થાય છે. ૧૫

[૮]

નિર્ભયો ભવતિ સ્વાઽસ્ત્મા, જ્ઞાત્વાઽસ્ત્માનં સમાધિમાન્ ।
 હર્ષશોકં વિના જ્ઞાની, બ્રહ્મભાવેન જીવતિ ॥ ૧૬ ॥

જે આત્માઓ પોતાના સત્ય-સ્વરૂપને યથાર્થપણે બાંધે છે, તેઓ જગતના સર્વ પદાર્થો પ્રતિને ભોહ-રાગ-દ્રેષને ત્યાગ કરીને સમતા-સમલાવમાં આવીને સમાધિવાંત થાય છે, તેથી બાહ્યથી પુદ્ગલોની કે સ્વકુટુંબની ઉંચી નીચી અવસ્થાને જોતાં છતાં હર્ષ કે શોક કરતા જ નથી. તેવ સાચા આત્મ-જ્ઞાનીઓ જીવન-મુક્ત દશાને અનુભવતાં છતાં પ્રહ્લ સ્વરૂપે જ સદાય જીવન જીવે છે. ૧૬

આત્મવિદાઽસ્ત્મભાવેન, સર્વદુઃસ્વાત્પમુચ્યતે ।
 જહતત્ત્વાવબોધેન, દુઃસ્વાદાઽસ્ત્મા ન મુચ્યતે ॥ ૧૭ ॥

આત્મ-સ્વરૂપના સમ્યગ્બોધ પામેલા મહાન્ યોગીઓ સર્વ બાહ્ય-આભ્યન્તર દુઃખોથી અવશ્ય મુક્ત થાય છે જ પશુ જેઓ જડ-અચેતન તત્ત્વોનો જ માત્ર બોધ પામેલા છે તેવા જડ વિજ્ઞાન-વાદીઓ કદી પશુ દુઃખ અને શોકથી મુક્ત થઈ શકતા જ નથી. જડ-પદાર્થોથી કોઈને આત્મ-શાંતિ થઈ શકે તેમ નથી. ૧૭.

કિં કોટિગ્રન્થબોધેન, વિદ્યયા સત્તયા ચ કિમ્ ।
 કિં ધનેન ચ રાજ્યેન, બ્રહ્મજ્ઞાનં વિના વૃથા ॥૧૮॥

કોઈક પેતાને સામાન્ય શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયો-પશ્ચમલાવથી લાખો કે કરોડો ગ્રન્થો સર્વ-દર્શન શાસ્ત્રોના કે જડ વિજ્ઞાનોના ભણીને મહાન્ વાદ-વિવાદોમાં જ્ય મેળવી

[૯]

ને દિગ્ગજ પંડિતો બને, કિંવા અનેક પ્રકારના વિદ્યા-મંત્ર-
તંત્ર ભણીને લોકોને ચમત્કાર બતાવીને મહાન્ જાદુગર થાય
અથવા સર્વ પૃથ્વી ઉપર એક છત્ર શાસન ચલાવવાની શક્તિને
ધારણ કરીને જગતનો મહાન્ સમાટ્ થાય, કિંવા સમગ્ર
જગતનું સર્વ પ્રકારનું ધન ભેગું કરી મહાન્ સંપત્તિશાલી
બને, કિંવા સમસ્ત સચરાચર જગત પર પ્રભુતા મેળવે, પરંતુ
તેથી આત્માને પોતાને કંઈ શાંતિ મળતી નથી. જ્યારે
આત્માના સત્યસ્વરૂપનું ચથાર્થજ્ઞાન થાય ત્યારે જ સાચી શાંતિ-
આત્મિક શાંતિ મળે છે તેથી આત્મજ્ઞાન વિના સર્વ બાહ્ય
સામગ્રી સર્વથા વૃથા જ છે. ૧૮.

વૈષયિકસુખાવાપ્તે-દુઃખં પ્રત્યુત્ત જાયતે ।

આત્મસુખં સદા નિત્યં, જ્ઞાત્વા ચેતન ! ! મા મુહ ॥૧૧॥

હે ચેતન ! તું સત્ય-ચેતન્ય-જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-વીર્ય-
ઉપયોગમય હોવાથી, ઇન્દ્રિયોથી લોગવાતા વિષય જન્યલોગોમાં
સુખોની લાલસા છોડ. તે મોહજન્ય હોવાથી કિંપાક કે
નંદિવૃક્ષના નંદિક્ષેત્રો જેવા ક્ષણિક સુખ આપનારા અને પરિ-
ણામે દારૂ-દુઃખ દેનારા છે. માટે જ પરમજ્ઞાની વીતરાગ
પરમાત્મા જણાવે છે કે આત્માનુભવથી જે સુખ થાય છે,
તે નિર્વિષયવાળું હોવાથી તે સુખ આત્મામાં નિત્ય શાશ્વત-
ભાવે જ રહે છે. માટે હે ચેતન ! તું વૈષયિક પુફ્ફલસુખમાં
જરાપણ મોહ પામીશ નહીં. ૧૯.

પ્રતિક્ષણં ચિદાઽઽત્માન, -માત્મશુદ્ધોપયોગતઃ ।

હૃદિ ધૃત્વા હિ સંસ્માર્ય, આત્માઽઽત્મના વિશુદ્ધ્યતિ ॥૨૦॥

[૧૦]

હે ભૌત્યાત્મનું ! તું ક્ષણે ક્ષણે ચિદાત્માતું અહર્નિશ સ્મરણ કર અને તે પણ આત્મ-સ્વરૂપમય શુદ્ધતત્ત્વના ઉપયોગપૂર્વક કર; જેથી અનાદિકાલની પરંપરાથી આત્માને લાગેલ કર્મ-મલ દૂર થવાથી પરમ વિશુદ્ધિ થશે જ માટે હૃદયમાં પરમશુદ્ધ પરમાત્મા, અરિહંતો તથા સિદ્ધ ભગવંતોને રૂપાતીતભાવે તથારૂપસ્થભાવે ધારણ કરીને તે જ પરમતત્ત્વનું ધ્યાન કર જેથી તથારૂપસ્થભાવે આત્મા પરમશુદ્ધ ચિદાનંદમય થશે જ. જેમ એક દીપક અનેક દીપક પ્રગટાવે છે તેમ શુદ્ધાત્મા અન્ય ભૌત્યાત્માને અલેદ ભાવે ધ્યાન કરાવી અવશ્ય વિશુદ્ધિ કરે જ છે. ૨૦.

સોઽહં સોઽહં પરબ્રહ્મ, નિજાઽઽત્મૈવ તનુસ્થિતઃ ।

વિજ્ઞાનાનન્દરૂપોઽસ્મિ, હંસસ્તત્ત્વમસિ ધ્રુવમ્ ॥૨૧॥

આ શરીર પૃથ્વી-પાણી-અગ્નિ-વાયુ અને આકાશ રૂપ પાંચ ભૂતોથી ઘડાયેલ કહેવાય છે, તે શરીરમાં જ બાહ્ય દષ્ટિવાળાને હું, રાજા, શેઠ, નોકર, સ્ત્રી, પુત્ર, બલવાન આદિ વિકલ્પો થયા કરે છે. આબ્યન્તર દષ્ટિવાળાને પરમ શુદ્ધ બ્રહ્મ આત્મસ્વરૂપ છે તે જ હું છું, હું જ આત્મા છું, સત્તાએ પરમાત્મા છું, “જીવો વૈ શિવો જાયતે” એટલે સત્તાથી સંબ્રહ્મનયની અપેક્ષાએ તે પરમાત્મ-સ્વરૂપ હું જ છું અને કાર્મણ્ય શરીરમાં વસેલો છું, એવો નિશ્ચયમય તત્ત્વમસિ રૂપ ઓધ થાય છે. નિશ્ચયનયથી અનન્ત વિજ્ઞાનો પ્રગટ થવાથી અનન્ત આનન્દને લોગવનારો હંસ તત્ત્વમય-તત્ત્વમસિમય-નિશ્ચયથી હું જ છું-એવો અપૂર્વ આનંદદાયક ઓધ ભૌત્યાત્માએને અવશ્ય થાય જ છે. ૨૧.

[૧૧]

આત્માઽઽત્માનં વિજાનાતિ, સર્વવિશ્વં પ્રતિક્ષણમ્ ।
ત્વમેવ વિશ્વરૂપોઽસિ, સ્વયં સ્વપરપર્યવૈઃ ॥૨૨॥

ચૈતન્ય ગુણમય જીવાત્મા સ્વયં હોવાથી તે આત્મા પોતાની જ સ્વયં શક્તિથી સર્વ જગતને પ્રત્યેક ક્ષણે ક્ષણે અવશ્ય જ્ઞાતૃત્વ શક્તિથી સ્વ-પર દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવથી સ્વ-પર્યાયરૂપે અને પરપર્યાયરૂપે અવશ્ય જાણે જ છે. તે જ આત્મ-સ્વરૂપ તું પોતે જ વિશ્વસ્વરૂપ-વિશ્વજ્ઞાતા સ્વયં છે, તેથી મોહભાવને દૂર કરીને નિજ-સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થા. ૨૨.

મોક્ષરૂપસ્ત્વમેવાઽઽત્મા, મુક્તિર્નિજાઽઽત્માનિ ધ્રુવમ્ ।
આત્માનમન્તરા કિશ્ચિન્નાસ્તિ સુખપ્રદં શુભિ ॥૨૩॥

નિશ્ચયથી શુદ્ધ સંગ્રહનયની અપેક્ષાએ ચૈતન્યમય જ્ઞાન-દર્શન-આરિત્ર સ્વરૂપ આત્મા જડ પુદ્ગલથી ભિન્ન સ્વરૂપ હોવાથી સત્તાએ શુદ્ધ હોવાથી મોક્ષ સ્વરૂપ છે. અને મુક્તતા આત્માના ગુણપર્યાયરૂપ હોઈ આત્મામાં તાદાત્મ્યભાવે સત્તાથી નિશ્ચયભાવે વર્તે છે; તેથી હે આત્મન્ ! તું એમ નિશ્ચયથી માની લેજે કે આત્માને છોડીને જગતમાં કોઈપણ સ્થળે કોઈપણ જડ-પદાર્થોમાં સત્ય-સ્થિર-સુખ આપવાની જરાપણ શક્તિ નથી જ. ૨૩.

વૈષયિકપદાર્થેષુ, સુખં દુઃખં ન વસ્તુતઃ ।

તત્ર મિથ્યાત્વબોધેન, મોહી ભવતિ માનવઃ ॥ ૨૪ ॥

જગતમાં પાંચ ઈન્દ્રિયોથી દેખાતા-લોગવાતા પદાર્થો પોતે તો કોઈને વાસ્તવિક રીતે સુખ કે દુઃખ આપતા જ નથી. પરન્તુ જીવાત્માઓ પોતાની મિથ્યાત્વમય વાસનાથી માનસિક

[૧૨]

કલ્પના વડે તે તે પદાર્થોમાં સુખ કે દુઃખના હેતુઓની કલ્પના કરે છે, તેમજ મહામોહના ઉદ્વચ્છી મોહી આત્મા કલ્પના વડે સુખ-દુઃખને લોગવે છે. અને તે પદાર્થોને સુખ-દુઃખમાં હેતુ માને છે. ૨૪.

સુखं दुःखं जडेष्वेव मिथ्याबुद्ध्या प्रकल्प्यते ।

आत्मन्येव सुखं सत्यं, ज्ञायते ब्रह्मबोधतः ॥ २५ ॥

અજ્ઞાની આત્માઓ અચેતન જડ પદાર્થોમાં મિથ્યાત્વમય બુદ્ધિથી સુખ-દુઃખની કલ્પના કરે છે, પણ વસ્તુતઃ જડ પદાર્થોમાં સ્વયં કોઈને સુખી કે દુઃખી કરવાની શક્તિ જ નથી. પરંતુ જે આત્મ-સ્વરૂપમાં ધ્યેયભાવે પરમાત્માતું સ્થાપન કરીને, ધર્મધ્યાનમાં એકત્વપણું પ્રાપ્ત થાય તેા બ્રહ્મ સ્વરૂપનો શ્રેષ્ઠ યોધ-આત્માને આત્મામાં જ જે સ્વરૂપમય સત્ય સુખતું જ્ઞાન-થાય છે તેથી બહાર કયાંય સુખ નથી. પરંતુ અજ્ઞાન તાના કારણે મૃગલાંની પેઠે ઝાંઝવાના નીરની માફક અજ્ઞાની માણસ વિષયોમાં સુખ માની અત્યંત દુઃખોની પરંપરાનો અનુભવ કરે છે. ૨૫.

आत्मज्ञानं विना शान्ति-र्जायते न जगत्त्रये ।

अध्यात्मशान्तिलाभेन, प्राप्तव्यं नावशिष्यते ॥ २६ ॥

ત્રણે જગતમાં સર્વે પ્રાણીઓ શાન્તિની ઇચ્છા રાખે છે. પરંતુ આત્મજ્ઞાન વિના પુફ્ફગલ લોગની લાલસા મટતી જ નથી. જેમ જેમ વિષયો લોગવાય છે તેમ તેમ વિષયો લોગવવાની પ્રબલ ઇચ્છા થાય છે. ખારા પાણીથી જેમ તૃષા છીપતી નથી તેમ વિષયલોગથી વિષયલાલસા મટતી નથી.

[૧૩]

પરન્તુ અધ્યાત્મભાવમય શાન્તિની પ્રાપ્તિ થયા પછી બીજું કંઈ પ્રાપ્ત કરવાનું બાકી રહેતું નથી. ૨૬.

અધ્યાત્મજ્ઞાનમાત્રેણ, સત્યાઽઽત્મા હૃદિ દૃશ્યતે ।

આત્મદર્શનલાભેન, મુક્તેર્ભવતિ નિશ્ચયઃ ॥૨૭॥

જે આત્માને આત્મ-સ્વરૂપ માત્રનો જ ઓધ થાય અને જડ પદાર્થોનો ઓધ ન હોય તે પણ આત્મમાત્રનું એકલું જ્ઞાન પણ આત્મસ્વરૂપને સાક્ષાત્કાર કરવામાં પૂર્ણ સમર્થ થાય છે. અને તે આત્મ-દર્શનનો લાભ અવશ્ય મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવવામાં ઉપાદાન કારણ થાય છે. ૨૭.

વૈષયિકપદાર્થૈર્હિ, સ્નાઽઽત્મવિન્નૈવ બધ્યતે ।

જ્ઞાનિનો બન્ધનં કર્તુ, શક્તઃ કોઽપિ ન જાયતે ॥૨૮॥

જગતમાં રૂપ-રસ-ગન્ધ-સ્પર્શ-શબ્દાદિક અનેક વિષયોથી પરિપૂર્ણ જડપદાર્થો ભરેલા છે. અજ્ઞાનીઓ અનાદિકાળથી રાગ-દ્વેષ-મોહ-માયા-ક્રોધાદિકથી અનેક કર્મના યોગે તેમાં બંધાયેલાથી જન્મ-મરણ-આધિ-બ્યાધિ આદિ દુઃખોથી નિત્ય પીડાય છે. પરન્તુ આત્મ-જ્ઞાનીઓને તે સર્વે પદાર્થો કર્મ બન્ધનના હેતુ થતા નથી. કારણ કે તેમની ઇન્દ્રિયો અને મન તેમના વશમાં હોય છે. ૨૮.

આત્મજ્ઞાનેન નિર્વન્ધ, આત્મા પ્રારબ્ધકર્મસુ ।

ભોગે રોગે ચ સાક્ષ્યાત્મા, સક્રિયોઽપિ હિ નિષ્ક્રિયઃ ॥૨૯॥

આત્મજ્ઞાનીઓ પૂર્વે બાંધેલા શુભાશુભ કર્મોનો ઉદય ભોગવતા થકા પ્રારબ્ધ કર્મનો ક્ષય કરે છે અને સમભાવથી વેદવાના

[૧૪]

કારણે નવા કર્મો બાંધતા નથી. શુભાશુભ કર્મો લોગવવામાં કે રોગની પીડા લોગવવામાં આત્મા પોતાને સાક્ષી માત્ર જ બાંધે છે. તેથી શરીર ઇન્દ્રિયોમાં પીડાનું અસ્તિત્વ હોવા છતાં અત્મસ્વરૂપની પરિણતિમાં સ્થિર હોવાથી નિશ્ચયથી યોગિઓ નિષ્ક્રિય જ હોય છે. ૨૯.

સર્વસંજ્ઞેષુ નિઃસંગઃ, સાક્ષિરૂપેણ જીવતિ ।

નિરાસક્તઃ પદાર્થેષુ, બ્રહ્મદષ્ટૃત્યા પ્રવર્તકઃ ॥ ૩૦ ॥

સંસારના સર્વ પદાર્થોમાં મનની મમતાથી-મારા-તારા ભાવથી રહિત હોવાથી અને સર્વ સંબંધોમાં-કામકાજમાં માત્ર સાક્ષીભાવે જ રહેતા હોવાથી આત્મ-જ્ઞાની પુરુષો આત્મસ્વરૂપમાં જ જીવન જીવે છે. તેઓ સર્વ જડ-ચેતનમાં આસક્તિ વિનાના હોવાથી અને બ્રહ્મસ્વરૂપમાં જ લીન હોવાથી પોતાની ક્રિયામાં પ્રવર્તે છે. ૩૦.

સ્વતન્ત્રઃ સર્વભાવેષુ, મોહેન નૈવ લિપ્યતે ।

ગ્રાહ્યત્યાજ્યમર્તિં ત્યક્ત્વા, વર્તતે સ જગત્ત્રયે ॥ ૩૧ ॥

જગતના સર્વ ચેતનાચેતન પદાર્થોમાં આત્મજ્ઞાની મોહથી જરા પણ લેપાતા નથી, તેથી જ ગ્રહણ કરાતા પદાર્થોમાં ગ્રાહ્ય-ભાવે કે ત્યાગ કરાતા પદાર્થોમાં તિરસ્કારમય તેઓની વૃત્તિ ન હોવાથી સર્વત્ર સમભાવે પ્રવૃત્તિ કરે છે. ૩૧.

આત્મજ્ઞાની મહાદેવો, મહાબ્રહ્મા સ ઉચ્યતે ।

મૃતઃ સ વાહ્યભાવેષુ, બ્રહ્મણ્યેવ પ્રજીવતિ ॥ ૩૨ ॥

આત્મજ્ઞાનીઓ જગતના સર્વ ચેતનાચેતન પદાર્થોમાં સમત્વભાવે વર્તતા હોવાથી અને જગતના અન્ય સર્વદેવોથી

[૧૫]

આત્મશક્તિવડે પ્રબલ હોવાથી સર્વ દેવોથી પણ મહાન્ દેવ એવા મહા-દેવ કહેવાય છે. તેમજ સામાન્ય બ્રહ્મથી પરમ-શુદ્ધ બ્રહ્મતત્ત્વ વિકાસ કરેલ હોવાથી મહાબ્રહ્મ કે પરમબ્રહ્મ પણ કહેવાય છે. જે કે બાહ્ય શરીર તથા મોહનીય-જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મભાવે નષ્ટ થયા હોય તો પણ પરમશ્રેષ્ઠ શુદ્ધ ચૈતન્યરૂપ બ્રહ્મભાવે અનન્ત જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-વીર્યભાવે સદા પ્રાણવાન હોવાથી બ્રહ્મસ્વરૂપથી સદાય શાશ્વતભાવે જીવન જીવતા જ હોય છે. ૩૨.

कुर्वन् हि सर्वकर्माणि, ब्रह्मजीवनजीवकः ।

कर्मणा बध्यते नैव, साक्षिवद्वर्तको भुवि ॥ ૩૩ ॥

જગત્માં નિર્દોષભાવે બ્રહ્મજીવન જીવનારા સર્વ લબ્યાત્માઓના હિતને અનુલક્ષીને પ્રશસ્ત એવા સર્વ કાર્યો કરે અને અન્યની પાસે પણ કરાવે છતાં માત્ર સાક્ષિભાવે રહેતા હોવાથી શુભાશુભ કર્મથી જરાપણ બંધાતા નથી, અને વીતરાગભાવે સર્વ કર્મોનો ક્ષય કરી સિદ્ધ-પરમાત્મત્વને પ્રાપ્ત કરે છે. ૩૩.

आत्मदृष्टि र्यदा शुद्धा, प्रादुर्भूता निजात्मनि ।

तदा स्वयं प्रभुं ज्ञात्वा, ज्ञानी भवति निर्भयः ॥ ૩૪ ॥

જ્યારે આત્મજ્ઞાનીઓની દષ્ટિ પૂર્ણ શુદ્ધ થાય છે, ત્યારે સ્વયં પોતાના સ્વરૂપને અને અન્ય સર્વ પદાર્થોનો પૂર્ણ બોધ જ્ઞાન-દર્શનમય આત્મામાં પ્રગટ થવાથી પોતે જ આત્મ-સ્વરૂપના પ્રભુ થાય છે. તેવા વીતરાગ જ્ઞાની યોગીઓને બાહ્ય-અભ્યન્તરભાવે કોઈનો પણ ભય નથી જ લાગતો-સર્વત્ર સદા નિર્ભય જ હોય છે. ૩૪.

[૧૬]

અજ્ઞાની જ્ઞાનિનં નૈવ, વેત્તિ નૈવ નિજં તથા ।

અજ્ઞાનસદૃશં દુઃખં, નાઽસ્તિ કિઞ્ચિજ્જગત્ત્રયે ॥ ૩૫ ॥

જગત્માં જે અજ્ઞાની પ્રાણિઓ છે, તે બાહ્ય રૂપ-રસ-ગન્ધ-સ્પર્શ-શબ્દરૂપ અનુકૂલ ભોગોમાં સુખની ખુદ્ધિ અને પ્રતિકૂલમાં દુઃખની ખુદ્ધિવાળા હોવાથી જ્ઞાનીઓના આત્મ-સ્વરૂપને ઓળખી શકતા નથી. તેમજ પોતાને પણ ચથાસ્વરૂપે બાણી શકતા નથી. તેથી વિષયાદિકના મોહથી સંસારમાં અનેક શુભાશુભ પ્રવૃત્તિ કરતાં કર્મબંધનથી ચાર ગતિમાં ભ્રમણ કરે છે. તેથી પરમાત્મા જણાવે છે કે આ જગત્માં અજ્ઞાન કરતાં ખીણું કોઈ મહાન્ દુઃખ નથી. તેમજ મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને અશુભ મન-વચન-કાયાના યોગની જે પ્રવૃત્તિ થાય છે તે સદા જીવોને ચારે ગતિમાં ભ્રમણ કરાવે છે. ૩૫.

આત્મજ્ઞાનસમં શર્મ, નાઽસ્તિ કિઞ્ચિજ્જગત્ત્રયે ।

અધ્યાત્મજ્ઞાનિનં વેત્તિ, જ્ઞાની નિર્મોહ ભાવતઃ ॥૩૬॥

આ જગત્માં આત્મજ્ઞાન સમાન સર્વ સુખને ખીણે કોઈ હેતુ નથી. આત્મજ્ઞાની જે સુખ અનુભવે છે તેવું સુખ રાજા-મહારાજા ચક્રવર્તિ કે ઇન્દ્ર પણ નથી જ ભોગવી શકતા. પરન્તુ બાહ્ય દૃષ્ટિથી તેવા આત્મજ્ઞાનીને કોઈ ઓળખી શકતું નથી. અધ્યાત્મ પ્રેમીઓ જ તેવા પ્રકારના તેઓના વર્તનથી જ ઓળખી શકે છે. ૩૬.

उन्मत्त इव मूढै हिं, ब्रह्मज्ञानी विबोध्यते ।

જ્ઞાનાઽઽત્મા દૃશ્યતૈ નૈવ, મૂઢૈસ્તત્ર ન સંશયઃ ॥૩૭॥

[૧૭]

મૂખાંચેને તે બ્રહ્મજ્ઞાની-યોગીઓ ઉન્માદી જેવા દેખાય છે પરંતુ જેઓ સમ્યક્જ્ઞાની હોય છે તેઓ જ સાચા બ્રહ્મજ્ઞાનીને યથાસ્વરૂપે નિશ્ચયથી જાણી શકે છે. ૩૭

અધ્યાત્મજ્ઞાનિસંજ્ઞેન, બ્રહ્મજ્ઞાનં પ્રકાશતે ।

નાન્યથાઽપ્યાત્મશાસ્ત્રેણ યથા દીપેન દીપકઃ ॥ ૩૮ ॥

જે આત્માના સ્વરૂપને જાણવાની તીવ ઇચ્છા રાખતા હોય તેઓએ અવશ્ય અધ્યાત્મજ્ઞાની યોગીશ્વરોની ઉપાસના કરવી જોઈએ. તેવા અધ્યાત્મયોગીની સંગતિ વિના બ્રહ્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન આત્મામાં પૂર્ણ ભાવે પ્રગટતું નથી. તેવા અધ્યાત્મજ્ઞાનયોગીની ઉપાસના વિના બાહ્ય ભાવે એકલા અક્ષરમય શાસ્ત્રોને વાંચવા માત્રથી અધ્યાત્મ શાસ્ત્રનો વાસ્તવિક મર્મ સમજી શકાતો નથી એટલે અધ્યાત્મજ્ઞાનના પૂર્ણ અનુભવીઓની ઉપાસના એ જ આત્મજ્ઞાનમાં આવશ્યક છે. જેમ કે- દીપકથી દીપક પ્રગટે છે. ૩૮.

આત્માનન્દેન જીવ ! ! ત્વં, મા જીવ ! ! દુઃખજીવનાત્ ।

મા કુરુષ્વ સુખાશાં ત્વં, જડેષુ ક્ષણિકેષુ હિ ॥૩૯॥

હે ભગવાત્મન ! તું આત્મસ્વરૂપમાં પરમાનંદને અનુભવતો સદા-શ્રેષ્ઠ જીવનમાં પ્રવૃત્ત થા અને જડ ક્ષણિક એવા વિષયોમાં તું જરા પણ સુખની આશા ન રાખતો; તે જડ પદાર્થોમાં સુખ આપવા કે દુઃખ આપવાનો સ્વભાવ જ નથી. માટે તે તરફની સુખ-વાસનાનો તું સર્વથા ત્યાગ જ કર. ૩૯

આત્મન્યેવ સુખં સત્યં, બહિર્નાસ્તિ સુખં ક્વચિત્ ।

આત્મન્યેવ કુરુ સ્થૈર્યં, બાહ્યભાવેષુ મા ભ્રમ ॥ ૪૦ ॥

[૧૮]

આત્મામાં પોતાના સત્ય સુખનો અનુભવ થાય છે. પણ આત્માથી જે અન્ય પૌદ્ગલિક પદાર્થો છે, તે વાસ્તવિક સુખ કદાપિ આપી શકતા નથી. જ્યાં સુધી વિષયલોગોની વૃત્તિ મનમાં ઘોળાતી હોય ત્યાં સુધી આત્મા અચલવૃત્તિવાળો હોવાથી સ્થિરતાના અભાવને કારણે આત્માને ઝોળખી શકતો ન હોવાથી સુખનો લાભ પણ પામી શકતો નથી. તેથી શાસ્ત્રકારો કહે છે, કે-ભવ્યાત્મન્ ! તું આત્મામાં સ્થિર દૃષ્ટિ કરીને બાહ્ય વસ્તુમાં લમવાના સ્વભાવને ત્યાગ કરીને આત્મ-સ્વરૂપમાં જ સ્થિર થા તેથી જ તને સુખની પ્રાપ્તિ થશે. ૪૦.

यत्र नास्ति सुखं तत्र, सुखभ्रान्तिं निवारय ।

सुखरूपो निजाऽऽत्माऽस्ति, तत्रैव स्थिरतां कुरु ॥૪૧॥

જે બાહ્ય પદાર્થોમાં સુખ આપવાની શક્તિ જ નથી તેવા બાહ્ય-પદાર્થોમાં અનાદિકાલથી સુખની મોટી ભ્રમણા થયેલી છે. તેને હે ભવ્યાત્મન્ ! તું દૂર કર અને સહજ સ્વભાવે સુખ રૂપ પોતાનો આત્મા જ છે, તેના ધ્યાનમાં સ્થિરતા કર જેથી સુખ પ્રાપ્ત થાય. ૪૧.

चक्रवर्त्यादिभोगेन, सुखं सत्यं न लभ्यते ।

इन्द्रादिकपदेच्छातः, सुखं किञ्चिन्न लभ्यते ॥૪૨॥

હે ભવ્યાત્માઓ ! તમે નિશ્ચયથી સમજશો કે ચક્રવર્તિઓ બાહ્યદૃષ્ટિએ મહાન્ માનવલોગોને લોગવતાં પૂર્ણ સુખી દેખાય છે, પણ જે તેમના મનની દશા જેવામાં આવે તો તેઓ પણ બહુ જ અસંતોષી અને દુઃખી જણાશે. તેથી જેમ

[૧૯]

બાહ્ય પુદ્ગલો જરા પણ સાચું સુખ આપી શકતા નથી તેમ બાહ્ય ભોગોમાં પણ જરા પણ સાચું સુખ નથી, એટલે બાહ્ય સુખની સામગ્રી વિના પણ આત્મસ્વરૂપમાં રમણ કરનારા, બાહ્ય રીતે મહાદુઃખ ભોગવવા છતાં પણ સંપૂર્ણ સુખને અનુભવ કરે છે. ૪૨.

इन्द्रादिकपदेच्छां त्वं, स्वप्नेऽपि मा कुरुष्व भोः ।

મા મુદ્ધઃ કીર્તિસત્તાસુ, સુસ્વાશા તત્ર દુઃસ્વભાક્ ॥૪૩॥

હે ભંબાત્મન ! તું ઇન્દ્રાદિક પદની સ્વપ્નમાં પણ ઇચ્છા ન કરતો. તેમાં જો કે તને પૌદ્ગલિક ભોગો-સુખો પ્રાપ્ત થશે જ. પણ જેટલા ભોગોમાં સુખો તું અનુભવીશ તેના કરતાં તે પદાર્થો જે તારા ભોગવવામાં આવેલા છે, તેના ઉપર મમતા-મોહની ગાંઠો બંધાય છે. તેથી એટલા બધા અશુભ કર્મોના દલો તું ઉપાજન કરીશ કે તે ભોગોના જેટલા સમયો છે તેથી પણ વધારે વર્ષો-લાખો કે કરોડો વર્ષો અવાચ્ય એવા એકેન્દ્રિયાદિક પૃથ્વીકાય-વનસ્પતિકાય આદિમાં તું દુઃખોને ભોગવીશ, માટે તેવા ભોગોની મમતાનો ત્યાગ કરીને સમભાવમાં સ્થિર થા. તેમજ જગતમાં કીર્તિ-સત્તામાં પણ સત્ય સુખ નથી તેથી તેવી ઇચ્છાને પણ ત્યાગ કર. સત્તા અને કીર્તિની લાલસા પણ પરિણામે અનેક અનર્થોને ઉત્પન્ન કરનારી છે. ૪૩.

अध्यात्मज्ञानिनो भिक्षो,—र्यत्सुखं जायते वने ।

તત્સુખાંશોઽપિ મૂપાદે, નાંઽસ્તિ ભોગવિહારિણઃ ॥૪૪॥

જે ભંબાત્માઓ આત્મસ્વરૂપના બોધમય અધ્યાત્મજ્ઞાની-

[૨૦]

તવને પ્રાપ્ત થયેલા ભિક્ષુ-સાધુ થયા હોય છે, તેઓ વનવગ-
ડામાં લોંચ પર સુતેલ હોય કે મલિન-જીર્ણ વસ્ત્રથી શરીર
ઢાંકેલ હોય કે હુખા-સુકા રોટલાના ટુકડાથી ભૂખને શાંત
કરનારા હોય છે. જેઓ આત્મ-સ્વરૂપની વિચારણા કરનારા
હોય, પરમાત્મ-સ્વરૂપનું ધ્યાન કરનારા હોય, તેઓ જે આત્મ-
સુખનો અનિર્વચનીય આનંદ અનુભવે છે તેના સુખનો અદ્ય
અંશ પણ ચક્રવર્તિ વગેરે અનુભવી શકતા નથી. કારણ કે-
તેઓ વિષય-લોગોની લાલચથી લેપાયેલા હોવાથી તેઓની
તૃષ્ણા કદાપિ શાન્ત નથી જ થતી. ૪૪.

આત્મજ્ઞાનિસુખસ્યાગ્રે, સ્પર્શેન્દ્રિયાદિભોગતઃ ।

યત્સુખં તત્તુ દુઃખાદિ-કારકાદ્ દુઃખમેવ ચ ॥૪૫॥

અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ બાહ્ય પદાર્થોના લોગની સામગ્રી ન
હોવા છતાં પણ આત્મ-સ્વરૂપના ધ્યાનથી જે સુખનો અનુ-
ભવ નિરંતર કરી રહ્યા છે તેની આગળ સ્પર્શ-રસ-રૂપ-
ગંધાદિ અનેક પ્રકારના વિષયલોગોના સુખો લક્ષ્યાંશમાં પણ
આવી શકતા નથી. તે પણ મોહથી જ તેમાં અનાદિકાલથી
સુખની ભ્રાન્તિ થાય છે. તે ભ્રાન્તિમય સુખો દુઃખના ઉપાદાન
કારણો હોવાથી સમ્યજ્ઞાનીઓ તે સુખને માત્ર એક દુઃખ
રૂપ જ જણાવે છે. ૪૫.

સર્વગ્રન્થિવિનિર્મુક્તો ભિક્ષુકોઽસ્તિ સ્વયં સુખી ।

તદગ્રે ચક્રવર્ચાઘા, રઙ્ગાયન્તે હિ દુઃખિનઃ ॥૪૬॥

જે લઘ્યાત્માઓ સર્વ પ્રકારની જગત્ની સ્થિતિને બાણીને
મનથી સ્વપરની મમતાનો ત્યાગ કરી-મોહઅન્યથીથી મુક્ત

[૨૧]

થયેલા નિર્ઘનથી આત્માઓ-પરમપૂજ્ય મુનિવરો ભિક્ષાવૃત્તિથી હુણું-સુકું જે મળે તેનાથી નિર્વાહ કરી જે આત્મસુખ અનુભવે છે તેમની આગળ ચક્રવર્તીઓ આદિ દુઃખી જ લાગશે. શ્રી આનંદધન યોગીન્દ્ર ઠીક જ જણાવે છે કે—“ સુજ મન તુજ પદ પંકજે રે લીનો ગુણ મકરંદ; રંક ગણે મંદિર ધરા રે, ઇન્દ્ર ચન્દ્ર નાગેન્દ્ર, વિમલ જિન ઠીકા લોચણ આજ, મારા સિદ્ધયા વંછિત કાજ” ૪૬.

મોગેચ્છા યત્ર તત્રાઽસ્તિ, સર્વદુઃસ્વપરમ્પરા ।

યત્ર કામો ન તત્રાઽસ્તિ, વ્યક્તાનન્દમયઃ પ્રમુઃ ॥૪૭॥

જ્યાં આત્મામાં વિષયલોગોની ઇચ્છા રમ્યા કરે છે ત્યાં નિરંતર સર્વ દુઃખોની પરંપરાઓ અનુક્રમે આંખા જ કરે છે. પણ જ્યાં લોગેચ્છારૂપ કામ નથી રહ્યો, જ્યાં કામ મનમાંથી નાશ પામ્યો છે, ત્યાં પ્રગટપણે પરમાનંદ પ્રભુના દર્શન-આત્મા નિરંતર પ્રાપ્ત કરે જ છે. ૪૭.

આનન્દાર્થ મવેદિચ્છા, દેહિનાં યત્ર તત્ર વૈ ।

ઈચ્છાયા દુઃસ્વદાવાન્નિ-ર્યત્ર તત્ર મવેત્સદા ॥૪૮॥

જ્યાં શરીરધારી પ્રાણિઓ પોતાને આનંદ મળે તેવી જ ઇચ્છાથી અનુકૂલ વિષયલોગની પ્રાપ્તિ માટે નિત્ય પ્રયત્નો કરે છે, પરંતુ વિષયલોગોની અથવા યશ-કીર્તિની ઇચ્છા જીવોને નિત્ય દુઃખરૂપી દાવાન્નિમાં હડસેલે છે. એટલે લોગની ઇચ્છા માત્ર પણ અનન્ત દુઃખનું કારણ થાય છે, તે માટે સુભૂમ ચક્રવર્તિ, પ્રહ્લદત્ત અને ત્રિપૃષ્ઠ વગેરેના દેષાન્તો જણાવેલા જ છે. ૪૮.

[૨૨]

सर्वेच्छारोधनाच्छान्ति, - हृदि सुखं प्रकाशते ।

શુભાશુભમનોવૃત્તે-રોધાદાઽઽત્મા ભવેત્પ્રમુઃ ॥૪૯॥

ઇન્દ્રિયો અને મનને નિરંકુશ રાખવાથી અનેક દુઃખોની પરંપરા ચાલે છે, તેવું બાણીને જે ભવ્યાત્માઓ સર્વ પ્રકારની ઇચ્છાઓનો નિરોધ કરે છે ત્યારે હૃદયમાં સુખ અને શાન્તિ પ્રગટે છે. એથી જ પરમપૂજ્ય અરિહંત ભગવંતો જણાવે છે કે શુભ અને અશુભ મનોવૃત્તિનો નિરોધ થવાથી આત્મા સર્વ કર્મથી મુક્ત થઈને પરમાત્મપદને પામે છે-પ્રભુ થાય છે. ૪૯.

आत्मशुद्धीपयोगस्य, - प्रवाहेण शुभाशुभम् ।

बाह्येषु भासते नैव, स्वाऽऽनुभवः प्रकाशते ॥५०॥

આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપના એકત્વમય ધ્યાનથી જ સ્વાત્માનો અનુભવ સહજ સ્વરૂપે પ્રકાશમાન થાય છે. પણ બાહ્ય શુભ-શુભ ક્રિયાની પરંપરાએ જીવે શાતા-અશાતાદિક સુખ-દુઃખરૂપ કર્મના લોગને મેળવે છે, પણ તેથી આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપનું જ્ઞાન કદાપિ નથી જ થાતું. ૫૦.

आत्मानमन्तरा कोऽपि, नाऽन्यः प्रियतमो भुवि ।

यत्सत्त्वे सर्वसत्त्वं वै, स्वाऽऽत्मध्यानं कुरुष्व भोः ॥५१॥

જગત્માં સર્વ પ્રાણિઓને પોતાનું જીવન જેટલું પ્રિય હોય છે તેટલું અન્ય કોઈ પ્રિય નથી હોતું એમ બાહ્યદષ્ટિથી સામાન્ય બુદ્ધિવાળા પણ સમજી શકે છે. તેમ જેને આત્મસ્વરૂપનો અનુભવ થયો છે એવા યોગિઓને આત્મામાં જ આનંદ આવે છે. અન્ય વિષયોમાં આવતો નથી. અન્ય પદાર્થોમાં

[૨૩]

તેમની સમદૃષ્ટિ હોય છે. આત્મસ્વરૂપનું રમણુજ તેમને પ્રિય હોય છે. તેથી હે ભગ્યાત્મનૂ! તું આત્મસ્વરૂપના ધ્યાનમાંજ સ્થિર થા. ૫૧.

આત્મોપયોગતઃ સ્વાઽઽત્મા, ધ્યેયઃ પ્રતિક્ષણં બુધૈઃ ।

આત્મસમાધિના સ્થેય-માઽઽત્મનિ શર્મહેતવે ॥૫૨॥

આત્માતું આત્મસ્વરૂપના ઉપયોગપૂર્વક પ્રત્યેકક્ષણે પંડિત જનોએ ધ્યાન કરવું જોઈએ. કારણ કે તેથી આત્મ-સ્વરૂપની સમાધિમાં સ્થિરતા પ્રાપ્ત થવાથી આત્મા પરમ સુખને પ્રાપ્ત કરે છે. માટે સત્ય આત્મસુખ માટે આત્મ-સમાધિમાં સ્થિરતા કરવી જોઈએ. ૫૨.

જ્ઞાનાનન્દપ્રકાશર્થે, ધ્યાનાઘ્યાઃ સન્તિ હેતવઃ ।

સર્વસાધનતઃ સાધ્યા, જ્ઞાનાનન્દપ્રકાશતા ॥૫૩॥

સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રરૂપ જે આનંદ આત્મામાં ગુણુ-પર્યાયરૂપે તાદાત્મ્યભાવે રહેલા છે, તેના ઉપર લાગેલા આવ-રણોનો નાશ કરીને, પરમસ્વરૂપે નિરાવરણુભાવે પ્રગટાવવા અર્થે પદસ્થ-ચિંડસ્થ-રૂપસ્થ-રૂપાતીત ધ્યાનાદિ જે ઉપાદાન હેતુઓ છે, તેના આલંબનવડે પ્રકાશ કરવો અને વળી જે જે અભ્યંતર કે બાહ્ય સાધનો તેમાં નિમિત્ત માત્ર હોય, યુષ્ઠાલંબનભાવે આવતા હોય તે વડે પણ આત્મ-સ્વરૂપ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રરૂપ આનંદભાવનો પ્રકાશ અવશ્ય કરવો. ૫૩.

આત્માનમન્તરાઽન્યત્ર, સુખં બુદ્ધિં ન ધારય ।

આત્મસુખસ્ય ભાવેન, સંજીવ ત્વં પ્રતિક્ષણમ્ ॥૫૪॥

[૨૪]

હે ભગ્યાત્મા ! આત્માને છોડીને અન્ય પુણ્યલ લોગોમાં સુખ છે, તેવી ઊદ્ધિ તું ન જ ધરીશ. અને આત્મ-ધ્યાનમાં જ સુખ છે તેવા અધ્યવસાય ભાવથી પ્રત્યેક ક્ષણે સમ્યક્ પ્રકારે જીવન વ્યતીત કર. પૌંદ્રલિક સુખનો ત્યાગ કર. ૫૪.

નિક્ષેપૈશ્વ નયૈર્મજ્જૈઃ, કિં કથાયાઃ વિકલ્પકૈઃ ।

તૈર્વિના નિર્વિકલ્પાઽઽત્મા, માસતે સ્વોપયોગતઃ ॥૫૫॥

આર નિક્ષેપા, સાત ભંગો, અને સાત નયોની વિકલ્પમય કથાઓનું શું પ્રયોજન છે ? કે જેથી આત્મ-સ્વરૂપમાં અસ્થિરતા ઉપજે ! તેથી યોગીપુરુષો કહે છે કે-તેવા સંકલ્પ-વિકલ્પો કર્યા વિના નિર્વિકલ્પ સમાધિમાં આત્મભાવે ઉપયોગ કરતાં અવશ્ય પ્રકાશ પામે જ છે. ૫૫.

શાસ્ત્રસંજ્ઞાં તથા લોક,-સંજ્ઞાં કીર્ત્યાર્દિવાસનામ્ ।

નામરૂપાદિમોહં ચ, ત્યક્ત્વાઽઽત્મનિ રતો ભવ ॥૫૬॥

શાસ્ત્રો ભણી, સિદ્ધાન્તો કંઠસ્થ કરી હું મહાજ્ઞાની છું, એવી અભિમાનમય જે સંજ્ઞા લોકને અનુસારે વર્તન ચલાવી, લોકમાં વ્યવહારોમાં સ્વચા-પચા રહીને તેમાં અહંભાવ રાખવો, તેમજ લોકો તરફથી વખાણાતા કાર્યોમાં ભાગ લઈ યશ-કીર્તિની ઇચ્છા કરવી, તેમ જ નામ, રૂપ આદિમાં મમત્વભાવ રાખવો-તે સર્વ આત્માને અહિતકર્તા બાણીને સર્વ પ્રકારના મોહનો ત્યાગ કરીને આત્મસ્વરૂપના ધ્યાનમાં એકત્વભાવે પ્રેમ કર. ૫૬.

સર્વકામવિનિર્મુક્તો, ભવિષ્યતિ યદા તદા ।

પૂર્ણાનન્દમયઃ સ્વાઽઽત્મા, સ્વસ્મિન્સ્વેનાનુધૂયતે ॥૫૭॥

[૨૫]

જ્યારે તું સર્વ પ્રકારની કામનાઓ-વાસનાઓ મન-વચન-કાયાથી ત્યાગ કરીને તે વાસનાથી મુક્ત થઈશ ત્યારે તું હે ભવ્યાત્મા! પોતાના આત્મ-સ્વરૂપને આત્મામાં જ પૂર્ણાનંદ સ્વરૂપમય તરીકે સ્વયં અનુભવીશ જ. ૫૭.

सर्वेन्द्रियस्य भोगेषु, सुखं दुःखं न भासते ।

समत्वं भासते व्यक्तं, सुखं व्यक्तं तदाऽऽत्मनि ॥૫૮॥

સર્વ ઇન્દ્રિયોના વિષયલોગમાં વસ્તુતઃ સુખ કે દુઃખ આપવાનું સામર્થ્ય નથી, નિર્મોહીને સુખ-દુઃખ પણ દેખાતા નથી, પણ સમત્વનો અનુભવ વ્યક્તભાવે થાય છે. જ્યારે અનુકૂલ કે પ્રતિકૂલમાં સમત્વ દેખાય છે ત્યારે આત્મામાં પ્રગટભાવે સુખનો અનુભવ અવશ્ય થાય છે. ૫૮.

व्यक्ताऽऽत्मा जायते नैव, राज्यसत्ताधनादिभिः ।

आत्मानन्दप्रकाशार्थं, नास्ति जडस्य हेतुता ॥૫૯॥

જ્યાં સુધી રાજસત્તા કે ધનસત્તા આદિનો મોહ મનમાં હોય છે-તેની પ્રવૃત્તિ ચાલતી હોય છે, ત્યાં આત્મસ્વરૂપે આત્માના આનંદનો વ્યક્ત પ્રકાશ થતો જ નથી. કારણ કે-જગતની સર્વ જડ વસ્તુઓ આત્મસ્વરૂપના પ્રકાશમાં ઉપાદાન કે નિમિત્ત ભાવે કારણભૂત થતી જ નથી. ૫૯

मूढनास्तिकलोकानां, -संगस्त्याज्यो विवेकतः ।

आत्मसाधकभव्येन, प्रभुः शोध्यो हृदि स्वतः ॥૬૦॥

આત્મસ્વરૂપની શોધ કરનારાઓ કે સાધકોએ અજ્ઞાનીઓ નાસ્તિકો તથા ધર્મદ્રોહીઓનો સંગ વિવેકપૂર્વક સર્વથા

[૨૬]

છોડી દેવો જોઈએ. અને સ્વશક્તિથી સ્થિરતાપૂર્વક આત્મ-
સ્વરૂપની એકત્વભાવે હૃદયમાં જ શોધ કરવી જોઈએ. ૬૦

યોગભેદસમૂહોઽપિ, ચિદાનન્દપ્રકાશને ।

હેતુરેવં પરિજ્ઞાય, મા મુહઃ સાધનેષ્વપિ ॥૬૧॥

સર્વ યોગોના લેહોનો સમૂહ ચિદાનન્દ સ્વરૂપને પ્રકાશ-
વામાં કારણ થાય છે. તેનું યથાસ્વરૂપ અનુભવમય જ્ઞાન
પ્રાપ્ત કરીને આત્મસ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરવાનો યત્ન કરવો, પણ
તે હેતુઓમાં મોહ ન પામવો. સાધન તે સાધ્યની સિદ્ધિ
માટે જ છે. તે સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવી તે જ સાધનોના અનુ-
ષ્ઠાનનો હેતુ છે. ૬૧.

યોગસાધનભેદેષુ, ધર્મભેદેષુ ચ ક્વચિત્ ।

જ્ઞાનિનો નૈવ મુહ્યન્તિ, સમ્યગ્વિજ્ઞાનશક્તિતઃ ॥૬૨॥

યોગના સાધનના લેહોમાં કોઈ પ્રકારે કે ધર્મના અનુષ્ઠા-
નના લેહોમાં સમ્યગ્જ્ઞાની આત્માઓ જરા પણ મુંબતા નથી.
પણ જે સાધનથી આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય તેના વડે
પ્રગતિ કરે છે. ૬૨.

સર્વદર્શનભેદેષુ, વિરુદ્ધેસુ સુપણ્ડિતાઃ ।

રાગદ્વેષૌ ન કુર્વન્તિ, શુદ્ધબ્રહ્મોપયોગિનઃ ॥૬૩॥

જગતના સર્વ-ધર્મ-દર્શનમાં તત્ત્વજ્ઞાન, તપ, ક્રિયાનુષ્ઠાનો,
વ્રતો વગેરેમાં પરસ્પર લેહના કારણે યોગાનુષ્ઠાનોમાં લેહ
પડે છે. તેવા પરસ્પર વિરુદ્ધતાના લેહોમાં સમ્યગ્જ્ઞાની પંડિતો
રાગ-દ્વેષ નથી જ કરતા. પણ એક શુદ્ધ બ્રહ્મજ્ઞાનમાં માધ્ય-
સ્થ્યભાવે આત્મ-સ્વરૂપની સાધના કરે છે. ૬૩.

[૨૭]

ક્રિયાદિમત્તભેદેષુ, સર્વધર્મેષુ પળ્હિતાઃ ।

મુહ્યન્તિ નૈવ સર્વત્ર, સમ્યગ્જ્ઞાનોપયોગિનઃ ॥૬૪॥

જે સમ્યગ્ જ્ઞાનવંત પંડિતો હોય છે તે બહારના ક્રિયા-અનુષ્ઠાનોના ભેદ તથા તત્ત્વજ્ઞાનના ભેદથી જુદા ગણાતા સર્વ ધર્મોમાં જુદા જુદાપણાની વાતોથી મુઝાયા વિના સર્વ જગ્યાએથી સમ્યગ્-જ્ઞાનમાં ઉપયોગી યુક્તિઓ, અનુષ્ઠાનો અને ધર્માનુકૂલ કથાઓમાં રહેલા રહસ્યોને શ્રદ્ધા કરે છે. ૬૪.

પરસ્પરવિરુદ્ધેષુ, -ધર્મેષુ-બ્રહ્મવેદિનઃ ।

યત્સત્યં તત્પ્રગૃહ્ણન્તિ, સાપેક્ષનયદ્દષ્ટિતઃ ॥ ૬૫ ॥

ઉપર્યુક્ત વિક્ષાનો પરસ્પર વિરુદ્ધ જણાતા ધર્મોમાં પણ જ્યાં જ્યાં નય નિક્ષેપ પ્રમાણ વડે જે જે સત્ય જણાય તે તે અપેક્ષાપૂર્વકની નય દષ્ટિથી સ્વીકાર કરીને બ્રહ્મસ્વરૂપમાં સ્થિર થાય છે. ૬૫

સર્વદર્શનધર્મેષુ, સત્યસ્ય તારતમ્યતા ।

વિચ્ચતેષ્ઠઃ પ્રજીવન્તિ, જીવત્સ્વરૂપશક્તિતઃ ॥૬૬॥

સર્વ-દર્શન ધર્મ પંથોમાં સત્ય સ્વરૂપની જેટલા અંશે અપેક્ષાથી તારતમ્યતા દેખાય છે, તેને શ્રદ્ધા કરીને આત્મ સ્વરૂપની સ્વયં-શક્તિ વડે જ્ઞાન-ધ્યાનમાં પ્રગટપણે ધર્મ જીવન-યોગ-સમાધિમય જીવનથી જીવે છે. ૬૬

સર્વનયસ્ય સાપેક્ષ, -બ્રહ્મજ્ઞાને કૃતે સતિ ।

ધર્મદર્શનભેદેષુ, સત્યજ્ઞાનં પ્રકાશતે ॥ ૬૭ ॥

જગત્ના સર્વ ધર્મોમાં તત્ત્વજ્ઞાનરૂપે દર્શનમાં અનેક પ્રકા-

[૨૮]

રની ભિન્નતા અનુભવતા છતાં તેમાં દરેક દર્શનોમાં નૈગમાદિક નયોની અપેક્ષાએ ગુણુ-પર્યાય-દ્રવ્યત્વની અપેક્ષાએ જેટલા અંશમાં જે જે વિષયોમાં બ્રહ્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાં ઉપયોગી દેખાય તે તે સર્વ સત્યોને-સર્વ સત્ય જ્ઞાનને બ્રહ્મયોગીશ્વરો પ્રકાશ કરે છે. ૬૭.

પરસ્પરવિરુદ્ધેષુ,-ધર્મેષુ દર્શનેષુ ચ ।

સત્યં સાપેક્ષિકં યત્તદ્, ગૃહ્ણન્તિ નયકોવિદાઃ ॥૬૮॥

જગત્માં તત્ત્વજ્ઞાનની અપેક્ષાએ, ક્રિયાની અપેક્ષાએ, તપ-જપની અપેક્ષાએ જે જે ધર્મોમાં અને દર્શનોમાં પરસ્પર વિરોધ આવતો હોય તેને નયનિક્ષેપ પ્રમાણુ-જ્ઞાનમાં પંડિત પુરુષો તે તે અપેક્ષાને દષ્ટિ સન્મુખ રાખીને સત્ય વસ્તુતત્ત્વને શ્રદ્ધા કરે છે. ૬૮.

સર્વદર્શનધર્માણાં,-સાપેક્ષનયદષ્ટિતઃ ।

જૈનધર્મે સમાવેશો, વિશ્વધર્મસ્તતોઽસ્તિ સઃ ॥૬૯॥

જગત્માં જે જે દર્શનોવડે નવા નવા બુદ્ધા બુદ્ધા આકારે ધર્મો ઉત્પન્ન થયેલા છે તે સર્વ દર્શનરૂપ ધર્મોમાં એક એક નય-નિક્ષેપની અપેક્ષાએ તે તે નયરૂપ દષ્ટિમય દર્શન-ધર્મો છે. તે સર્વને સર્વનયરૂપ પ્રમાણુસ્વરૂપ જૈનધર્મમાં સમાવેશ થતો હોવાથી જૈનધર્મ કે જે પરમજ્ઞાની કેવલી પરમાત્માથી પ્રરૂપાયેલો છે, તે જૈનધર્મ એક વિશ્વધર્મસ્વરૂપને પ્રાપ્ત થયેલો છે. ૬૯.

एकमेव चिदानन्द,-माऽऽत्मानं निर्विकल्पकम् ।

निर्विकल्पोपयोगेन, ध्यायन्ते पूर्णरागतः ॥ ७० ॥

[૨૯]

એક જ ચિદાનન્દ આત્મસ્વરૂપને-જે સદા નિર્વિકલ્પ-
પ્રહ્લ્લસ્વરૂપ છે, તેવા આત્મસ્વરૂપને જે યોગીજનો નિર્વિકલ્પ
ધ્યાનના સમાધિમયયોગ વડે પૂર્ણરાગથી-ધ્યાનમાં ધ્યેયના
એકત્વભાવને પામે છે. ૭૦

સંકલ્પૈશ્ચ વિકલ્પૈશ્ચ, મિન્ના બ્રહ્મણિ સંસ્થિતાઃ ।
ભવન્તિ પ્રભવો જિત્વા, રાગદ્વેષાત્મકં મનઃ ॥૭૧॥

જ્યારે આત્માઓનું મન રાગ-દ્વેષમય મન સંકલ્પ-વિક-
લ્પોથી રહિત થશે,-સંકલ્પ-વિકલ્પોને ભેદી નાખશે ત્યારે
સર્વ ઉપસર્ગો-પરાભવોને જીતીને પરમશ્રેષ્ઠ પરમપ્રહ્લ્લમાં સમ્બદ્ધ
પ્રકારે સ્થિર થશે જ. ૭૧.

જિતે ચિત્તે જગત્સર્વં, જિતં નિજાઽઽત્મના ધ્રુવમ્ ।
ન જિતં સ્વં મનસ્તર્હિં, નિષ્ફલા ધર્મસાધના ॥૭૨॥

જ્યારે ચિત્ત કે મન વશમાં આંચું ત્યારે સહજ સ્વભાવે
સર્વ જગત્ જીતાયું માનવું, એટલે મન જ આ સંસારનું
કારણ છે. મનને જીતવાથી જ સંસાર-સમુદ્રને તરવાની શક્તિ
પ્રાપ્ત થાય છે. મનને જીતવાથી જ આત્મસ્વરૂપની સ્થિરતાને
જીવ પામે છે. સમ્રાટપણું, સર્વ ધર્માનુષ્ઠાનો, આકાશગામિની
વિદ્યાઓ, કે જગત્ને ભસ્મ કરવાની શક્તિઓ-આ બધી વસ્તુઓ
નિરર્થક છે. જો મન વશમાં ન આંચું હોય તો. એટલે જ
કહેવત છે કે 'મન સાધ્યું તેણે સધળું સાધ્યું.' ૭૨.

યૈર્જિતં ન મનસ્તે તુ, ઇન્દ્રાદ્યા અપિ પામરાઃ ।
યૈર્જિતં સ્વમનસ્તે તુ, મિક્ષવોઽપિ મહેશ્વરાઃ ॥૭૩॥

[૩૦]

જે આત્માઓએ મનને જીત્યું નથી તે બાહ્યસંપત્તિથી ઇન્દ્ર, મહેન્દ્ર, રાજા, ચક્રવર્તિ કે ગમે તેવો શક્તિશાલી હોય છતાં તે પામર જ છે. જ્યારે જેમણે પોતાના મનને વશમાં કર્યું છે તેવા સાધુપુરુષો નિર્ગન્થ હોવા છતાં સર્વ દેવોથી અધિક ઐશ્વર્યવાળા અને દેવેન્દ્રોથી પણ પૂજનીય છે. ૭૩.

ગ્રાહ્યં ત્યાજ્યં ન ચિત્તેષુ, યસ્ય કિશ્ચિન્ન માસતે ।

સાક્ષી કાયાદિકાર્યેષુ, બ્રહ્મજ્ઞાની સ ઉચ્યતે ॥૭૪॥

જે જ્ઞાન યોગિઓના ચિત્તમાં રૂપ-રસ-ગન્ધ-સ્પર્શ-શબ્દ રૂપ અનુકૂલ વિષયોમાં સ્વીકાર કરવાની વૃત્તિ અને પ્રતિકૂલ વિષયોમાં ત્યાગ કરવાની વૃત્તિ જરાપણ ઉઠતી નથી અને જે જે કાર્યો કરે છે તેમાં જરાપણ ન લેપાતા માત્ર સાક્ષીભાવે જ આત્માને માને છે, તે વસ્તુતઃ બ્રહ્મસ્વરૂપ હોવાથી બ્રહ્મ-યોગી બનવા. ૭૪.

જહસ્ય સર્વભાવેષુ, સ્વાડ્ડત્મનઃ પર્યવેષુ ચ ।

અહંત્વમિતિ મોહેન, સ્વાડ્ડત્મશુદ્ધિર્ન જાયતે ॥ ૭૫ ॥

સર્વ પૌંદ્રગતિક પદાર્થોમાં આત્માની પોતાના સ્વરૂપની જે ખુદ્ધિ તેથી-અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાયમય આત્માના પર્માર્થો થાય છે. જેથી કોઈવાર તને રાજા, શેઠ કે ચક્રવર્તિ વગેરેના સ્થાનમાં અહંત્વ-મમત્વની જે ખુદ્ધિ થાય છે, તે માત્ર મોહના જ સ્વરૂપો છે, તેવા પદાર્થોનો જે સંબંધ છે તેમાં આત્મશુદ્ધિ કદાપિ પણ થવાની જ નથી પણ તેવા સ્વરૂપવાળા મોહનીય પરિણામનો ત્યાગ કરવાથી જ આત્મ-શુદ્ધિનો સંભવ થાય છે. ૭૫.

[૩૧]

અહં જ્ઞાની હાહં ધ્યાની, —ત્યપિ નોહસ્ય પ્રેક્ષિતમ્ ।

અહંત્વભાવમુક્તો યઃ, સાક્ષિભવિત્ત્વિકીવ્રતિ ॥૭૬॥

કેટલાક માણસો કંઈક શાસ્ત્રના અભ્યાસ કરીને કે પ્રાણાયામ આદિ યોગનો કંઈક અભ્યાસ કરીને હું જ્ઞાની છું કે હું ધ્યાની છું એવો અહંકાર ધારણ કરે છે, એ મોહનીય કર્મની જ બધી એટા છે. તે બહિરાત્માનું ચિહ્ન છે. એવા અહંભાવથી જે આત્મા મુક્ત છે તે બ્રહ્મયોગી જગતના સર્વ કાર્યોમાં સાક્ષીભાવથી જ જીવન જીવનારા હોય છે. ૭૬.

મનઃ સંકલ્પયોગેન, સંસારસ્ત્વેવ કથ્યતે ।

યત્ર મનોજયસ્તત્ર, મોહવૃત્તિર્ન જાયતે ॥૭૭॥

જ્યાં સુધી મનમાં સંકલ્પ-વિકલ્પની પરંપરા ચાલતી હોય છે ત્યારે તેના યોગે જીવન નવા નવા કર્મો બ્રહ્મ કરતો હોય છે, તે જ વસ્તુતઃ સંસાર કહેવાય છે. જ્યારે યોગી પુરુષો મન ઉપર કાબૂ મેળવીને મોહની વૃત્તિને ઉત્પન્ન થવા દેતા નથી તેમનો આત્મા બ્રહ્મસ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે. ૭૭

આત્મશુદ્ધોપયોગેન, સાક્ષીભૂતો મનસ્યપિ ।

અક્રિયઃ સર્વકર્તાઽપિ, મુક્તઃ સ બન્ધનેષ્વપિ ॥૭૮॥

જે યોગી આત્મસ્વરૂપના શુદ્ધ ઉપયોગ વડે મન, વચન અને કાયાથી સર્વ કાર્યો કરવા છતાં પણ તેનાથી અલિપ્ત રહે છે, તે સર્વ કાર્યો કરવા છતાં પણ અક્રિય કહેવાય છે. અને બંધનોથી મુક્ત થઈ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે. ૭૮.

સદ્ગુણેષુ ચ દોષેષુ, સ્વાન્યેષુ સાક્ષિભાવતઃ ।

વર્તતે યો મહાજ્ઞાની, સમયોગી ભવેત્સ દિ ॥૭૯॥

[૩૨]

પોતાનામાં રહેલા સફ્તુણો કે દોષોને દેખીને તેના વિષયમાં રાગ-દ્વેષ નહિ કરતાં પોતાના દોષોને ત્યાગ કરવા પ્રવૃત્ત થાય અને અન્ય પ્રત્યે ઉપદેશથી દોષો નાશ કરાવવા પ્રવૃત્ત થાય છતાં તેમાં સાક્ષિભાવે જ જે મહાજ્ઞાની વર્તે છે તે જ સમયોગી-મહાન્ યોગી બાણવા. ૭૬.

यस्य दृष्ट्यां न मित्रत्वं, शत्रुत्वं न च भासते ।

निर्मोही वीतरागः स, जीवन्मुक्तो जिनो भवेत् ॥૮૦॥

જે યોગીની દષ્ટિમાં કોઈ પણ પ્રાણી પ્રત્યે કોઈ પણ પદાર્થ પ્રત્યે શત્રુપણું કે મિત્રપણું નથી, તે નિર્મોહી, વીતરાગ જીવન્મુક્ત જિનેશ્વર અને છે. ૮૦.

आत्मज्ञानप्रभावेन, माहृदृष्टि विनश्यति ।

सम्यग्दृष्टिर्भवेद्વ्यक्ता, सर्वकर्मविनाशिका ॥ ૮૧ ॥

જ્યારે ભૌમ્યાત્માઓને સમ્યગ્ભાવે આત્મ-સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય છે, ત્યારે તે જ્ઞાનના પ્રભાવથી મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાનરૂપ જે મોહમય દષ્ટિ છે તેનો નાશ થાય છે, સમ્યક્દષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય છે, એવા અંતરાત્મ યોગીઓ ગુણશ્રેણિએ ચડી સર્વ કર્મોનો વિનાશ કરે છે.

सम्यगाऽऽत्मनि विज्ञाते, ज्ञातं विश्वं न संशयः ।

आत्मनि नैव विज्ञाते, न विज्ञातं जगत्रयम् ॥૮૨॥

જ્યારે જીવાત્માઓને અનન્તાનુબન્ધી કષાય મોહનીય કર્મોનો નાશ થવાથી સમ્યગ્મોહનીય, મિશ્રમોહનીય અને મિથ્યાત્વ-મોહનીય કર્મ પ્રકૃતિનો ક્ષય, ઉપશમ કે ક્ષયોપશમ થવાથી

[૩૩]

આત્મામાં સમ્યક્ પ્રકારે સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય છે. ત્યારે સ્વ-
દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવ તથા પર દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવ સ્વરૂપે
અસ્તિત્વ સ્વભાવનું અને પરભાવનું નાસ્તિત્વ સ્વરૂપે જ્ઞાન
પણ થાય છે, એવી રીતે સમ્યગ્દષ્ટિવંત આત્મા હોય છે તે
સર્વને બાણે છે તેથી કહેવાય છે, કે—‘એમ જાણહ સ સર્વ
જાણહ સર્વ જાણહ સ એમ જાણહ ।’ તેથી જેને પોતાના
આત્મસ્વરૂપનું સમ્યગ્જ્ઞાન નથી જ થયું, અને બાહ્ય પદ્ધ-
તીના વિજ્ઞાનની વાત કરનારો વસ્તુતઃ ત્રણ જગતમાંથી કોઈ
પણ પદ્ધાર્થને યથાસ્વરૂપે નથી જ બાણતો એટલે તે અજ્ઞાની
કહેવાય છે. ૮૨.

આત્મસ્વરૂપં પરિજ્ઞાય, ત્યક્ત્વા ચ શાસ્ત્રવાસનામ્ ।

આત્મન્યેવ સ્થિતિં કૃત્વા, સ્વાઽઽત્મા ચિન્ત્યો મુહુર્મુહુઃ ॥૮૩॥

આત્મસ્વરૂપનું વિશેષ પ્રકારનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને સર્વ
ક્રિયાના અનુષ્ઠાનેનો અનુભવ કરીને મન-વચન-કાયાની સ્થિ-
રતા પ્રાપ્ત કરીને આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિરતા પ્રાપ્ત થતાં શાસ્ત્ર-
વાસનાનો ત્યાગ કરીને આત્મસ્વરૂપનું વારંવાર ચિંતવન
કરવું. ૮૩.

અનાદિકાલતઃ સર્વે, ધર્મા આત્મનિ સંસ્થિતાઃ ।

કર્મવિનાશતો વ્યક્તા, ભવન્તિ જ્ઞાનયોગિનામ્ ॥ ૮૪ ॥

જ્ઞાનાદિ આત્માના શાશ્વત ધર્મો અનાદિકાળથી આત્માની
અંદર રહેલા છે, પરંતુ તે ક્રમેને લીધે ઢંકાયેલા છે. આત્મા
બ્યારે જ્ઞાન-દર્શન અને આરિત્રના તે આવરણોને તપ-જપ-

[૩૪]

ધ્યાન વડે નાશ કરે છે ત્યારે તેના તે ગુણો પ્રકટ થાય છે. અને તે આત્મા જ્ઞાનયોગી-કેવલજ્ઞાનધારી બને છે. ૮૪.

મૂર્તકર્માદિસંયોગી, દેહસ્થો મૂર્તરૂપવાન ।

શરીરપરિણામોઽપિ, જ્ઞાનેન વ્યાપકો વિશ્વઃ ॥ ૮૫ ॥

ઔદ્ધારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ, કાર્મણ્ય વગેરે મૂર્ત-પુદ્ગલના સંયોગથી આત્મા શરીરમાં રહેતો હોવાથી અને તેમાં લોહ-અગ્નિથી પેઠે વ્યાપક હોવાથી આત્મા પણ મૂર્ત-રૂપવાન કહેવાય છે. તેથી શરીર પરિણામ આત્મા હોવા છતાં પણ જ્ઞાન વડે વ્યાપક અને સમર્થ છે. ૮૫.

સ્થાત્તવ્યં નિર્જને સ્થાને, પ્રથમાભ્યાસસાધકૈઃ ।

સર્વોપાધિવિનિર્મુક્તૈઃ, શુદ્ધોપયોગહેતવે ॥ ૮૬ ॥

આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે પ્રાથમિક યોગનો અભ્યાસ કરનાર સાધકોએ એકાન્ત સ્થાનમાં રહેવું જોઈએ. અને સર્વ પ્રકારની ઉપાધિનો ત્યાગ કરીને, શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે નિરંતર પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ૮૬.

સાત્ત્વિકાઽઽહારપાનેન, યોગ્યનિદ્રાવિહારતઃ ।

ચિત્તશુદ્ધિઃ પ્રકર્તવ્યા, શુદ્ધોપયોગહેતવે ॥ ૮૭ ॥

લબ્યાત્માઓએ આત્માનો શુદ્ધ સ્વરૂપમય ઉપયોગ પ્રાપ્ત કરવા માટે સાત્ત્વિક પવિત્ર આહાર-પાન વડે અને યોગ્ય સમયે નિદ્રા અને આહાર કરવા વડે ચિત્તની શુદ્ધિ કરવી જોઈએ. અને શુદ્ધ આત્મ-સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે નિરંતર પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ૮૭.

[૩૫]

શુદ્ધાસ્તમભાવના ભાવ્યા, નિન્દ્યા દુર્ગુણરાશયઃ ।

આત્માયત્તં મનઃ કાર્ય, -મિન્દ્રિયાણિ તનુશ્ચ વૈ ॥૮૮॥

ભવ્યાત્માઓએ શુદ્ધ આત્મ-સ્વરૂપને પ્રગટાવવા માટે નિરંતર આત્મ-સ્વરૂપની ભાવના ભાવવી જોઈએ. અને આત્મામાં રહેલા દુર્ગુણોની નિંદા કરીને દૂર કરવા જોઈએ. અને મનને ઇન્દ્રિયોમાં પ્રવેશ કરતું રોકીને આત્મ-સ્વરૂપમાં જોડવું જોઈએ, અને શરીરને પણ આત્માધીન કરવું જોઈએ. ૮૮.

પ્રેમ્ણા વૈરં પરિત્યાજ્યં, હેયઃ ક્રોધઃ સમત્વતઃ ।

આત્મવત્સર્વજીવાનાં, શુભં કાર્યં વિવેકતઃ ॥૮૯॥

ભવ્યાત્માઓએ સત્ય-પ્રેમને પૂર્ણભાવે પ્રકટ કરીને સર્વ જીવો પ્રત્યેના પૂર્વકાલીન વૈરનો ત્યાગ કરીને, નવા વૈરને ઉપભવ્યા વિના હૃદયમાં ક્રોધ-માન-માયા-લોભ-કામ-વેર-ઝેરનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. અને જગતના સર્વ જીવો પ્રત્યે આત્મ-સમાન પ્રેમભાવ ધારણ કરવો જોઈએ. અને વિવેક-પૂર્વક શુભ કાર્યો કરવા જોઈએ. જેથી આત્મા સમ્યક્-જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રનો લાભ પ્રાપ્ત કરે. ૮૯.

મુક્તૌ સ્વર્ગે ચ કર્તવ્યં, સમત્વમાત્મશુદ્ધિકૃત્ ।

સ્વાધિકારેણ કર્તવ્યં, સર્વકાર્યં વિવેકતઃ ॥૯૦॥

ભવ્યાત્માઓએ સમત્વભાવને ધારણ કરીને મુક્તિ અને સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ અર્થે આત્મ-સ્વરૂપની જેવી રીતે શુદ્ધિ થાય તેવી રીતે સાધુઓએ કે શ્રાવકોએ પોતાના અધિકાર અનુસાર વિવેકપૂર્વક સર્વ કાર્યો કરવા જોઈએ. અને સર્વ જીવોને

[૩૬]

પોતાના સમાન ગણી મૈત્રી-પ્રમોદ-કારુણ્ય અને માધ્યસ્થ્ય ભાવના વડે સર્વ જીવોનું કલ્યાણ થાય તેનું કાર્ય કરવું જોઈએ. ૯૦.

ક્રિયમાણેષુ કાર્યેષુ, દુઃખં સહ્યં સ્વધૈર્યતઃ ।

વિપત્તૌ સંકટે ચાપ્તે, શીઘ્રમાઽઽત્મોન્નતિર્ભવેત્ ॥૧૧॥

શીઘ્ર આત્માની ઉન્નતિ થાય એવું લક્ષ ધારણ કરીને ભગ્યાત્માએ દરેક અનુષ્ઠાનો કરવાં જોઈએ. અને તેમાં જે દુઃખ આવે તેને ધૈર્યપૂર્વક સહન કરવું જોઈએ. કારણ કે આવેલા સંકટે અને વિપત્તિઓને સહન કરવાથી શીઘ્ર આત્માની ઉન્નતિ થાય છે. ૯૧.

દુષ્ટશત્રુકૃતે ઘોરે, સંકટે ચાઽઽત્મશુદ્ધતા ।

શુભેઽશુભે ભવેદાઽઽત્મ, -શુદ્ધિરધ્યાઽઽત્મવેદિનામ્ ॥૧૨॥

અધ્યાત્મ જ્ઞાનના વિશારદોએ આત્માની શુદ્ધિ માટે નિરંતર પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. દુષ્ટ શત્રુઓએ કરેલા ઘોર ઉપસર્ગમાં પણ સમભાવમાં સ્થિર રહેવાથી આત્મશુદ્ધિ થાય છે.

યુદ્ધેઽપિ ચાઽઽત્મસંશુદ્ધિ-ર્મોગે રોગે વને રણે ।

અધ્યાઽઽત્મજ્ઞાનિનાં નિદ્રા, -સ્વપ્નાદૌ નિજબોધતઃ ॥૧૩॥

જે આત્માઓ સમભાવમાં સ્થિર હોય છે તેઓને મંદિર કે સંઘ આદિની રક્ષા માટે વિષ્ણુકુમાર મુનિની પેઠે યુદ્ધમાં ચડવું પડે તો પણ તેઓનું માનસ આત્મ-રમણતામાં જ લીન હોય છે. ભોગોમાં પણ તેઓ જલ-કમલવત્ નિર્લેપ રહે છે. સનતકુમાર અક્ષવર્તિ જેવા પણ શરીરમાં અનેક રાગોથી

[૩૭]

પીડાતા છતાં પણ આત્મ-શુદ્ધિ કરે છે. તેમજ વન-ઉપવન (ખગીયા) માં પણ અનેક ઉપદ્રવેથી પીડાતાં છતાં પણ આત્મશુદ્ધિ કરે છે તેમજ નિદ્રામાં અને સ્વપ્નાદિકમાં પણ આત્મ-બોધ વડે જાગૃત આત્મા ધર્મધ્યાન અને શુદ્ધધ્યાનના યોગે અવશ્ય આત્મશુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે. ૯૩.

गृहे त्यागिदशायां च, सम्यग्दृष्टिप्रभावतः ।

स्वाऽऽत्मा साक्षिस्वरूपेण, वर्तते मोहनाशकृत् ॥ ९४ ॥

જે ભવ્યાત્માઓને સમ્યગ્દૃષ્ટિરૂપ આત્મગુણ પ્રકટ થયેલો હોય છે, તેવા અપુનર્બંધક કે જે અલ્પકાળમાં મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરનારા હોય છે, તેવા આત્માઓ કદાચિત્ ગૃહસ્થ-દશામાં હોય કે સાધુ અવસ્થામાં હોય પણ સમ્યગ્દૃષ્ટિજ્ઞાનના પ્રભાવથી સર્વમાં આત્માને સાક્ષીભાવે વર્તન કરતાં આત્મામાંથી અજ્ઞાન-મોહનો વિનાશ કરનારા થાય છે. ૯૪.

एकक्षणमपि प्राप्ता, येन शुद्धाऽऽत्मभावना ।

पारं भवोदधेर्याति, सोऽवश्यं ब्रह्मरागवान् ॥ ९५ ॥

જે ભવ્યાત્માઓ એક ક્ષણ માત્ર પણ આત્મ-સ્વરૂપની ભાવનામાં લીન બન્યો છે, તેઓ પરમબ્રહ્મસ્વરૂપના રાગી બની અવશ્ય સંસાર-સમુદ્રના પારને પારે છે. ૯૫.

गृही त्यागी शिवं याति, यादृशस्तादृशो जनः ।

अध्यात्मज्ञानरागेण, ब्रह्मध्यानपरायणः ॥ ९६ ॥

જે ભવ્યાત્માઓ ગમે તે અવસ્થામાં હોય ગૃહસ્થવેષમાં હોય કે ત્યાગી-સાધુ વેષમાં હોય અધ્યાત્મજ્ઞાનના પ્રેમથી જે

[૩૮]

બ્રહ્મ-સ્વરૂપ ધ્યાનમાં-આત્મચિંતનમાં લીન હોય તો તે અવશ્ય મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે.

તીવ્રકર્મવિપાકાનાં,-મોક્તારસ્ત્યાગિનો જનાઃ ।

શુદ્ધોપયોગયુક્તાસ્તે, કુર્વન્તિ નિર્જરાં મૃશમ્ ॥ ૧૭ ॥

જે ભંચાત્માઓ સાધુ અવસ્થામાં હોવા છતાં સનતકુમાર ચક્રવર્તિની માફક પૂર્વના ભયંકર અશાતાવેદનીય કર્મના ઉદ્ધયથી તીવ્ર કર્મ વિપાકની વેદના લોગવવા છતાં તે સમતા ભાવથી અનન્તકર્મને ક્ષય કરે છે, સર્વથા કર્મને અપાવી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. ૯૭

પ્રારબ્ધકર્મભોગસ્તુ, મુજ્યતે ગૃહિસાધુભિઃ ।

વિના મોગં ન મુચ્યન્તે, ઇન્દ્રાદ્યા અપિ જાનન્ત ॥ ૧૮ ॥

ગૃહસ્થ હોય, ત્યાગી હોય કે ચાહે ઇન્દ્ર હોય કરેલા કર્મો તો સૌને લોગવવા પડે છે. કારણ કે લોગબ્યા વિના છૂટતા નથી. ઇન્દ્રો વગેરે અવધિજ્ઞાનથી બાણવા છતાં પણ તે કર્મોથી મુક્ત થઈ શકતા નથી એમ તમે બાણો. ૯૮.

આત્મતત્ત્વાદિસજ્ઞાનં, કુર્વન્તિ જ્ઞાનિનો જનાઃ ।

કર્મરૂપં ચ જાનન્તો, ભવન્તિ બ્રહ્મસમ્મુખાઃ ॥૧૯॥

જે ભંચાત્માઓ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રના સ્વરૂપને સમજનારા હોય છે તેઓ પરમ ગુરુદેવની ઉપાસનાથી અવશ્ય આત્મ-સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે. અને કર્મના સ્વરૂપને બાણીને બ્રહ્મસ્વરૂપ તરફ ગમન કરનારા થાય છે. ૯૯.

[૩૯]

કર્મરૂપં ન જાનન્તો, મુહ્યન્તિ ઘોરસંકટે ।

આત્માદિત્ત્વવેત્તારો, મુહ્યન્તિ નૈવ સંકટે ॥૧૦૦॥

જે ભદ્રલોકો આત્મ-સ્વરૂપને અને કર્મના સ્વરૂપને જરાપણ જાણતા નથી તેવા કર્મના ઉદ્ધયથી ભયંકર સંકટોમાં જ્યારે ફસાય છે, ત્યારે ‘મારે શું કરવું ? કેવી રીતે આ દુઃખ-માંથી મુક્ત થવું ?’ તેનો ઉપાય હાથમાં ન આવતાં બહુ જ મુંઝાય છે અને તે વખતે અનેક સાચા-ખોટા બાધા ઉપાયો કરે છે. જ્યારે આત્મ-તત્ત્વને અને કર્મસ્વરૂપને જાણનારા જ્ઞાની પુરુષો ભયંકર કષ્ટમાં પણ મુંઝતા નથી. ૧૦૦.

આત્મજ્ઞાનિમનુષ્યાણાં, શુદ્ધોપયોગલક્ષ્યતઃ ।

સ્વાધિકારેણ કાર્યાણાં, પ્રવૃત્તિર્જાયતે સ્વહુ ॥૧૦૧॥

ભગવાત્માઓ-આત્મજ્ઞાની મનુષ્યો શુદ્ધ ઉપયોગપૂર્વક પોતપોતાના અધિકારપૂર્વક વ્યવહારના કે ધર્મના કાર્યોમાં-મતલબ કે દેવ-શુરુ-ધર્મ, સંઘ, દેશ કે કુટુંબના હિત માટે અવશ્ય પ્રવૃત્તિ કરે છે. ૧૦૧.

પ્રવૃત્તૌ વા નિવૃત્તૌ વા, સ્વતન્ત્રા જ્ઞાનિનઃ સદા ।

યદ્યોગ્યં તત્પ્રકુર્વન્તિ, સર્વકાર્યવિવેકિનઃ ॥૧૦૨॥

જે સમ્યક્જ્ઞાનયોગી મહાત્માઓ હોય છે તે યોગ્ય સમયે દેશ-કાલને અનુસારે સાધુ-સાધ્વી-શ્રાવક-શ્રાવિકા, ગામ-દેશના ભલા માટે યોગ્ય હોય તેવી પ્રવૃત્તિ કરે છે. પણ તેમાં પોતાને અયોગ્ય જણાય ત્યારે તે પ્રવૃત્તિથી મુક્ત થવામાં તે જ્ઞાની-મહાત્માઓ અવશ્ય સદાય સ્વતંત્ર જ હોય છે. તેઓ

[૪૦]

ઉપર લૌકિક ધારા-ધોરણનો કોઈ પ્રતિબંધ હોઈ શકતો જ નથી. જે સમયે જે યોગ્ય જણાય તે સર્વ કાર્યોમાં વિવેકપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરે છે, અન્યને પણ તેમાં જોડે છે અને અયોગ્ય જે પ્રવૃત્તિ લાગે તેથી નિવૃત્તિ પણ કરી શકે છે. ૧૦૨.

શુદ્ધાઽઽત્મરાજ્યલામાર્થ, -માઽઽત્મશુદ્ધોપયોગિનઃ ।

भवन्ति बाह्यराज्येषु, निर्लेपाः कर्मयोगिनः ॥૧૦૩॥

આત્મસ્વરૂપના લાભ માટે આત્મસ્વરૂપના શુભ ભાવમય ઉપયોગવાળા યોગીજનો રૂપસ્થ ધ્યાન અને રૂપાતીત ધ્યાનના બળથી અવશ્ય શુદ્ધ આત્મરાજને પ્રાપ્ત કરનારા થાય છે. પરંતુ બાહ્ય સર્વ પૃથ્વીના રાજ્યને માટે તેઓ મન-વચન-કાયાથી નિર્લેપ હોય છે. તેઓ કર્મયોગીઓ હોવાથી બાહ્ય રાજ્યમાં લોભાતા નથી. ૧૦૩.

सर्वसंगेषु निःसंगाः, क्रियासु चाक्रियाः स्वयम् ।

योगिनो नैव योगेषु, भोगेषु न च भोगिनः ॥૧૦૪॥

નિર્લેપ કર્મયોગીઓ સર્વ લોકોની મધ્યમાં રહેવા છતાં અંતરંગથી તે તેઓ નિર્લેપ જ હોય છે. બાહ્ય ક્રિયાઓ કરવા છતાં અંતરંગથી અક્રિય જ હોય છે, સમલાવમાં સ્થિર હોય છે. હકાદિ યોગની ક્રિયાઓ કરવા છતાં અંતરંગથી નિર્લેપ હોય છે. સરસ કે વિરસ આહારાદિ ભોગો ભોગવવાં છતાં મનથી તે અભોગીજ હોય છે. એટલે મનથી તેમાં લુબ્ધ નથી હોતા. ૧૦૪.

मृतास्ते मोहभावेन, जीवन्तो ज्ञानभावतः ।

मुष्ठा विकल्पसंकल्प, -त्यागेनाध्याઽઽત્મવેદિનઃ ॥૧૦૫॥

[૪૧]

તે યોગીઓ મોહના ભાવથી મરેલા હોય છે એટલે મોહ રહિત હોય છે અને નિરંતર આત્મચિંતનમાં લીન હોવાથી જ્ઞાનસ્વરૂપે જીવતા હોય છે. સંકલ્પ-વિકલ્પથી રહિત હોવાથી બાહ્ય ભાવોનાં ચિંતનમાં સુતેલા હોય છે અને અધ્યાત્મ-સ્વરૂપના ધ્યાનમાં ઉપયોગવાળા હોવાથી તે સ્વરૂપે સદા જાગૃત હોય છે.

મોહસ્વપ્નો ન યસ્યાઽસ્તિ, જ્ઞાનદૃષ્ટ્યાં ભવોત્થિતઃ ।

સ જ્ઞાની દિવસે રાત્રી, જાગર્તિ નિદ્રિતાઽપિ સન્ ॥૧૦૬॥

સમ્યજ્ઞાનીઓની મોહ-ચેષ્ટાઓ મનથી સર્વથા નષ્ટ થએલી હોય છે, તેથી સ્વપ્નમાં પણ તેમને મોહને :ઉત્પન્ન કરનારી વસ્તુઓ હોતી નથી. અને જ્ઞાનદૃષ્ટિમાં-આત્મસ્વરૂપના જ્ઞાન-દર્શન-આરિત્ર-આનંદમય પર્યાયોમાં નિરંતર સ્થિર હોવાથી તેઓ સદા જાગતા જ હોય છે. બાહ્ય દૃષ્ટિએ શરીરથી તેઓ ઉંઘતા હોવા છતાં પણ રાત-દિવસ અંતરથી જાગતા જ હોય છે. ૧૦૬.

રાગદ્વેષસ્વરૂપં તદ્-દ્વૈતં યસ્માદ્વિનિર્ગતમ્ ।

સ વિશ્વેશો મહાદેવો, વિશ્વરસ્તિ સુખાલ્લયઃ ॥૧૦૭॥

રાગ અને દ્વેષનું જે સ્વરૂપ એટલે ' આ મારું અને આ તારું ' એવું દ્વૈતપણું જેમાંથી આલ્યું ગયું છે, અથવા જેમને સારી વસ્તુ જોઈને રાગ થતો નથી અને નરસી વસ્તુ જોઈને દ્વેષ થતો નથી, એવા જ્ઞાની પુરુષો જ આ સંસારના સાચા સ્વામી છે, તેજ મહાદેવ છે, તેમજ સમર્થ છે, અને તે જ સુખના ધામ છે.

[૪૨]

આત્મૈવ પરમેશોઽસ્તિ, સંગ્રહનયસત્તયા ।

एक आत्मा स संघेयः, शुद्धात्मव्यक्तिहेतवे ॥૧૦૮॥

સંસારમાં જહ અને ચેતન બને પદાર્થો છે. કેટલાક લોકો ચિંતામણિરત્ન, કામકુંભ, કલ્પવૃક્ષ આદિ વસ્તુઓ જેને પ્રાપ્ત થઈ હોય તેને પરમ સુખી સમજે છે. પરંતુ તત્ત્વજ્ઞાની પુરુષો સંગ્રહનયની અપેક્ષાએ આત્માને જ પરમ સામર્થ્યવાન માને છે. તેથી શુદ્ધ આત્મ-સ્વરૂપ પ્રગટ કરવા માટે એક આત્માનું જ સારી રીતે ધ્યાન કરવું જોઈએ. ૧૦૮.

સંગ્રહનયસત્તાયા, -અપેક્ષાતો વિવેકિનઃ ।

आत्मसत्तां हृदि ध्यात्वा, भवन्ति परमेश्वराः ॥૧૦૯॥

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે સંગ્રહનયની સામાન્ય ભાવમય સત્તાની અપેક્ષાએ ઉર્ધ્વતા સામાન્યની અપેક્ષાથી અનાદિકાલથી પરંપરાગત અનેક ભવમાં જન્મ-મરણ ધારણ કરનાર નવનવા પરિણામમય અશુદ્ધ પર્યાયને પ્રાપ્ત કરતા તેમાં અનુગત સત્તાથી આત્મસ્વરૂપ રહેતું છે, તે વિવેકી પુરુષો સમજે છે. તેથી હૃદયમાં આત્મ-સત્તાનું ચિંતવન કરીને આત્માનું સ્વરૂપ વિચારીને યોગીઓ પરમેશ્વર થાય છે. પરમપદને પામે છે.

સંગ્રહનયસત્તાયા, -દૃષ્ટ્યા સર્વં જગદ્દૃદિ ।

एकब्रह्मस्वरूपेण, ध्यातारो यान्ति सत्पदम् ॥૧૧૦॥

જે ભવ્યાત્મા સંગ્રહનયની અપેક્ષાને દષ્ટિ સન્મુખ રાખીને સર્વ આત્માઓમાં સર્વ ગુણ-પર્યાયોનો સમાન ગુણ-ધર્મ શાશ્વતો હોવાથી 'એક આત્મા' પણ કહેવાય છે. અને

[૪૩]

તેથી શુદ્ધ અદ્વૈત મતમાં 'સત્યં બ્રહ્મ જગન્નિમિથ્યા' અર્થવા
અધું બ્રહ્મસ્વરૂપ છે, એમ કહેવાય છે. ^{જગત્} લોક્યમાં રાખીને
ધર્મ, શુકલ, રૂપસ્થ, રૂપાતીત ધ્યાનમાં સ્થિર થતા સર્વવ્યવસ્થા
પોતાના હૃદયમાં પ્રતિબિમ્બિત થાય છે, અને તેવા ધ્યાની
પુરુષો મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે. ૧૧૦

શુદ્ધવ્યવહૃત્તેદૃષ્ટ્યા, બ્રહ્મધ્યાનપરાયણાઃ ।

આત્મશુદ્ધિં પ્રકુર્વન્તિ, ગૃહસ્થાસ્ત્યાગમાર્ગિણઃ ॥૧૧૧॥

આત્મધ્યાનમાં પરાયણ જ્ઞાનીઓ શુદ્ધ ધર્મ વ્યવહારને
લક્ષ્યમાં રાખીને શ્રાવકના બાર વ્રત, સામાયિક, પ્રતિક્રમણ,
પૌષધવડે આત્મશુદ્ધિને કરે છે. ૧૧૧.

સર્વનયોક્તસાપેક્ષ, - દૃષ્ટ્યાઽઽત્મરૂપચિન્તકાઃ ।

સમ્યગ્દૃષ્ટિપ્રભાવેન-મિથ્યાત્વનાશકારકાઃ ॥૧૧૨॥

સર્વનયથી કહેવાયેલી સાપેક્ષદૃષ્ટિથી આત્મસ્વરૂપની વિચા-
રણા કરનારા સમ્યગ્દૃષ્ટિના પ્રભાવવડે આત્મ-સ્વરૂપનું ચિતવન
કરતા મિથ્યાત્વ-અજ્ઞાન-અવિરતિ ભાવનો નાશ કરે છે. ૧૧૨.

અસંખ્યયોગતો મુક્તિઃ, સર્વદર્શનધર્મિણામ્ ।

નયસાપેક્ષબોધેન, ભવત્યેવ યદા તદા ॥૧૧૩॥

જીવાત્માઓને આત્મ-સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે અનેક પ્રકારના
સાધનો યોગો છે. અને અસંખ્યાત યોગથી આત્મા મુક્તિને
પ્રાપ્ત કરી શકે છે. સર્વ ધર્મદર્શનો પણ એક એક નયની
અવલંબનાવડે-પોતાના ધર્મના અનુષ્ઠાનો તપ-જપ-ધ્યાનવડે
અંશતઃ ધર્મના સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરી પછી સર્વનયની અપેક્ષાએ
સંપૂર્ણ જ્ઞાનવડે મુક્તિને પ્રાપ્ત કરે છે. ૧૧૩.

[૪૪]

सर्वनयोक्तसापेक्ष-ज्ञानं स्यात्सविकल्पकम् ।

निर्विकल्पं ततो भिन्नं, ज्ञानं शुद्धाऽऽत्मकारकम् ॥११४॥

ભવ્યાત્માએને સર્વનયોની અપેક્ષાએ સર્વ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવથી સવિકલ્પ જ્ઞાન થાય છે. ત્યાર પછી વિકલ્પરહિત આત્મ-સ્વરૂપની શુદ્ધતાને કરનારૂં જ્ઞાન-દર્શન-આરિત્ર પ્રગટ થાય છે. ૧૧૪

निर्विकल्पोपयोगेन, पूर्णानन्दः प्रकाशते ।

अनुभवप्रमाणेन, साक्षात्कारो निजाऽऽत्मनः ॥११૫॥

સવિકલ્પ સમાધિનો અભ્યાસ કરતા અનુક્રમે નિર્વિકલ્પ સમાધિ યોગ પ્રાપ્ત થાય છે, નિર્વિકલ્પ સમાધિ યોગથી આત્મ-સ્વરૂપનો પૂર્ણભાવે આનંદમય પ્રકાશ પ્રાપ્ત થાય છે, તેના અભ્યાસથી અનુભવ પ્રમાણુવડે પોતાના આત્મ-સ્વરૂપનો પ્રત્યક્ષ સાક્ષાત્કાર થાય છે. ૧૧૫.

अनुभवं विना कोऽपि, याति नैवाऽऽत्मदर्शनम् ।

आत्मसिद्धौ मया साक्षाद्, वेद्यतेऽनुभवः क्लौ ॥११૬॥

સમ્યક્ શાસ્ત્રોના અનુભવ વિના કોઈપણ આત્મદર્શન પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. પણ આ કલિયુગમાં સમ્યગ્જ્ઞાનના અનુભવથી મને સાક્ષાત્ આત્મ-સ્વરૂપની નિશ્ચલતાપૂર્વક સિદ્ધિ થઈ છે, એમ વેદાય છે-જ્ઞાનમાં જણાય છે. ૧૧૬.

सर्वनयोक्ततत्त्वानां,-बोधं विना जगज्जनाः ।

परस्परं च युद्धयन्ति, विलयन्ति धर्ममेदतः ॥११૭॥

સર્વનયોના કહેલા અપેક્ષામય તત્ત્વોના ઝોધ વિના સંસારના પ્રાણીઓ પોતાના માન્ય રાખેલા તત્ત્વોનો આગ્રહ રાખીને

[૪૫]

અને ખીલના તરવેને ખોટા સિદ્ધ કરતા પરસ્પર ધર્મના મતભેદને આગળ રાખીને લડે છે અને સીદ્ધાય છે. ૧૧૭.

આત્મજ્ઞાનવિકલ્પો યઃ સ તુ શ્રુતાનુસારજઃ ।

નિર્વિકલ્પં સ્વભાવેન, રાગદ્વેષવિનિર્ગતમ્ ॥૧૧૮॥

શાસ્ત્રના વચનોને અનુસારે આત્મજ્ઞાનમય વિકલ્પ ઉત્પન્ન થાય છે તેના અનુભવથી ધ્યાન કરતા રાગ-દ્વેષનો ક્ષય થાય છે. ત્યારે તેવા આત્મજ્ઞાની યોગીઓને સ્વભાવસિદ્ધ નિર્વિકલ્પ યોગથી પૂર્ણ આત્મ-સ્વરૂપનો અનુભવ થાય છે. ૧૧૮.

નયાદિસવિકલ્પેભ્યો, મિત્રં દ્વૈતવિનિર્ગતમ્ ।

અદ્વૈતં નિર્વિકલ્પં તુ, જ્ઞાનં શુદ્ધાઽઽત્મવેદકમ્ ॥૧૧૯॥

નય-નિક્ષેપ-ભંગ આદિના અનુભવથી જે જે વિભિન્ન વિકલ્પ-સંકલ્પ ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી દ્વૈતનો-અનેકતાનો અનુભવ થાય છે. પણ આત્મ-સ્વરૂપના ધ્યાનમાં એકત્વભાવમય અદ્વૈત-રૂપ નિર્વિકલ્પજ્ઞાન ઉપયોગી છે. કારણ તે નિર્વિકલ્પ જ્ઞાનથી જ શુદ્ધ-આત્મ-સ્વરૂપનો અનુભવ છે. ૧૧૯.

નિર્વિકલ્પં પરબ્રહ્મ, ક્ષયમાત્રં મુહુર્મુહુઃ ।

પૂર્ણાનન્દસ્વરૂપેણ, મયાઽનુભૂયતે મયિ ॥૧૨૦॥

હે ભગ્વાત્મા ! તું સમ્યગ્-ધ્યાનથી નિર્વિકલ્પ પરબ્રહ્મનું ધ્યાન પ્રત્યેક ક્ષણે નિરંતર કર, જેથી તને પૂર્ણ આનંદમય આત્મ-સ્વરૂપનો અનુભવ થશે, મને પણ નિર્વિકલ્પક સમાધિથી પ્રત્યક્ષભાવે પૂર્ણાનંદ સ્વરૂપ પરમબ્રહ્મનો સાક્ષાત્ અનુભવ થાય છે. ૧૨૦.

[૪૬]

निर्विकल्पस्वरूपे तु, अहं त्वं तन्न भासते ।

ज्ञाता ज्ञानं तथा ज्ञेयं, तदैक्यं वर्तते स्वयम् ॥१२१॥

બ્યારે નિર્વિકલ્પ સ્વરૂપમય આત્મસમાધિમાં તદાકાર થાય છે ત્યારે હું, તું કે તે એવા રૂપે તથા જ્ઞાતા-ધ્યાન કરનાર, જ્ઞાન-ધ્યાન અને જ્ઞેય-ધ્યેય એ ત્રણેતુ અલેદ સ્વરૂપે એકપણું નિર્વિકલ્પ ધ્યાનમાં આત્મા સ્વયં અનુભવે છે. ત્યાં અદ્વૈતભાવ આવી જાય છે એટલે ધ્યાતા પોતે જ ધ્યેયરૂપે અનુભવાય છે. ૧૨૧.

सविकल्पं परब्रह्म, मुहुर्मुहुर्निजात्मना ।

चिदानन्दस्वरूपेण, भृशं मयाऽनुभूयते ॥१२२॥

સવિકલ્પ સ્વરૂપે પરમ બ્રહ્મનું ધ્યાન આત્મામાં વારંવાર કરવાથી અત્યંત પ્રગટભાવે ચિદાનંદ સ્વરૂપ પરમ બ્રહ્મને અનુભવ થાય છે. હું પણ તેવા સ્વરૂપને અનુભવ કરું છું. ૧૨૨.

आत्मैव परमाऽऽत्माऽस्ति, स्वाऽऽत्मना वेद्यते खलु ।

स्वाऽऽत्मानमन्तरा इवान्य, -ज्ञाता कोऽपि न विद्यते ॥१२३॥

આત્મા તેજ વસ્તુતઃ પરમાત્મા છે, અને પોતાના સ્વરૂપો પોતે જ નિશ્ચયથી જાણે છે. પોતાના સત્ય-સ્વરૂપને પોતાથી અન્ય કોઈ જાણનારે કે દેખનારે નથી. ૧૨૩.

निजाऽऽत्मगुणपर्याय, -रक्षणं धर्म उच्यते ।

आत्मगुणस्य नाशो यो, हिंसैव कथ्यते बुधैः ॥१२४॥

પોતાના આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણો અને તેના ક્ષણે ક્ષણે બદલાતા જે પર્યાયો તેનું રક્ષણ કરતાં શુદ્ધ કરવા રૂપ જે ક્રિયા આત્મામાં થાય છે તે ધર્મ કહેવાય છે. અને નિશ્ચયથી

[૪૭]

આત્માના જે જ્ઞાનાદિ ગુણો તેનો નાશ તેને જ પંડિતપુરુષો હિંસા કહે છે. જે કે લોકમાં ખીબના શરીરનો નાશ કરવો કે તેને દુભવવું તેને હિંસા કહે છે; એટલે બાહ્ય હિંસા કરવામાં આત્મામાં કષાયરૂપ મદ્વીનતા ઉત્પન્ન થતી હોવાથી દ્રવ્ય-હિંસામાં ભાવ-હિંસા આવી જાય છે. ૧૨૪.

સાધનધર્મતો મિત્તઃ, સાધ્યધર્મો નિજાઽઽત્મનિ ।

આત્મતો નૈવ મિત્ત્તોઽસ્તિ, સ્વધર્મસ્તુ નિજાઽઽત્મનિ ॥૧૨૫॥

પાંચ ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવો, પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિનું પાલન કરવું, દશ પ્રકારના યતિધર્મનું પાલન કરવું. આ બધા સાધન ધર્મોનો અભ્યાસ કરવાથી સાધ્યધર્મ-આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થવી તે સાધ્ય-ધર્મ આવે છે. કારણ કે પર્યાય નયની અપેક્ષાએ સાધ્ય અને સાધનમાં ભિન્નતા અવશ્ય અનુભવાય છે. પરંતુ તે આત્મ-રૂપ એક જ દ્રવ્યમાં પર્યાયરૂપે પૂર્વોત્તરભાવે પ્રાપ્ત થવા છતાં દ્રવ્યનયની અપેક્ષાએ એક જ છે-અભિન્ન છે. કારણ કે જેટલા દ્રવ્યો છે, તે સર્વે ગુણ-પર્યાયને અભેદભાવે ધરનારા હોય છે. તેથી કહ્યું છે કે-“ ગુણ-પર્યાયવદ્દ્રવ્યમ્ ” ગુણ-પર્યાયવાળું હોય તે દ્રવ્ય કહેવાય. ૧૨૫.

બાહ્યસાધનધર્માણાં, મેદેષુ બાહ્યદષ્ટિતઃ ।

અજ્ઞાનિનઃ પ્રમુહ્યન્તિ, પ્રમુહ્યન્તિ ન કોવિદાઃ ॥૧૨૬॥

અજ્ઞાનીઓ વસ્તુસ્વરૂપને યથાર્થસ્વરૂપને નહીં જાણતા હોવાથી બાહ્ય સાધનો એટલે સંપ્રદાય ગરબ લેદની બાહ્ય ક્રિયાઓના લેદથી આપસમાં લડે છે, જેમ કે વર્તમાનમાં તિથિભેદ વગેરેથી લોકો ઝઘડે છે, વાસ્તવમાં તેઓને અજ્ઞા-

[૪૯]

નીઓ જ સમજવા. અને તેવા અજ્ઞાનીઓ બાહ્યથી પોતાની ક્રિયાને સાચી માની અને અન્યની ક્રિયાને ખોટી માની આપસમાં ઝઘડે છે. ત્યારે જ્ઞાની પુરૂષો આત્મ-સ્વરૂપના સમ-ભુમાં પરમાનંદ અનુભવે છે. બાહ્ય ક્રિયાઓમાં મુગ્ધતા નથી. તેમજ તત્ત્વની બાબતમાં અપેક્ષાએ સમન્વય કરી આત્મ-ધર્મનો અનુભવ કરે છે. ૧૨૬.

શુદ્ધાઽઽત્મા સાધયતે સદ્ધિ-રસંખ્યધર્મસાધનૈઃ ।

દેશકાલદશાબોધ,-રુચિવૈચિત્ર્યધારકૈઃ ॥ ૧૨૭ ॥

ધર્મના સાધનો અસંખ્ય છે, સંત-પુરૂષો તેમાંથી દેશ, કાલ અવસ્થા, સંયોગ અને સંબંધને અનુકૂલ પોતાને જે શાસ્ત્રોનો ઓધ હોય તેને અનુસરે તથા પોતાની વિચિત્ર પ્રકારની રુચિને અનુસારે આત્મ-સ્વરૂપને સિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન કરે છે. ૧૨૭.

શુદ્ધપ્રેમ્ણા પ્રલીનાસ્તે, ભવન્તિ હિ નિજાઽઽત્મનિ ।

આત્મસમં ન જાનન્તિ, ચક્રવર્ચ્યાદિકં પદમ્ ॥ ૧૨૮ ॥

તે સંત-પુરૂષો પોતાના આત્મ-સ્વરૂપમાં શુદ્ધ પ્રેમ વડે લીન બનેલા હોય છે. તેથી તેઓ ચક્રવર્તિ, દેવેન્દ્ર, નાગેન્દ્ર કે મહાન્ ધનપતિના પદને પણ પોતાના આત્મ-સ્વરૂપની આગળ તુચ્છ ગણે છે. કારણ કે લોગો તે અનંતીવાર પ્રાપ્ત થાય પરંતુ તે લોગોની તૃષ્ણા મટતી નથી અને શાન્તિ મળતી નથી. જ્યારે આત્મ-સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવામાં જ સાચી શાન્તિ સમાયેલી છે. ૧૨૮.

[૪૯]

વિશ્વરૂપં નિજાઽઽત્માનં, ભાવયન્તો હ્યપેક્ષયા ।
આત્મવદ્વિશ્વજોવાંશ્ચ, પश्यन्ति ब्रह्मभावतः ॥ ૧૨૯ ॥

યોગીઓ અપેક્ષાએ સર્વ વિશ્વને યોતાના આત્મ-સમાન
મણે છે, તેથી યોતાના જીવાત્માને તથા સર્વ વિશ્વને પરમ-
બ્રહ્મ-સ્વરૂપ ભાવથી એકરૂપે જ જૂએ છે. તેથી તેઓમાં
અતુકૂલ પ્રત્યે રાગ કે પ્રતિકૂલ પ્રત્યે દ્વેષ ઉત્પન્ન થતો
નથી. ૧૨૯.

दर्शनं वर्तनं जीवैः, सार्धमाऽऽत्मैक्यभावतः ।
भवेदध्यात्मबोधेन, ब्रह्मानन्दप्रकाशकम् ॥ ૧૩૦ ॥

જગતના સર્વ જીવો પ્રત્યે જેને અધ્યાત્મ-બ્રહ્મસ્વરૂપનો
અપૂર્વ જ્ઞાનમય ઓધ પ્રાપ્ત થયેલો હોય છે તેવા યોગીઓ
સર્વ જીવોને અલેહ દષ્ટિથી જોવે છે. અને વર્તન પણ એક
સરખું જ કરે છે. તેઓના હૃદયમાં બ્રહ્માનંદ પ્રકટ થયેલો
જોવાય છે. ૧૩૦

निजाऽऽत्मनि परप्रेम, कुरुष्व मोक्षहेतवे ।
आत्मानन्देन जीव !! त्वं, मा जीव !! देहजीवनात् ॥ ૧૩૧ ॥

હે ભૃગ્યાત્મનું! તું તારા યોતાના આત્મ-સ્વરૂપને પરમ-
પ્રેમથી વ્યાપક કર કે જેથી તે પરમપ્રેમ તને આહ જડ
પ્રેમથી વિરક્ત કરીને મોક્ષનું ઉપાદાન કારણ બને. અને તું
આત્મ-સ્વરૂપના આનંદ વડે અનન્ત સમય સુધી જીવ. દેહ-
જીવન એટલે મોહમય જીવનનો ત્યાગ કરનાર થા. ૧૩૧.

૪

[૫૦]

चिदानन्दस्वरूपं हि, चेतनस्य स्वभावतः ।

यस्य प्रकाशते तस्य, साक्षादात्मा प्रभुः स्वयम् ॥१३२॥

નિશ્ચયથી વિચારતાં સમભય છે, કે આત્માનું સ્વભાવથી તે। ચિદાનંદ સ્વરૂપ છે. એટલે આત્મા સ્વભાવથી જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રમય છે. એવું ચિદાનંદ સ્વરૂપ જેનું પ્રગટ થાય છે, તે આત્મા સાક્ષાત્ સ્વયં પ્રભુ-સ્વરૂપ છે. ૧૩૨.

ज्ञानानन्दस्वरूपोऽस्ति, निजाऽऽत्मा शाश्वतः प्रभुः ।

याचको न च दीनोऽस्ति, छिद्गी जातिर्न रूपवान् ॥१३३॥

આત્માનું શાશ્વતસ્વરૂપ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રરૂપ આનંદ-મય છે. તેવું માફ આત્મ-સ્વરૂપ હોવાથી હું નિશ્ચયથી મારો સ્વામી છું. અને તેથી મારા સ્વરૂપને પ્રકટ કરવા સમર્થ છું. અને તેથી મારા સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે કોઈની યાચના કરવાની જરૂર નથી. તેથી હું યાચક કે દીન પણ નથી. વળી આત્મામાં સ્ત્રીલિંગ, પુરૂષલિંગ, નપુસંકલિંગ, તેનું લિંગ નથી હોતું, ઉચ્ચ-નીચ આદિ જાતિ પણ હોતી નથી. તેમજ કાળો-ઘોળો તેવું રૂપ પણ નથી હોતું. ૧૩૩.

भिद्यते छिद्यते नैव, न च कालेन भक्ष्यते ।

द्रव्यरूपेण नित्योऽस्ति, पर्यायेण ह्यशाश्वतः ॥१३४॥

આત્મા બાહ્ય પદાર્થોથી ભેદાતો કે છેદાતો નથી. કાલ તેનું ભક્ષણ કરી શકતો નથી. દ્રવ્યરૂપે આત્મા શાશ્વત છે. બ્યારે મનુષ્ય-તિર્થંચ આદિ પર્યાયરૂપે અશાશ્વત-નાશવંત છે. ૧૩૪.

[૫૧]

મૃતોઽપિ દેહભાવેન, જ્ઞાનાનન્દેન જીવતિ ।

જઠાનન્દવિમુક્તો ય, આત્માનન્દમહોદયિઃ ॥૧૩૫॥

આત્મા-શરીર-ઇન્દ્રિયાદિ પ્રાણોરૂપે નાશ પામે છે. જ્યારે જ્ઞાનાનન્દ-સ્વરૂપે તે સદાય જીવતો જ રહે છે. આત્મા પૌદ્ગલિક આનન્દથી રહિત હોય છે. અને પોતાના જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રમય આનન્દરૂપી મહા-સમુદ્રમાં વ્યાપ્ત હોય છે. ૧૩૫.

દેહસ્થિતોઽપિ વૈદેહ, આત્મારામો હરિર્હરઃ ।

સ્વાનુભવેન ગમ્યોઽસ્તિ, સચ્ચિદાનન્દરૂપવાન ॥૧૩૬॥

આત્મા કર્મના સંબંધને કારણે શરીરમાં વસતો હોવા છતાં તે મૂળ સ્વરૂપે તે દેહ વિનાનો જ છે. આત્મ-સ્વરૂપમાં રમનારો છે. કર્મને હણનારો હોવાથી હરિ છે. સર્વ દુઃખોને હરતો હોવાથી હર પણ કહેવાય છે. આત્માનું જ્ઞાન પોતાના અનુભવથી જ થાય છે. અને તે સત્-ચિત્-આનન્દ-સ્વરૂપ-વાળો છે. ૧૩૬.

નાશો ન દેહનાશેઽપિ, ચેતનસ્ય સ્વભાવતઃ ।

ભિન્નો યઃ પञ્ચભૂતેભ્યઃ, સોઽહમાઽઽત્મા તનુસ્થિતઃ ॥૧૩૭॥

આત્મા પોતાના સ્વભાવથી સદા શાશ્વત જ છે, એટલે શરીરનો નાશ થવા છતાં આત્માનો નાશ થતો નથી. અને પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને આકાશ આ પાંચ મહા-ભૂતોથી ભિન્ન એવો આત્મા શરીરમાં વ્યાપીને રહેલો છે. ૧૩૭.

સ્વાન્યવિશ્વસ્ય વેત્તાઽહં, પુદ્ગલસ્થો ન પુદ્ગલી ।

કર્મપર્યાયભિન્નોઽસ્મિ, બ્રહ્મરૂપઃ સનાતનઃ ॥૧૩૮॥

[૫૨]

હું આત્મા પોતાના સ્વરૂપનો તથા ચૈતન-જડરૂપ અન્ધ સર્વ પદાર્થોનો, તેમના ગુણપર્યાયનો જ્ઞાતા છું. કર્મયોગે શરીર-ઇન્દ્રિય-મન અને કાર્મણરૂપ પુદ્ગલમય શરીરમાં વસતો હોવા છતાં નિશ્ચયનયથી હું પુદ્ગલરૂપ નથી. શરીરમાં વસવાના કારણે કર્મના પર્યાયોને બ્રહ્મ કરવા તથા છોડવારૂપ ક્રિયા કરવા છતાં હું કર્મના પર્યાયોથી ભિન્ન છું, અને ચૈતન્યસ્વરૂપ-બ્રહ્મરૂપે સનાતન-શાશ્વત છું. ૧૩૮.

અનન્તજ્ઞાનવાન્મૂર્ખો, દેવો વિશ્વનિરજનઃ ।

નિરાકારશ્ચ સાકારો, હ્યલક્ષ્યો ચિત્તબુદ્ધિતઃ ॥૧૩૯॥

અનન્તજ્ઞાનવાળો, સમર્થ, દેવાધિદેવ, જ્ઞેયની જે વ્યાપકતા તેનાથી યુક્ત, જ્ઞપ્તિની વ્યાપકતાથી યુક્ત-વિભુ અને રાગ-દ્વેષથી રહિત, શરીરના કારણે આકારવાળો હોવા છતાં મૂળ સ્વરૂપે નિરાકાર તથા મન અને બુદ્ધિથી નહિ જણાતો એવો હું બ્રહ્મસ્વરૂપ આત્મા છું.

આત્મજ્ઞાનિગુરોઃ સંગાદ્, બોધાદાઽઽત્મા પ્રકાશતે ।

ગુરું વિના ન બોધોઽસ્તિ, ગુરુઃ સેવ્યઃ સુમાનવૈઃ ॥૧૪૦॥

ભગવાત્માઓને આત્મજ્ઞાની ગુરુઓના સંગથી આત્મતરવનો શ્રેષ્ઠ યોધ થાય છે. તેવા જ્ઞાની ગુરુની ઉપાસના વિના સમ્યક્ પ્રકારે કોઈપણ આત્માને યોધ થતો નથી. તેથી શ્રેષ્ઠ પુરુષોએ જ્ઞાની ગુરુની સેવા કરવી જોઈએ. ૧૪૦

ગુરુગમં વિના જ્ઞાનં, કદાપિ નૈવ જાયતે ।

ગુરુકૃપાં વિના સત્યં, જ્ઞાયતે નૈવ પષ્ટિતૈઃ ॥૧૪૧॥

[૫૩]

પૂજ્ય ગુરુઓની સેવા કર્યા વિના શુદ્ધ આત્મજ્ઞાન કોઈને પણ કદાપિ થતું નથી. પંડિતો પણ ગુરુકૃપા વિના ભલે શાસ્ત્રો ભણી ભય, પરંતુ સત્ય-તત્ત્વને સમજી શકતા નથી. ૧૪૧.

સદ્ગુરોઃ શ્રદ્ધયા પ્રીત્યા, સેવયા बहुमानतः ।

गुर्वात्मीभूतशिष्याणा, -मात्मज्ञानं प्रकाशते ॥૧૪૨॥

સાચા ગુરુ ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા, અંતરંગ પ્રેમ અને આદર-પૂર્વક સેવા કરવાથી ગુરુની પ્રસન્નતા જેમના ઉપર ઉતરી છે તેથી તેમના આત્મભૂત બનેલા શિષ્યોમાં જ આત્મ-જ્ઞાન-સત્યતત્ત્વનું જ્ઞાન પ્રકાશને પામે છે. ૧૪૨.

ब्रह्मभावनया ब्रह्म-रूपो भवति मानवः ।

सर्वत्र ब्रह्मभावेन, व्यापको भवति प्रभुः ॥૧૪૩॥

મનુષ્યો જ્યારે સર્વ વિશ્વના આત્માને પોતે જેમ સંશ્રદ્ધ નયની સત્તાથી જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-વીર્ય-ઉપયોગમય ગુણોથી પૂર્ણ છે, તેમ જગતના સર્વ પ્રાણિઓ પણ સંશ્રદ્ધનયની સત્તાથી પરિપૂર્ણ છે. એમ બ્રહ્મરૂપ બને છે. અને તેથી સર્વ આત્માઓ પ્રત્યે બ્રહ્મરૂપ ભાવના કરનારો ભગ્યાત્મા બ્રહ્મભાવથી વ્યાપક બને છે. ૧૪૩.

जहभावनया दुःखं, सुखमीश्वरचिन्तनात् ।

समाधिब्रह्मभावेन, यत्र तत्र यदा तदा ॥૧૪૪॥

જ્યાં જ્યાં અને જ્યારે જ્યારે પુણ્યલ લોગોની ભાવના હૃદયમાં ઉપજે છે ત્યાં દુઃખોની પરંપરા સમાયેલી છે. મનની એકાગ્રતાપૂર્વક સત્ય સ્વરૂપે ઈશ્વરનું ચિંતન કરવાથી સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે.

[૫૪]

આત્મા ન નામરૂપેષુ, નામરૂપાદિવાસનામ્ ।

ત્યક્ત્વા બ્રહ્મસ્વરૂપેણ, સર્વવિશ્વં વિલોકય ॥૧૪૫॥

આત્મસ્વરૂપની જ્યારે શુદ્ધતા પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે કેાઇ-પણ વ્યક્તિના નામની કે રૂપની ખ્યાતિ નથી જ રહેતી, તે સિદ્ધ-સ્વરૂપ બને છે. અને એવી દશામાં નામ કે રૂપની ધમ્મ પણ નથી રહેતી. કર્મના યોગે જ બધી વાસનાઓ રહેલી છે. યોગી પુરુષો તેનો ત્યાગ કરીને આખા બ્રહ્માંડને પોતાના સ્વરૂપે દેખે છે. તું પણ બ્રહ્મસ્વરૂપતું ધ્યાન કરીને સર્વ વિશ્વને તારામાં અવલોકન કર. ૧૪૫.

કીર્તિઃ સુખં ન મન્યસ્વ, જ્ઞાત્વા સ્વપ્નોપમં જગત્ ।

આત્મન્યેવ કુરુ પ્રીતિં, મા મુહઃ પુદ્ગલેષુ વૈ ॥૧૪૬॥

હે ભવ્યાત્મન! આ સંસાર સ્વપ્ન સરખો બાણીને આ સંસારની બાહ્ય કીર્તિમાં તું સુખ ન સમજ, આત્મા ઉપર પ્રેમ કર અને પુદ્ગલોનાં સુખમાં જરાપણ મુંબાઈશ નહિ. ૧૪૬.

વર્ણગન્ધરસસ્પર્શ-યુક્તેષુ જઠવસ્તુષુ ।

નાસ્તિ બ્રહ્મસુખં સત્યં, મા મુહસ્તત્ર ચેતન !!! ॥૧૪૭॥

પાંચ વર્ણ, બે ગન્ધ, છ રસ, આઠ સ્પર્શ અને ત્રણ પ્રકારના શબ્દોથી યુક્ત જડ પદાર્થોમાં વાસ્તવિક સુખ નથી એટલે હે ચેતન! તેમાં તું શ્રેહ ન પામ. ૧૪૭.

પુદ્ગલભોગતઃ શર્મ, જાયતે તત્તુ કલ્પિતમ્ ।

પશ્ચાદ્ઃસ્વં મૃશં જ્ઞાત્વા, જઠભોગં ન વાંચ્ય ॥૧૪૮॥

ભવેા પુદ્ગલોના લોગથી સુખ થાય છે એમ માને છે,

[૫૫]

પરન્તુ તે તો કલ્પના માત્ર જ છે, કારણ કે પૌદ્ગલિક સુખમાં પરિણામે ભયંકર દુઃખ રહેતું છે, એમ સમજી જડ-લોગની- પૌદ્ગલિક સુખની હે ભવ્યાત્મન્ ! તું જરા પણ ઈચ્છા ન કરીશ. ૧૪૮.

નરસ્ત્રીદેહરૂપેષુ, સ્પર્શેષુ ન ચ શર્મતા ।

સુખં ન સ્પર્શરૂપેભ્યો, મા મુહસ્તત્ર ચેતન ! ॥૧૪૯॥

હે ચેતન ! જડ એવા શરીર કે જે પુરુષરૂપે હોય કે સ્ત્રીરૂપે તેના રૂપમાં કે સ્પર્શરૂપ મૈથુન લોગવવામાં વાસ્તવિક સુખ નથી. તેથી હે ચેતન ! તેવા રૂપ કે સ્પર્શસુખમાં તું લુબ્ધ ન બન. ૧૪૯.

સ્પર્શરૂપેષુ ધાવદ્યન્મનો, વારય ચેતન ! ।

રસગન્ધેષુ ધાવદ્યન્મનો વારય ચેતન ! ॥૧૫૦॥

કામભોગેષુ ધાવદ્યન્મનો વારય ચેતન ! ।

અલ્પસુખં મૃશં દુઃખં, જાયતે કામભોગતઃ ॥૧૫૧॥

હે ચેતન ! સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગન્ધમાં લુબ્ધ બની તે તરફ દોડતા એવા તારા મનને તું વશમાં રાખ. હે ચેતન ! વિષયરૂપ કામલોગો તરફ દોડતા એવા તારા મનને ત્યાંથી વાળી લે. કારણ કે તે કામ-લોગોતું સેવન કરવાથી સુખ તો તને જરાક મળશે. જ્યારે 'પરિણામે દુઃખ ઘણું જ લોગવવું' પડશે. ૧૫૦-૧૫૧.

દુઃખં મોહપરિણામા-ત્સુખમાઽઽત્મસ્વભાવતઃ ।

દુઃખં જદે સુખમ્નાન્ત્યા, જદેઽહંઠૃત્તિત્તશ્ચ મોઃ ॥૧૫૨॥

[૫૬]

દુઃખનું મૂળ કારણ મોહના પરિણામો છે, આત્મસ્વ-
ભાવથી સહજ સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. જડ પદાર્થોમાં સુખ,
એ વાસ્તવિક સુખ નથી, સુખની ભ્રમણા છે અને અન્તમાં
દુઃખરૂપે પરિણમે છે. અને બ્રાન્તિનું કારણ આત્મા અજ્ઞાનથી
જડપદાર્થમાં પોતાપણું કલ્પે તે છે. ૧૫૨.

રાજ્યં શુદ્ધાઽઽત્મનો યત્તત્પુદ્ગલમોહવર્જિતમ્ ।

અનન્તાઽઽનન્દસમ્પન્નં, તત્ર પ્રીતિં કુરુષ્વ મોઃ ॥૧૫૩॥

બ્યારે આત્માને પુદ્ગલ વસ્તુ ઉપરનો મોહ નાશ પામે
છે ત્યારે તેને શુદ્ધ આત્મ-સ્વરૂપનું અનંત-આનન્દ સમ્પન્ન
અખંડ રાજ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. માટે હે બધ્યાત્મનું! આત્મ-
સ્વરૂપમાં પ્રેમ કર અને મોહનો ત્યાગ કર. ૧૫૩.

બાહ્યરાજ્યં મહામોહ-યુક્તં દુઃખાદિકારકમ્ ।

કામભોગકષાયાયૈ-યુક્તં સ્વાતન્ત્ર્યનાશકમ્ ॥૧૫૪॥

દેશ-નગર-ગામ વગેરેનું બાહ્યરાજ્ય મહામોહથી યુક્ત
હોવાથી દુઃખ-કલેશ-સંતાપને કરનારું છે. તથા કામ-લોભની
વાસનાવાળું છે. કામ-ક્રોધ-માન-માયા-લોભ વગેરે કષાયોથી
યુક્ત છે. અને આત્માની સ્વતંત્રતાને નાશ કરનારું છે. ૧૫૪.

બાહ્યરાજ્યે સુખં નાસ્તિ, વિષ્ણાસમં વિજાનત ।

મોગાન્રોગસમાન્વિદ્ધિ, બ્રહ્મરાજ્યે સ્થિતિં કુરુ ॥૧૫૫॥

બહારના રાજ્યમાં સુખ નથી, વિષ્ણાસમાન નિઃસાર એને
સમજો. લોભને રોગસમાન સમજો અને આત્મ-રાજ્યમાં-
આત્મના સ્વરૂપમાં સ્થિતિ કરો. ૧૫૫.

[૫૭]

ब्रह्मदेशः स्वदेशोऽस्ति-तत्र प्रीतिं कुरुष्व भोः ।

आत्मदेशे सुखं सत्यं, दृश्यते ज्ञानचक्षुषा ॥१૫૬॥

પોતાનો દેશ પરમ બ્રહ્મસ્વરૂપ તે જ છે, તેથી તેમાં પ્રીતિ કરો. આત્મ-સ્વરૂપ ચિંતવનમાં જ સાચું સુખ રહેલું છે. એમ જ્ઞાનચક્ષુવડે દેખાય છે. ૧૫૬.

स्वतन्त्र आत्मदेशोऽस्ति, निर्भयो निश्चलः सदा ।

जन्ममृत्युजरातीतो, निराकारो निरञ्जनः ॥१૫૭॥

આત્મ-દેશ-આત્મા પોતાના મૂળ સ્વરૂપે સ્વતાંત્ર છે, નિર્ભય છે, નિશ્ચલ છે, જન્મ, જરા (વૃદ્ધાવસ્થા) અને મૃત્યુથી રહિત છે, આકાર વગરનો છે અને નિરંજન એટલે જેમાં કદિય ફેરફાર થતો નથી એવો છે. ૧૫૭.

चिदानन्दस्वरूपोऽस्ति, स्वदेशः पूर्णनिर्मलः ।

अध्यात्मज्ञानतः पश्य, स्वदेशं पूर्णनिर्मलम् ॥१૫૮॥

હે ભવ્યાત્મન્ ! તું ચિદાનન્દ સ્વરૂપ છો, એટલે જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રમય છો. અસંખ્ય આત્મપ્રદેશરૂપ તારો દેશ સ્ફટિકની સમાન પૂર્ણ નિર્મલ છે. તે પૂર્ણ નિર્મલ સ્વદેશને અધ્યાત્મજ્ઞાનથી તું જો. ૧૫૮.

बाह्यस्वदेशराज्येषु, मा मुहः सुखबुद्धितः ।

देहेन्द्रियवशं कृत्वा, ब्रह्मराज्यं कुरुष्व भोः ॥१૫૯॥

બહારના તમારા તાબાના દેશ અને રાજ્યોમાં આનાથી અમને સુખ મળશે એવી બુદ્ધિથી મોહિત ન બનો પરન્તુ

[૫૮]

શરીર અને ઈન્દ્રિયોને વશમાં કરીને હે ભવ્યાત્મન્! તમારા આત્મા ઉપર રાજ્ય કરો. ૧૫૯.

આત્મરાજ્યં કુરુ સ્પષ્ટં, જ્ઞાનધ્યાનસમાધિતઃ ।

બાહ્યરાજ્યં મનોરાજ્યં, બ્રહ્મરાજ્યં તુ ચાન્તરમ્ ॥૧૬૦॥

જ્ઞાન-ધ્યાન અને સમાધિવડે આત્મરાજ્યને પ્રગટ કરો. બાહ્યરાજ્ય જે દેશ-ધર-ધનની માલિકીનું છે, અને મનથી કલ્પેલું છે તે બાહ્યરાજ્ય છે. જે રાજ્ય સાચું સુખ આપી શકતું નથી, પરંતુ બ્રહ્મરાજ્ય-આત્મરાજ્ય જ સાચું સુખ આપી શકે છે. ૧૬૦.

અપ્રતિબદ્ધભાવેન, સાક્ષિભાવેન ચ સ્વયમ્ ।

સ્વાધિકારક્રિયાયોગી, નિર્બન્ધઃ સર્વકર્મસુ ॥૧૬૧॥

જે ભવ્યાત્માઓ ગૃહસ્થ હોય કે ત્યાગી હોય જગતમાં સર્વ કાર્યો પોતાના અધિકાર પ્રમાણે કરતો હતો અને તેમાં મનથી નહીં બંધાતો એવો ક્રિયાયોગી મહાત્મા સર્વ કાર્યોમાં સાક્ષીભાવે રહ્યો હતો પોતાના અધિકાર પ્રમાણે ક્રિયા કરતો હતો કર્મથી લેપાતો નથી. ૧૬૧.

સર્વેષ્વપિ ન સર્વેષુ, ત્વમગમ્યોઽસિ મોહિનામ્ ।

દેહેઽકલ્પ્ય કલાવન્ત, -માત્માનં વેન્નિ બોધતઃ ॥૧૬૨॥

આ અપૂર્વ આત્માનું જે સ્વરૂપ સહજભાવે છે તે મોહ-માયારૂપ પ્રકૃતિમાં મુજબેલા સર્વ પ્રાણિઓને સમજાય તેવું ન હોવાથી અગમ્ય છે. તે આત્મા સર્વ પદાર્થોમાં વસતો હતો પણ સર્વ પદાર્થોથી વિલક્ષણ સ્વરૂપવંત હોવાથી તે અકલ્પ્ય આત્માને હું સમ્યગ્જ્ઞાનના યોગે ગુરુકૃપાથી જાણું છું. ૧૬૨.

[૫૯]

उन्मत्त इव जातोऽस्ति, शुद्धात्मन्ते स्वभावतः ।

त्वत्स्वरूपे विलीनोऽह-मवधूतः स्वरागतः ॥૧૬૩॥

હું સ્વસ્વરૂપના ધ્યાનમાં લીન થયેલો હોવાથી ઉન્મત્તની જેવો બહારથી દેખાઉં છું, છતાં સ્વભાવથી શુદ્ધ આત્મ-સ્વરૂપે છું. તેથી હે પરમાત્મા ! હું તમારા સ્વરૂપમાં અલેહ-ભાવે લીન થયો છતો આત્મ-સ્વરૂપના રાગથી અવધૂત બનેલો છું. ૧૬૩.

त्वमेवाऽहं त्वमेवाऽहं, देहस्थो देहसाक्षिकः ।

असंख्यातप्रदेशोऽहं, भजामि स्वाऽऽत्मना निजम् ॥૧૬૪॥

હે પરમાત્મનું ! જે સ્વરૂપે તમે છો તે જ સ્વરૂપે હું છું તેથી 'ત્વમેવ અહં' તું જ છે તે હું છું. હું શરીરમાં રહ્યો છતો શરીરથી ભિન્ન દેહસાક્ષિરૂપે તેમાં વસું છું. હું અસંખ્યાત પ્રદેશવાળો છું. અને પોતાના આત્માના વડે તમારા શુદ્ધ સ્વરૂપને ભળું છું. ૧૬૪.

अनादिकालतः कर्म, बलवद् दुःखदायकम् ।

आत्मा शुद्धोपयोगेन, ह्येकक्षणे निहन्ति तद् ॥૧૬૫॥

અનાદિકાળથી બળવાન દુઃખદાયક કર્મોને આત્મા પોતાના શુદ્ધ ઉપયોગ વડે સમ્યગ્જ્ઞાન વડે એક જ ક્ષણમાં નિશ્ચય નાશ કરે છે.

अनन्तशक्तिमानाऽऽत्मा, तदग्रे कर्मणो बलम् ।

किञ्चिदपि न विज्ञेयं, व्यक्ते ज्ञाने सति ध्रुवम् ॥૧૬૬॥

આત્મા અનન્ત શક્તિનો ધણી છે. તેની આગળ કર્મોનું

[૬૦]

બળ રજમાત્ર પણ નથી. આત્મા જે પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ સમજે—પ્રગટ કરે તો તે ગમે તેવા કર્મોને પણ ક્ષણમાત્રમાં નાશ કરી શકે છે. ૧૬૬.

અલ્પકર્મ પ્રવધ્નાતિ, કરોતિ बहुनिर्जराम् ।

શુંજન્દિ સર્વભોગાન્સ, જ્ઞાની યાતિ શિવં રયાત્ ॥૧૬૭॥

આત્મસ્વરૂપનું ધ્યાન કરનારા યોગીઓ, ઇન્દ્રિયો અને મન પોતાના કાબૂમાં હોવાથી ઘણી જ ઓછી પ્રવૃત્તિ કરે છે, અને જે કરે છે તેમાં પણ પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિનો ઉપયોગ મૂકીને કરતા હોવાથી કર્મોનો અંધ અદ્ય કરે છે અને અસંખ્યગણી કર્મોની નિર્જરા કરે છે. અને નિરાસક્ત-પણે સર્વ ભોગોને ભોગવવા છતાં જ્ઞાનીપુરુષો શીઘ્ર પરમપદને પ્રાપ્ત કરે છે. ૧૬૭.

प्रकाशाग्ने तमोवृन्दं, तिष्ठति न स्वभावतः ।

વ્યક્તે જ્ઞાને તથા કર્મ, તિષ્ઠતિ નેતિ ભાષિતમ્ ॥૧૬૮॥

જેમ જળહળતા પ્રકાશની આગળ અંધકારનો સમૂહ સ્વાભાવિક રીતે જ ઉભો રહેતો નથી તેવી જ રીતે શુદ્ધ જ્ઞાન પ્રગટ થયે છતે કર્મ ટકતું નથી તેમ તીર્થંકર ભગવંતોએ કહ્યું છે. ૧૬૮.

भारतस्य महासम्राट्, भरतो राज्यभोग्यपि ।

આત્મોપયોગતો જાતઃ, કેવલી ગૃહસંસ્થિતઃ ॥૧૬૯॥

ભારતવર્ષના મહાસમ્રાટ ભરત મહારાજાએ રાજ્યને ભોગવવા છતાં પણ, ઘરમાં રહેલો હોવા છતાં પણ આત્માના

[૬૧]

શુદ્ધ ઉપયોગથી અનિત્ય ભાવના ભાવતાં કેવલજ્ઞાનને ઉપાજન કર્યું હતું. ૧૬૯.

રાજ્ઞામપિ મહારાજઃ, સ્વર્ગેન્દ્રાણામધીશ્વરઃ ।

આત્મારામસ્ત્વમેવાડસિ, કિંચિન્ન્યૂનં ન તે પદે ॥૧૭૦॥

રાજાએના પણ મહારાજ અને સ્વર્ગના ઈન્દ્રોના પણ અધીશ્વર એવો તું જ આત્મારામ છો, તારી આગળ કોઈ પદની ન્યૂનતા રહેતી નથી. જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રમય આત્માજ સર્વ-શ્રેષ્ઠ છે. ૧૭૦.

દાતા ત્વમેવ સર્વેષાં, પુદ્ગલ્લાનાં ન મિશ્લુકઃ ।

જ્ઞાનાનન્દસ્વરૂપેણ, દેવોડસિ દેહમન્દિરે ॥૧૭૧॥

તું પુદ્ગલોનો લોગ કરવા છતાં પણ તે પુદ્ગલોને તારાં સ્વરૂપનું દાન કરનારો થયો છે, પણ વસ્તુસ્વરૂપે કદાપિ ભીષ્ માંગનારો નથી. જડ પુદ્ગલોને તારા સ્વરૂપનું દાન કરીને અજ્ઞાન ભાવે તું એને લોગવે છે. પણ હવે જ્ઞાનાનંદ શુદ્ધ સ્વરૂપ વડે તું દેવ છો અને આયુષ્યકર્મના યોગે દેહ-મંદિરમાં રહેલો છે. ૧૭૧.

મા કુરુ મોહવિશ્વાસં, મોહેન સ્વાડડત્મવિસ્મૃતિઃ ।

ભવત્યેવ હૃદિ જ્ઞાત્વા, કુરુ મોહપરાજયમ્ ॥૧૭૨॥

હે ભગ્યાત્મન્ ! તું ક્રોધ-માન-માયા-લોભ આદિ ઉપર વિશ્વાસ ન કરતો. મોહથી પોતાના આત્મ-સ્વરૂપનું વિસ્મરણ જ થાય છે એ પ્રમાણે મનમાં સમજીને મોહના સુભટોનો પરાજય કર. ૧૭૨.

[૬૨]

अनेकवृत्तिरूपेण, मोहश्चित्ते प्रजायते ।

आत्मोपयोगभावेन जायते मोहसंक्षयः ॥१७३॥

આત્મામાં અનેક વૃત્તિઓ રૂપ-આકાર ધારણ કરીને મનમાં મોહ ઉત્પન્ન થાય છે અને સંસારમાં નાનારૂપે ભ્રમણ કરાવે છે. આત્માના શુદ્ધોપયોગરૂપ સમ્યક્જ્ઞાન વડે મોહનો નાશ થાય છે. ૧૭૩.

कर्तुं निजाऽऽत्मनो हानिं, शक्ता इन्द्रादयोऽपि न ।

कर्मोदयं विना हानिं, कर्तुं शक्ता न शत्रवः ॥१७४॥

પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપની હાનિ કરવાને ઇન્દ્રો વગેરે પણ સમર્થ નથી. શત્રુઓ પણ કર્મના ઉદય વિના નુકશાન કરવા સમર્થ નથી. ૧૭૪.

अतः शत्रुषु मा वैरं, कुरुष्व भव्यचेतन ।

शत्रुभिर्मा विभेषि त्वं, शुद्धरूपं विचारय ॥१७५॥

હે ભવ્યાત્મનું ! તું તારા માનેલા શત્રુઓ ઉપર વૈર-વિરોધ ન કરીશ. શત્રુઓથી ભય પણ ન પામીશ. કારણ કે કેઈ કેઈનું બગાડી શકતું નથી. એટલે આત્મ-સ્વરૂપની શુદ્ધ ભાવનાની વિચારણા કર. આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનું ધ્યાન કરવાથી આત્મા પરમાત્મા બની જાય છે. ૧૭૫.

उच्चनीचादयो भावा, बाह्येषु न चिदात्मनि ।

આત્મસ્વરૂપસંસ્મૃત્યા, નश्यति मोहभावना ॥१७६॥

વ્યવહારનયથી સંસારમાં ગણાતા કુલ-જાતિ-જ્ઞાતિના ઊંચ-નીચાદિ ભાવો ચિદાનંદ સ્વરૂપ આત્મામાં માત્ર બાહ્ય સ્વરૂપે જ

[૬૩]

રહેલા છે, તેથી આત્માના સ્વરૂપનો વિચાર કરવાથી બાહ્ય મોહભાવના નષ્ટ થાય છે. ૧૭૬.

તીવ્રકામોદયે જાતે, પ્રારબ્ધકર્મયોગતઃ ।

અધ્યાત્મભાવના તીવ્રા, ભવ્યા વૈરાગ્યકારિકા ॥૧૭૭॥

જીવે પૂર્વભવમાં બાંધેલા શુભાશુભ કર્મો ઉદયમાં આંચે છતે જેને દબાવી ન શકાય તેવી કામલોગની અત્યન્ત તીવ્ર કઠીન વાસના ઉદયમાં આવે છે, ત્યારે જો તે આત્મસ્વરૂપના અધ્યાત્મ-સ્વરૂપની અપૂર્વ શ્રેષ્ઠ તીવ્ર ભાવના કે જે વૈરાગ્યથી ઉપજેલી હોય તેવી ભાવવી જેથી કઠણ એવી કામલોગની ભાવના નષ્ટ થાય છે. ૧૭૭.

તીવ્રવૈરાગ્યભાવેન, તીવ્રકામો વિનશ્યતિ ।

મુદુર્મુદુર્ભૃશં ભાવ્યં, શુદ્ધરૂપં નિજાઽઽત્મનઃ ॥૧૭૮॥

અત્યન્ત તીવ્ર વૈરાગ્યની અધ્યાત્મ-સ્વરૂપ ભાવનાવડે તીવ્ર વિષય-લોગની ભાવના નષ્ટ થાય છે. માટે હે ભવ્યાત્મન્! તું વારંવાર પ્રત્યેકક્ષણે વૈરાગ્ય ભાવનાને ભાવતો છતો આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપને પ્રગટ કરજે. ૧૭૮.

પરપુદ્ગલભોગેન, સુખં તુ કલ્પિતં વૃથા ।

મૃશં દુઃખં તતઃ પશ્ચા-જ્ઞાત્વા સ્વાઽઽત્મરતિં કુરુ ॥૧૭૯॥

હે ભવ્યાત્મન્! તું આત્માથી ભિન્ન પુદ્ગલોનાં લોગમાં જે સુખની કલ્પના કરે છે તે વૃથા છે-નકામી છે. તેનાથી વાસ્તવમાં તને કંઈ લાભ થવાનો નથી પરન્તુ પાછળથી ભયંકર દુઃખ મળવાતું છે, એમ સમજી પોતાના આત્મ-સ્વરૂપમાં પ્રેમ કર. ૧૭૯.

[૬૪]

दासोऽसि जडरागेण ब्रह्मरागेण, भूपतिः ।

परतन्त्रं सुखं त्याज्यं, पुद्गलाधीनभावजम् ॥१८०॥

હે ભંચાત્મનું ! આહ્ય જડ પદાર્થોમાં મોહ પામેલો હોવાથી તું જગતનો દાસ બનેલો છે. જે તું બ્રહ્મરાગ-આત્મરાગવાળો આત્મધ્યાનમાં મસ્ત બને તો તું મહાન્ ભૂપતિ બનીશ. માટે આહ્ય પુદ્ગલોને આધીન પરતંત્ર સુખનો ત્યાગ કરવો જોઈએ અને સાચા આત્મિક સુખને પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. ૧૮૦.

मनोवाकाययोगानां,-शक्तिह्रासोऽस्ति भोगतः ।

लभ्यते ब्रह्मचर्येण, ध्यानमाऽऽत्मसुखं परम् ॥१८१॥

જેમ જેમ મનુષ્યો વિષયલોગમાં રક્ત થાય છે તેમ તેમ તેના મન-વચન અને શરીરના યોગની શક્તિનો નાશ થાય છે. જ્યારે બ્રહ્મચર્ય વડે-આત્મસ્વરૂપના ધ્યાન વડે ઉત્કૃષ્ટ આત્મસુખની-મહાન્ આનંદની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૧૮૧.

अनन्तदुःखसम्प्राप्ति-नारीदेहादिभोगतः ।

सुखं तु दुःखरूपं हि, ज्ञात्वा कामं विनाशय ॥१८२॥

હે ભંચાત્મનું ! તું પુરુષપણના અભિમાનથી સ્ત્રીના શરીર આદિનો ઉપલોગ કરવાથી અનન્ત દુઃખની પરંપરા પ્રાપ્ત કરીશ. વિષયલોગનું સુખ પરિણામે દુઃખરૂપ જ છે એમ સમજી કામ-વાસનાનો વિનાશ કર. ૧૮૨.

व्यक्ते ब्रह्मोपयोगे तु कामवृत्तिर्न तिष्ठति ।

तीव्रं निकाचितं कर्म,-प्रारब्धं नैव नश्यति ॥१८३॥

જ્યારે આત્મા સ્પષ્ટપણે બ્રહ્મસ્વરૂપમાં ધ્યાનયોગમાં સ્થિર

[૬૫]

થાય છે ત્યારે કામ-લોગની વાસના રહેતી નથી. છતાં પૂર્વ-કાલમાં બાંધેલા અત્યન્ત તીવ્ર કર્મના ઉદ્ભવથી તેવી વૃત્તિ બે કે નષ્ટ નથી થતી. છતાં નંદિષેણની પેઠે તે વસ્તુને હૃદયથી ત્યાજ્ય સમજીને ઉપદેશ કરતા તેવી વૃત્તિઓ પણ આત્મબલના યોગથી નષ્ટ થાય છે. ૧૮૩.

સમ્યગ્દષ્ટિપરિલોકૈઃ પ્રારબ્ધકર્મયોગતઃ ।

ભુજ્યતે કામભોગો હિ, તીવ્રવૈરાગ્યભાવતઃ ॥૧૮૪॥

સમ્યગ્દષ્ટિમાં પરાચણ એવા ઢોકા પૂર્વકાલના નિકાચિત્ત કર્મના યોગથી કદાચિત્ત વિષયલોગો લોગવે છે, છતાં તેમના હૃદયમાં તે લોગો પ્રત્યે અત્યન્ત ઘણાની ભાવના હોય છે. અને મન તીવ્ર વૈરાગ્ય રંગથી રંગાયેલું હોય છે. તેથી તેઓ શીઘ્ર તેનાથી મુક્ત બને છે. ૧૮૪.

કર્મણો નિર્જરા વહ્ની, સ્વલ્પવન્ધોઽસ્તિ દેહિનામ્ ।

જ્ઞાનિનાં હિ ગૃહાવાસ-વર્તિતીર્થકરાદિવત્ ॥૧૮૫॥

જે ભવ્યાત્મા સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શનથી યુક્ત હોય છે. તેઓ ગૃહસ્થદશામાં હોવાથી આરંભ-સમારંભ કરે છે, કામ-વિષયોને પણ લોગવે છે, છતાં તેઓ વિષયોને વિષ સમાન સમજે છે. તેથી લોગવવાં છતાં ઘણા કર્મોની નિર્જરા કરે છે. અને કર્મનો અંધ અલ્પ કરે છે-જેમ ગૃહસ્થ અવસ્થામાં રહેલા તીર્થકરે. ૧૮૫.

કામભોગેઽપિ ભુક્તે હિ, નાસક્તિસ્તત્ર વિચતે ।

ભોગાનન્તરવૈરાગ્યં, પશ્ચાત્તાપો ભવેદ્ ભૃશમ્ ॥૧૮૬॥

[૬૬]

પૂર્વકર્મના યોગે કામલોગો લોગવવા છતાં તેમાં આસક્તિ જરાપણુ રાખતા નથી. પરન્તુ લોગ પછી તુર્ત જ વૈરાગ્યની ભાવના ભાવતાં અત્યન્ત પશ્ચાત્તાપ કરે છે. ૧૮૬.

કામભોગસુખશ્રદ્ધા, તદ્ધૃદિ નાસ્તિ વોધતઃ ।

આત્મન્યેવ સુખશ્રદ્ધા, તદ્ધૃદિ નિશ્ચિતાઽપિ સા ॥૧૮૭॥

સમ્યગ્જ્ઞાનને કારણે લબ્યાત્માઓના હૃદયમાં કામલોગોમાં સુખ છે એવી શ્રદ્ધા નથી હોતી. જ્યારે આત્મ-રમણતામાં જ સાચું સુખ છે એવી શ્રદ્ધા તેમના હૃદયમાં દઢ થયેલી હોય છે. ૧૮૭.

અધ્યાત્મજ્ઞાનતો જ્ઞાની, પ્રારબ્ધકર્મશક્તિઃ ।

કામભોગે હનાસક્તો, ભોગભોક્તા ન વધ્યતે ॥૧૮૮॥

જે લબ્યાત્માઓ અધ્યાત્મ જ્ઞાનવડે સંપૂર્ણ જ્ઞાની થયેલા હોય છે તેમને પણ પૂર્વકાલના લોગાવલી કર્મના ઉદયથી કામલોગો લોગવવાં છતાં પણ તેમાં જરાપણુ આસક્તિ હોતી નથી. તેથી લોગો લોગવવાં છતાં પણ તેઓ કર્મોનો નવો બંધ નથી કરતા. ૧૮૮.

અભોગી કામભોગેષુ, ભોગભોક્તા હિ તાદૃશઃ ।

આત્મજ્ઞાની નિરાસક્ત, આન્તરમોહવર્જિતઃ ॥૧૮૯॥

નિરાસક્તપણે કામલોગોને લોગવનારા અલોગી કહેવાય છે. એવા લબ્યાત્માઓ લોગ લોગવવા છતાં કર્મોથી લેવાતા નથી. આત્મજ્ઞાની મોહથી રહિત હોવાથી વિષયોમાં તેમને આસક્તિ ઉપજતી નથી. ૧૮૯.

[૬૭]

અજ્ઞાની જહભોગેષુ, સુખં મત્વા વિમુહ્યતિ ।

સુખં હિ કામભોગેભ્યો, જાયતે તસ્ય નિશ્ચયઃ ॥૧૯૦॥

અજ્ઞાની પ્રાણિઓ કે જે આત્મા અને જડના ગુણદોષોને યથાસ્વરૂપે જાણતા નથી તેઓ પૌદ્ગલિક ભોગોમાં સુખ માનીને મુગ્ધ છે. અને કામભોગોમાં સુખ છે એ પ્રમાણે તેમના હૃદયમાં વિશ્વાસ હોય છે. ૧૯૦.

જહાનન્દસ્ય વિશ્વાસી, જહાનન્દાય વર્તતે ।

જહાનન્દં વિના બ્રહ્મ, -સુખસ્ય નાસ્તિ નિશ્ચયઃ ॥૧૯૧॥

અજ્ઞાની આત્માઓ પૌદ્ગલિક રૂપ-રસ-ગન્ધ-સ્પર્શરૂપ વિષયોમાં અપૂર્વ આનંદ છે એમ માને છે. અને તેવો તેમને વિશ્વાસ હોય છે. તેઓનું મન જડ-પદાર્થોમાં વિદાસી હોય છે. અને આત્મિક-સુખમાં આનંદ છે એમ તેઓ ધિચારા સમજી શકતા નથી. કારણ કે આત્મા વગેરે અરૂપી-ઇન્દ્રિયોથી અગ્રાહ્ય પદાર્થોમાં સુખનો નિશ્ચય જ નથી હોતો. ૧૯૧.

સ્પર્શેન્દ્રિયાદિભોગેભ્ય, સુખં મત્વા પ્રજીવતિ ।

ભોગાન્ મુક્ત્વા પુનર્ભોગા, -નિચ્છતિ ભોગરાગતઃ ॥૧૯૨॥

સ્પર્શ, રસ, ગન્ધ, રૂપ શબ્દાદિ પાંચ પ્રકારના તેવીશ વિષયોમાં જ નિત્ય મહાસુખ પ્રવર્તે છે, એ પ્રમાણે માનીને વિશેષ પ્રકારે જીવનને તેમાં લગાડે છે. સિનેમા, નાટક, પ્રદર્શન, હાસ્ય, શૂંગાર આદિ નવરસની કથાના દર્શ્યોને ભોગવી પુનઃ તેવા ભોગોને રાગપૂર્વક ઈચ્છે છે. ૧૯૨.

ભોગાન્ મુક્ત્વા પ્રમોદી સઃ પુનસ્તત્રૈવ મુહ્યતિ ।

જહાનન્દાય જન્માઽસ્તિ, જાનાત્યેવ હિ મોહતઃ ॥૧૯૩॥

[૬૮]

અજ્ઞાનીઓ જે લોગોને લોગવ્યા હોય, જેમાં ખૂબ આનંદ માણ્યો હોય તેમાં જ પાછા મોહને પામે છે. મોહવશ પૌદ્ગલિક સ્પર્શદિમાં જ આનંદ છે એમ માની પોતાનું સમગ્ર જીવન તેમાં જ ગુમાવે છે. ૧૬૩

અજ્ઞાનિનાં મૃશં તીવ્ર-કર્મવન્ધપરમ્પરા ।

વર્તેતે નિર્જરા સ્વલ્પા, ભવેષુ ભ્રમણં મૃશમ્ ॥૧૯૪॥

આવી રીતે અજ્ઞાની આત્માઓ વિષયલોગ માટે અનેક પ્રકારના આરંભ-સંભારંભમય કાર્યોને કરતા તેમાં અત્યંત પ્રેમ-પ્રમોદ કરતા ગભરૂ પ્રાણિઓની હિંસા સિત્કાર કરતા ભયંકર તીવ્ર અશુભ કર્મોના બંધને બાંધતા આજકાલ સુધીની પરંપરાગત પ્રવાહરૂપે કર્મની સ્થિતિ વધારે છે, જે કે કોઈક વખત અજ્ઞાનભાવે વિષયોના લાભની અપેક્ષા રાખીને તાવ-ટાઢની વેદના સહ છે. પંચાગ્નિ જેવી તીવ્ર તપસ્યા કરીને કેટલાક કર્મોનો નાશ પણ સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રમય વિવેકરૂપ પ્રવૃત્તિનો અભાવ હોવાથી ભાવ-બીજનો નાશ કરી શકતા નથી. અને આરગતિ ચોરાશીલાખ જીવાયોનિમાં અનંત-કાલની ભવપરંપરા તે બહુ જ વધારે છે. ૧૬૪

જ્ઞાનિનો મૂઢલોકાના-માહારાદિપ્રવર્તનમ્ ।

દૃશ્યતે બાહ્યતસ્તુલ્ય, -મન્તરે નાસ્તિ તુલ્યતા ॥૧૯૫॥

જ્ઞાનીઓ અને અજ્ઞાની લોકોના આહાર-નિદ્રા આદિમાં પ્રવૃત્તિ બહારથી તે સમાન દેખાય છે પરંતુ આંતરિક દૃષ્ટિએ જોઈએ તો તેમાં ઘણું ભેદ રહેલો છે. ૧૬૫.

[૬૯]

પાતાલાકાશવજ્ઞેય-માન્તરમન્તરં મહદ્ ।

જ્ઞાનિનાં ચ વિમૂઢાના-માન્તરબાહ્યદષ્ટિતઃ ॥૧૨૬॥

જ્ઞાનીઓ અને મૂખ્લોકોના બાહ્યદષ્ટિએ આહાર-વિહાર સમાન દેખાતાં છતાં અંતઃકરણની પરિસ્થિતિ જોઈએ તો તેમાં આકાશ-પાતાલ જેવું મોટું અંતર દેખાય છે. ૧૨૬.

ન જ્ઞાની વધ્યતે યત્ર, નાસ્તિકસ્તત્ર વધ્યતે ।

જ્ઞાનમિથ્યાત્વભેદેન, ભેદોઽસ્તિ જ્ઞાન્તરો મહાન્ ॥૧૨૭॥

જ્ઞાનીઓ વસ્તુને લોગવવા છતાં તેમાં બંધાતા નથી જ્યારે અજ્ઞાનીઓ આસક્તિને કારણે તેમાં બંધાય છે. આજ જ્ઞાન અને મિથ્યાત્વના ભેદથી તેઓમાં આંતરિક મહાન ભેદ રહેલો છે. ૧૨૭.

આન્તરદષ્ટિમાન્ જ્ઞાની, મિથ્યાત્વી બાહ્યદષ્ટિમાન્ ।

મુક્ત્યર્થં જીવતિ જ્ઞાની, મિથ્યાત્વી ચ મવાય હિ ॥૧૨૮॥

જ્ઞાની અંતરંગ દષ્ટિવાળો હોય છે, જ્યારે અજ્ઞાની બાહ્ય દષ્ટિવાળો હોય છે. જ્ઞાન મુક્તિની પ્રાપ્તિ માટે જીવે છે જ્યારે મિથ્યાત્વી સંસાર વધારવાને માટે જીવે છે. ૧૨૮.

આત્માનન્દસ્ય વિશ્વાસઃ, સમ્યગ્દષ્ટેરનન્તરમ્ ।

ભવેત્તથાપિ દૈવસ્ય, -સાત્તમોગો વિશુદ્ધ્યતે ॥૧૨૯॥

સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને અંતરંગમાં દેવ-ગુરુ-ધર્મ પ્રત્યે શ્રદ્ધા હોવાથી આત્માના સ્વરૂપમાં જ આનંદ છે એવો વિશ્વાસ હોય છે, પણ દૈવ-કર્મને આધીન હોવાથી સાતાથી લોગવાય તેવા લોગની ઇચ્છા કરે છે. ૧૨૯.

[૬૦]

તથાપિ જ્ઞાનિનો નાસ્તિ, ભોગેષુ સુખબુદ્ધિતા ।

અનાદિકાલતો દૈવ, -વલેન તત્ર વર્તનમ્ ॥૨૦૦॥

અનાદિકાલની પરંપરાથી વિષયલોગોમાં પૂર્વોપાર્જિત કર્મના બળથી જીવેની પ્રવૃત્તિ થાય છે, તે પછી સમ્યગ્દષ્ટિવંત આત્માઓને તેવા લોગોમાં સુખની બુદ્ધિ નથી જ હોતી. ૨૦૦

આત્મજ્ઞાનમકાશેઽપિ, ચારિત્રે મોહભાવતઃ ।

જ્ઞાનિનામપિ મોહસ્ય, -વેષ્ટા ભોગેષુ વર્તતે ॥૨૦૧॥

લબ્યાત્માઓને દેવ-ગુરુ-ધર્મની ઉપાસના કરતા જ્ઞાન-વરણ, દર્શનાવરણ અને મોહનીય કર્મના કેટલાક અંશ ક્ષયો-પશમ થવાથી સદ્ગુરુની કૃપાના યોગે આત્મ-સ્વરૂપનો ઓધ થાય છે તે પછી ચારિત્ર મોહનીય કર્મના ગાઠ ઉદયથી કદાચિત્ તેવા સમ્યગ્જ્ઞાનીને પછી વિષયના લોગોમાં મોહથી પ્રવૃત્તિ થાય છે. ૨૦૧.

આત્મજ્ઞાને સતિ વ્યક્તે, જાતે સ્વાચરણે હૃદિ ।

આત્મવીર્યપ્રભાવેણ, મોહવીર્ય પ્રણશ્યતિ ॥૨૦૨॥

જ્યારે લબ્યાત્માને સમ્યગ્ આત્મ-સ્વરૂપનું જ્ઞાન વ્યક્ત-ભાવે પ્રગટ થાય છે ત્યારે શ્રેષ્ઠ ચારિત્રની આચરણ કરવાનો હૃદયમાં ઉદ્ભાસ પ્રગટે છે અને એ આત્મવીર્યના પ્રભાવથી મોહનું બળ તરત જ નાશ પામે છે. ૨૦૨.

તતો ભોગેષુ મોહસ્ય, -બુદ્ધિવેષ્ટા ન વર્તતે ।

તતઃ પશ્ચાન્ન દાસત્વં, મોહસ્ય જ્ઞાનિનાં ભવેત્ ॥૨૦૩॥

જ્યારે આત્મ-જ્ઞાનીઓને ચારિત્રમોહને વિનાશ થાય

[૭૧]

છે ત્યારે વિષયલોગોમાં મોહની બુદ્ધિ કે ચેષ્ટા નથી જ હોતી. અને એવી ચેષ્ટાના અભાવે મોહરાજનું દાસપણું કરવાનું નથી રહેતું અને મુક્તિ-સામ્રાજ્યના લોકતા થવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૦૩.

મોહાધીના મહાદાસાઃ, પરતન્ત્રાશ્ચ :નાસ્તિકાઃ ।

જલેષુ સુખમન્તારઃ, પાપકાર્યપરાયણાઃ ॥૨૦૪॥

જે આત્માઓ વિષયોના આધીન થયા છે તે ગમે તેવા મોટા હોય તો પણ મોહરાજના મહા દાસ છે, પરાધીન છે, અને દેવ-ગુરુ-ધર્મને નહિ માનનારા એવા નાસ્તિક છે. તેથી જહ પદ્ધતિમાં જ સુખને માનનારા છે અને પાપકર્મમાં તલ્લીન એવા તેઓ ભયંકર અવહશાને પામે છે. ૨૦૪.

આત્માધીનાઃ સ્વતન્ત્રા હિ, બ્રહ્માનન્દપ્રવાદિનઃ ।

હત્વા મોહાદિકં કર્મ, યાન્તિ મુક્તિં સુખાલયમ્ ॥૨૦૫॥

જે યોગીશ્વરો ઇન્દ્રિય-મન અને શરીરને, આત્માને આધીન કરેલા હોય છે તેઓ સ્વતંત્ર કહેવાય છે અને આત્માનંદનો જ ઉપદેશ કરે છે. તેવા યોગીશ્વરો મહાન્ વીર્યનો ઉલ્લાસ ફેરવીને મોહાદિક સર્વ કર્મોને હણીને પરમ સુખના સ્થાન મોક્ષમાં જાય છે. ૨૦૫.

આત્માનમન્તરા જ્ઞાનં, સુખં કુત્રાઽપિ નાસ્તિ વૈ ।

યત્ર જ્ઞાનં સુખં તત્ર, બ્રહ્મસત્તા પ્રવર્ત્તે ॥૨૦૬॥

આ જગતમાં આત્માનો ત્યાગ કરીને ખીજે કયાંય સુખ કે જ્ઞાનનો સંભવ નથી. જ્યાં સમ્યગ્જ્ઞાન અને સુખની સત્તા છે ત્યાં પ્રહ્મની સત્તા રહેલી છે. ૨૦૬

[૭૨]

ज्ञानानन्दस्य लेशोऽपि, वैभाविको निजाऽऽत्मनि ।

चिदानन्दस्य लेशस्तु, कदापि न जडेषु हि ॥२०७॥

જે કંઈ સાચું-ખોટું વિજ્ઞાન અને આનંદનો અનુભવ થાય છે, તે જડ પદાર્થોના ભોગોથી આત્મા વૈભાવિક કહેવાય છે, તે આત્મા જ ભોગ કરે છે તેથી અન્ય કોઈ જ્ઞાન અને ભોગ નથી જ કરતું. આથી એ વાત સિદ્ધ થાય છે, કે-ચિદાનંદના એક લાખમા અંશનો પણ આનંદ આત્મા પોતાના સ્વરૂપની શક્તિથી જ લે છે, અન્યને આનંદ લેવાની, જ્ઞાન કરવાની કદાપિ પણ શક્તિ આવતી જ નથી. ૨૦૭

जडभोगात्सुखं किञ्चिद्, यत्तत्तु स्वाऽऽत्मजं मतम् ।

जडस्य जडरूपत्वाज्, ज्ञानं सुखं न तद्गुणः ॥२०८॥

જડ પુદ્ગલભોગથી જે કંઈ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે, તે પણ પોતાના આત્માથી જ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ જ્ઞાનીઓનો મત છે, જડ પદાર્થ જડ-સ્વરૂપ હોવાથી તેમાં જ્ઞાનનો ગુણ હોતો નથી તેમ સુખ પ્રાપ્ત કરવાનો પણ ગુણ હોતો નથી. ૨૦૮.

शुद्धं च मिश्रितं ज्ञानं, सुखं वा स्वाऽऽत्मसंस्थितम् ।

अतः स्वाऽऽत्मनि संशोध्यं, ज्ञानं सुखं च सज्जनैः ॥२०९॥

પરમ શુદ્ધ જ્ઞાન અને સુખ તેમજ ઇન્દ્રિયો અને મન દ્વારા આત્માએ શ્રદ્ધા કરેલા જ્ઞાન અને સુખ મિશ્રભાવે થાય છે પણ તેનું જ્ઞાન તો આત્મામાં રહે છે, તેથી તેની શોધ આત્મામાં જ સજ્જનોએ કરવી જોઈએ. તે જ્ઞાન અને સુખ આત્મામાં જ પ્રાપ્ત થશે. ૨૦૯.

[૭૩]

આત્મનઃ શ્રદ્ધયા પૂર્ણ, -ચારિત્રં સત્પ્રકાશતે ।

પૂર્ણાનન્દો ભવેત્તેન, મુક્તિઃ પશ્ચાદ્ ભવેદ્ ધ્રુવમ્ ॥૨૧૦॥

દેવગુરુ-ધર્મની શ્રદ્ધાથી પરિપૂર્ણ જ્યારે ચારિત્ર આત્મામાં સારી રીતે પ્રકાશિત થાય છે, ત્યારે આત્મામાં પૂર્ણ આનંદ પ્રગટે છે અને તેથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ જરૂર થાય છે, એ નિશ્ચિત છે. ૨૧૦.

આત્માનમન્તરા જ્ઞાનં, સુખં જઠે ન વિચ્યતે ।

વિજ્ઞાયૈવં પરપ્રીત્યા, સ્મરાડ્ડત્માનં ક્ષણે ક્ષણે ॥૨૧૧॥

હે ભૈયાત્મન્ ! તું નિશ્ચયથી માનજે કે આત્માને છોડીને ખીબા કંઈ પણ પદાર્થમાં જ્ઞાન કે સુખ જરા પણ નથી હોતાં. એ પ્રમાણે સારી રીતે સમજીને શ્રેષ્ઠ પ્રીતિ વડે આત્માને પ્રત્યેક ક્ષણે સ્મરણ કર. ૨૧૧.

આત્મોપરિ પરં પ્રેમ, કુરુષ્વાડ્ડત્મન્નિજાડ્ડત્મના ।

આત્મરાજ્યં વિના શાન્તિ, -મૂંતા ન ચ ભવિષ્યતિ ॥૨૧૨॥

હે ભૈયાત્મન્ ! તું તારા આત્મા ઉપર પરમ-શ્રેષ્ઠ પ્રેમ કરજે. એટલે આત્માને આત્માથી પ્રેમથી જોજે, એટલે સર્વ જીવોને સમદષ્ટિથી જોતા શીખજે. આત્મરાજ્ય પ્રાપ્ત કર્યા વિના સુખ કે શાંતિ મળી નથી અને મળશે નહિ. ૨૧૨.

અહં ત્વં તન્ન યત્રાડ્ડસ્તિ, મનશ્ચારોડ્ડપિ યત્ર ન ।

નિર્વિકલ્પં પરં બ્રહ્મ, ધ્યાનેન હૃદિ માસતે ॥૨૧૩॥

જ્યાં હું તું, મારું તારું, એવા સંકલ્પ-વિકલ્પો સાથે મનનો અનેક વિષયોમાં ગમન કરવાનો, લોગો લોગવ-

[૭૪]

વાનો સ્વભાવ નથી, ત્યાં જ નિર્વિકલ્પ પરમબ્રહ્મસ્વરૂપમય ધ્યાન હૃદયમાં કરનારા યોગીઓ શુદ્ધ આત્મ-સ્વરૂપનું દર્શન અવશ્ય કરે છે. ૨૧૩.

પ્રારબ્ધં દેહપર્યન્ત, -માઽઽત્મના સહ તિષ્ઠતિ ।

અશુભે ચ શુભે વ્યક્તે, -પ્રારબ્ધે સમતાં ઘર ॥૨૧૪॥

ઉદયમાં આવેલા શુભાશુભ કર્મના સંબંધથી શરીર-ઇન્દ્રિય-મન કર્મ જ્યાં સુધી તારા આત્મા સાથે રહેલા છે ત્યાં સુધી તું સમતાભાવે દેહાદિકમાં રહેવાનો જ છે અને તેની સાથે ઉદયમાં આવેલા શુભ કે અશુભ કર્મોના ફલોને સમતાભાવે રાગ-દ્વેષ છોડીને તું ભોગવજે. ૨૧૪.

સર્વજીવેષુ મિત્રત્વં, કુરુષ્વ બ્રહ્મભાવતઃ ।

સદ્ગુણાનાં કુરુ પ્રીતિં, માધ્યસ્થ્યં હૃદિ ધારય ॥૨૧૫॥

હૈ ભવ્યાત્મન્ ! તું સર્વ જીવો પ્રત્યે મૈત્રીભાવ ધારણ કરજે અને તેઓને તારા આત્મા સમાન-બ્રહ્મસ્વરૂપ જ સમજજે. તેમ જ જે મહાત્માઓમાં શ્રેષ્ઠ ગુણોનો વિકાસ થયેલો છે તેઓ પ્રત્યે પ્રીતિ કરજે. તેમજ અલ્પ સદ્ગુણોનો જ્યાં વિકાસ દેખાય તેઓ પ્રત્યે તું માધ્યસ્થ્યભાવ અને દુઃખી પ્રત્યે કરુણાભાવ હૃદયમાં ધારણ કરજે. ૨૧૫.

આત્મોપરિ યથા પ્રીતિ, -સ્તથા સર્વજનોપરિ ।

શુદ્ધપ્રીતિં કુરુષ્વાઽઽત્મન્ , ક્રોધં વૈરં વિહાય મો ॥૨૧૬॥

હૈ ભવ્યાત્મન્ ! તને જેમ તારા આત્મા ઉપર પ્રેમ છે, તેમ સર્વ પ્રાણીઓ પ્રત્યે પ્રેમ કરજે. ક્રોધ અને વૈરને છોડીને સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર નિર્મળ પ્રેમ ધારણ કરજે. ૨૧૬.

[૭૫]

શ્રેયઃ કુરુ પરપ્રીત્યા, વૈરિણામપરાધિનામ્ ।

મા કુરુ વૈરભાવં ત્વં, કલકાદિપ્રદાતૃષુ ॥૨૧૭॥

હે ભગ્યાત્મન્ ! તું તારા અપરાધી એવા દુશ્મનોતું પશુ શુદ્ધ પ્રેમ વડે કલ્યાણ કરજે. તારા ઉપર ભયંકર કલંક કે ઉપસર્ગ કરનાર પ્રાણીઓ ઉપર પશુ તું વૈર-ભાવ ન કરજે. ૨૧૭.

સમભાવં કુરુ જ્ઞાનાદ્, વૈરિષુ સ્તુતિકર્તૃષુ ।

અહિતં મા કુરુ ક્રોધાત્, કેષાંચિદ્ દુઃસ્વદાયિનામ્ ॥૨૧૮॥

હે ભગ્યાત્મન્ ! તું તારી સ્તુતિ કરનાર કે નિંદા કરનાર વૈરીઓ ઉપર પશુ જ્ઞાનપૂર્વક સમજીને સમભાવ ધારણ કરજે. અને દુઃખ આપનાર કેઈ પશુ જીવોતું તું ક્રોધથી અહિત ન કરજે. અને પૂર્વે કરેલા કર્મોતું જ આ બધું ફળ છે, એમ સમજજે. ૨૧૮.

મહાપાપોપરિ ક્રોધં, મા કુરુ ભવ્યચેતન ! ।

વિશ્વોપરિ કૃપાદૃષ્ટિં, ધારય કરુણોદયે ! ॥૨૧૯॥

હે ભગ્યાત્મન્ ! મહાન પાપી ઉપર પશુ ક્રોધ ન કર. હે કરુણાના ભંડાર ! સંસારના સમસ્ત પ્રાણીઓ ઉપર દયા-દૃષ્ટિ ધારણ કરજે.

પક્વાત્મજ્ઞાનિસંગં મો, કુરુષ્વ પૂર્ણરાગતઃ ।

પક્વાડ્ડત્મજ્ઞાનિલોકાના, -મુન્મત્તસ્યેવ વર્તનમ્ ॥૨૨૦॥

હે ભગ્યાત્મન્ ! તું પૂર્ણ પાકેલા સમ્યગ્જ્ઞાનીઓનો પૂર્ણ રાગથી સંગ કરજે, તેવા જ્ઞાનીઓની સેવા-ભક્તિ બહુમાન-પ્રેમથી કરજે. તેમજ તેવા જ્ઞાનીને તું કેવી રીતે ઝોળખીશ

[૭૬]

તે જરા તપાસ કરજે. તે અધ્યાત્મજ્ઞાની-યોગીઓ તો ઉન્મત્ત ભાવને પામેલા હોવાથી બાહ્ય દષ્ટિએ ઉન્માદિત જેવા-સર્વ બાહ્ય વ્યવહારથી જુદા પડતાં ગાંડા જેવા દેખાશે, પરંતુ તું જો તેઓના સહવાસમાં રહીશ તો તેઓ તને આત્મલક્ષી દેખાશે. ૨૨૦.

परस्परविरुद्धा या, असंख्या धर्मदृष्टयः ।

अविरुद्धा भवन्त्येव, सम्प्राप्याध्यात्मवैदिनम् ॥૨૨૧॥

જગતમાં દર્શનરૂપી ધર્મદષ્ટિઓ જે તત્ત્વજ્ઞાનમાં, તપ-જપમાં, ક્રિયાનુષ્ઠાનોમાં એક-બીજાથી વિરોધ-ભાવને ધરનારી હોય છે. તે વસ્તુના સ્વરૂપને યથાર્થ રીતે બહુનારા અધ્યાત્મજ્ઞાની પુરૂષને પ્રાપ્ત કરીને અવિરૂદ્ધ બની જાય છે. અર્થાત્ત એવા અધ્યાત્મજ્ઞાની પુરુષો વિરોધિ લાગતી વસ્તુઓમાં પણ એકતાને જુએ છે અને પ્રબોધે છે. ૨૨૧.

एतादृग्ज्ञानिसंगेन, व्यक्ताऽऽत्मा जायते प्रभुः ।

कोटिकार्यं परित्यज्य, ज्ञानिसंगं कुरुष्व भोः ॥૨૨૨॥

ઉપર જણાવ્યા તેવા અધ્યાત્મજ્ઞાની મહાત્માઓનો સંગ કરવાથી આત્મ-સ્વરૂપની પૂર્ણ વ્યક્તતા પ્રગટ થાય છે. અને આત્મા પરમબ્રહ્મરૂપ સમર્થ બને છે. તેથી અન્ય સાંસારિક કોડો કામોને પડતા મૂકીને હે ભવ્યાત્મન! તું તેવા જ્ઞાનીનો સંગ કરજે. તેમાં જ તારું હિત સમાયેલું છે. ૨૨૨

ज्ञानिनां भक्तिसेवातः, आत्मशुद्धिः प्रकाशते ।

आत्मशुद्ध्या भवेज्ज्ञानं, ततो मोक्षसुखोदधिः ॥૨૨૩॥

[૯૭]

હે લબ્યાત્મન્ ! તું સમ્યગ્જ્ઞાની પરમયોગી એવા જ્ઞાની મહાત્માઓની સેવા-લક્ષિત કરજે. તે લક્ષિત-સેવાના બળથી તારા આત્મા ઉપર લાગેલા અજ્ઞાનના આવરણ હૂર થશે અને આત્મા પોતાના નિર્મલ સ્વભાવે પ્રગટ થશે. આત્મશુદ્ધિ થવાથી સાચું જ્ઞાન પ્રગટ થશે અને તેથી મોક્ષસુખના સમુદ્રની પ્રાપ્તિ થશે. ૨૨૩.

રાગદ્વેષાદિસંકલ્પ-વિકલ્પવર્જિતં મનઃ ।

યદા ભવેત્ તદા બ્રહ્મ-સમાધિર્ધર્મદેહિનામ્ ॥૨૨૪॥

જ્યારે રાગ-દ્વેષ-મોહ-માયા-ઝેર-વેર-વિષય-વાંછાથી મન પર અને છે ત્યારે ધર્મ જ છે પ્રાણ જેનો એવા પ્રાણીઓને સાચી બ્રહ્મસમાધિ-આત્મજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે. ૨૨૪.

આત્મસમાધિલાભેન, પૂર્ણાનન્દોઽનુભૂયતે ।

આત્મના બ્રહ્મલીનત્વા-ત્સર્વકર્મક્ષયસ્તતઃ ॥૨૨૫॥

જ્યારે રાગ-દ્વેષના ભાવ રહિત-આત્મ-સમાધિનો લાભ થાય છે ત્યારે આત્મા પૂર્ણ આનંદને અનુભવે છે. અને આત્મા બાહ્યસ્વરૂપમાં લીન થવાથી આત્માની સાથે લાગેલા અનંત ભવના સર્વ કર્મો અદ્ય કાળમાં ક્ષય કરીને શાશ્વત સુખને ભોગવનારો થાય છે. ૨૨૫.

આત્મરસં સમાસાદ્ય, પૌદ્ગલિકસુખત્રયઃ ।

નશ્યતિ તત્ક્ષણં વૈગાત્, સર્વત્રાનુભવઃ સતામ્ ॥૨૨૬॥

સંત પુરુષોના સમાગમથી આત્મસ્વરૂપના સમાધિરસને પ્રાપ્ત કરીને પૌદ્ગલિક ષસ્તુઓમાં રહેલા સુખનો ભ્રમ તત્ક્ષણ

[૭૮]

શીઘ્રપણે નાશ પામે છે. એમ સર્વત્ર સંત પુરુષોને અનુભવ થયેલો છે. ૨૨૬.

આત્મનો નિશ્ચયાત્ સિદ્ધિ, પ્રાપ્નોતિ સ્વાર્પણોઘમાત્ ।

નશ્યતિ સંશયી ચિત્ત-ચાશ્ચલ્યદુર્બલત્વતઃ ॥૨૨૭॥

એ પ્રમાણે આત્મ-સ્વરૂપનો યથાર્થ નિશ્ચય થવાથી આત્મા અવશ્ય સિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરે છે. અને પૂજ્ય ગુરુદેવ-પરમાત્માને આત્મા અર્પણ કરવાથી સંશયોનો નાશ થાય છે. પરંતુ જે આત્મા દુર્બલ હોય છે તે પોતાના ચિત્તની અસ્થિરતાના કારણે સંશયી બને છે અને વિનાશને પામે છે. ૨૨૭.

આત્માદિતત્ત્વવિશ્વાસા-દાઽઽત્મશક્તિઃ પ્રકાશતે ।

આત્માદિતત્ત્વશઙ્કાત આત્મશક્તિર્વિનશ્યતિ ॥૨૨૮॥

જેના હૃદયમાં પૂજ્ય ગુરુદેવોએ આત્માદિ સર્વ તત્ત્વનો ઉપદેશ કરેલો હોય છે, અને તેથી તેમાં વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થયેલો હોય, તેની આત્મશક્તિ અવશ્ય પ્રકટ થાય છે. પણ જેઓ આત્માદિ તત્ત્વમાં શંકાશીલ હોય છે તેઓની આત્મશક્તિ વિનાશ પામે છે. ૨૨૮

આત્માદિતત્ત્વબોધેન, સ્થિરપ્રજ્ઞા પ્રજાયતે ।

સ્થિરપ્રજ્ઞાવતાં યોગ-સિદ્ધિશ્ચ કર્મયોગિતા ॥૨૨૯॥

આત્માદિ તત્ત્વના યથાર્થ બોધ વડે અનુભવી આત્મા સ્થિર બુદ્ધિવાળો થાય છે. અને સ્થિર બુદ્ધિવાળા આત્માઓ યોગની સર્વ સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરે છે, માટે કર્મયોગીપણું પ્રાપ્ત કરે. ૨૨૯.

[૭૯]

આત્મજ્ઞાનં હિ વિશ્વસ્થ, -લોકાનાં શાન્તિકારણમ્ ।

આત્મજ્ઞાનં હિ લોકાનાં, પૂર્ણાનન્દમદાયકમ્ ॥૨૩૦॥

આત્મસ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન જ સંસારના પ્રાણિઓને પરમ-શાન્તિનું કારણ છે. અને આત્મજ્ઞાન જ લોકોને પૂર્ણ આનંદ આપવાવાળું છે. ૨૩૦

આત્મજ્ઞાનં હિ સર્વાસાં, શક્તીનાં મૂલકારણમ્ ।

આત્મજ્ઞાનં વિના સત્ય-સ્થૈર્યં કસ્યાપિ નો ભવેત્ ॥૨૩૧॥

આત્મજ્ઞાન જ સમગ્ર શક્તિઓનું મૂલ કારણ છે. આત્માના યથાર્થ જ્ઞાન વિના સત્યમાં સ્થિરતા પણ કોઈની થતી નથી. મતલબ કે આત્મ-સમાધિ પ્રાપ્ત થતી નથી. ૨૩૧.

મન ઇવાડસ્તિ સંસારો, મનો ભવસ્ય કારણમ્ ।

આત્માયત્તં મનઃ સ્વર્ગ, મોક્ષં ચ વિદ્ધિ માનવ ॥૨૩૨॥

મન એજ સંસાર છે. મનના સંકલ્પ-વિકલ્પમય રાગ-દ્વેષમય પરિણામોથી જીવ નવનવા કર્મો બાંધે છે અને તેથી મન એજ સંસારનું કારણ છે. હે મનુષ્ય! જોણે મનને યોતાના આધીન કર્યું છે તેનો સ્વર્ગ અને મોક્ષ થયેલો જ છે, એમ સમજ. ૨૩૨.

રાગાદિવાસિતં ચિત્તં, યાવત્તવ પ્રવર્તતે ।

તાવત્સંસાર ઇવાસ્તિ, યદ્યોગ્યં તત્સમાચર ॥૨૩૩॥

જ્યાં સુધી રાગ-દ્વેષ આદિ કષાયોથી યુક્ત તારૂં ચિત્ત છે, ત્યાંસુધી તારો સંસાર વધતો જ રહેવાનો છે. જ્યારે આ

[૮૦]

કષાયોથી રહિત થઈશ ત્યારે જ તારું ભવબ્રમણ મટશે માટે તને જે ઉચિત લાગે તેનું આચારણ કર. ૨૩૩.

પ્રવર્તેતે યદા ચિત્તં, રાગદ્વેષવિનિર્ગતમ્ ।

તદાડડત્મા પ્રમુરૂપોડસ્તિ, નિર્મોહં સ્વં મનઃકુરુ ॥૨૩૪॥

જ્યારે ચિત્ત રાગદ્વેષથી દૂર થઈ આત્મ-સ્વરૂપની અવગાહનામાં પ્રવૃત્તિ કરે છે ત્યારે સ્વયં પ્રભુ સમાન થાય છે. તેથી હે ભગ્યાત્મન્ ! તું મનને મોહથી રહિત કર જેથી સાચા સુખનો લોડતા બની શકે. ૨૩૪.

સ્વર્ગઃ શ્વભ્રં ચ જીવોડસ્તિ, શુભાશુભવિચારતઃ ।

શુભાશુભમનોમુક્ત, આત્મૈવ પરમેશ્વરઃ ॥૨૩૫॥

શુભ કે અશુભ વિચારોને કારણે જીવ સ્વર્ગને યોગ્ય કે નરકને યોગ્ય બને છે. જ્યારે આત્મા શુભ અને અશુભ બન્ને પ્રકારના મનથી-વિચારોથી રહિત બને છે ત્યારે આત્મા જ પરમેશ્વરરૂપે બને છે. ૨૩૫.

સ્વાર્થેન સર્વસમ્બન્ધા, બધ્યન્તે સર્વદેહિભિઃ ।

સ્વાર્થં વિના ન સમ્બન્ધઃ, કેનાડપિ ભુવિ બધ્યતે ॥૨૩૬॥

હે ભગ્યાત્મન્ ! સંસારમાં લાઈ-બહેન, માતા-પિતા, પુત્ર-મિત્ર, સ્ત્રી આદિ સર્વ સમ્બન્ધો સ્વાર્થને લીધે જ બંધાય છે. સ્વાર્થના અલાવે સંસારમાં કોઈનો કોઈની સાથે સંબન્ધ રહેતો નથી. ૨૩૬.

સ્વાર્થં વિના ન જીવાનાં, રાગોડસ્તિ ન પ્રવર્તનમ્ ।

આત્મનો મુક્તયે કર્મ, -પરમાર્થં ચ તત્સ્મૃતમ્ ॥૨૩૭॥

[૮૧]

જગતમાં જે ગાઠ રાગમય સંબંધો બંધુ આદિકમાં દેખાય છે, તે સ્વાર્થ વિનાની પ્રવૃત્તિ હોય તેમ નથી જ. આત્માનેા સંસારથી મુક્ત થવા માટે જે દેવ-ગુરુ-ધર્મ ઉપર રાગ બંધાય છે તેજ સાચો પારમાર્થિક રાગ છે, એમ ગીતાથી કહે છે. ૨૩૭.

અશુભં ચ શુભં સ્વાર્થં, ત્યક્ત્વા બ્રહ્મણિ રાગિણઃ ।

નિજાઽઽત્માનં પરબ્રહ્મ, કુર્વન્તિ રાગનાશતઃ ॥૨૩૮॥

જે ભવ્યાત્માઓ શુભ કે અશુભ સર્વ પ્રકારના સ્વાર્થનેા ત્યાગ કરી એક પરબ્રહ્મમાં રાગવાળા થાય છે, તે પોતાના આત્માનેા મોહનેા સમૂલ નાશ કરીને પરબ્રહ્મ સ્વરૂપ કરે છે. ૨૩૮.

સર્વત્ર સ્નેહસમ્બન્ધાન્, મિથ્યા જ્ઞાત્વા નિજાઽઽત્મનિ ।

હયલીનો ભવ પ્રીત્યા, મુહ્યસિ કિં પુનઃ પુનઃ ॥૨૩૯॥

હે ભવ્યાત્મન્ ! તું સર્વત્ર-બંધે ઠેકાણે સ્નેહ-સંબંધો પોતાના આત્મામાં મિથ્યા સમજવા છતાં પણ વારંવાર સંસારના મોહના કારણે એમાં આસક્ત બને છે અને પછી કેમ ગભરાય છે ? ૨૩૯.

મા પ્રીતિં કુરુ જીવેષુ, સ્વાર્થયુક્તેષુ ચેતન ! ।

સ્વાર્થિનઃ સન્તિ પુત્રાઘ્નાઃ, શિષ્યાઘ્નાઃ સ્વાર્થરાગિણઃ ॥૨૪૦॥

હે ભવ્યાત્મન્ ! તું સ્વાર્થથી મુક્ત જીવોમાં જરાપણ પ્રેમ ધારણ ન કરીશ. કારણ પુત્ર, મિત્ર, ભાઈ, કલત્ર વગેરે સૌ સ્વાર્થી છે, અને શિષ્ય વગેરે પણ સ્વાર્થના મતલબી છે. 'સ્વાર્થ સયો એટલે વૈધ વેરી' એ કહેવત મુજબ તેઓ જે પોતાના સ્વાર્થમાં જરાપણ આંચ આવશે તો તમારા દુશ્મન થઈને ઉભા રહેશે. માટે સંસાર સ્વાર્થી છે. ૨૪૦,

[૮૨]

त्वामन्यं त्वां विना कोऽपि, प्रियं वेत्ति न मानवः ।

असारः सर्वसंसारः, स्वार्थकामादिपूरितः ॥૨૪૧॥

હે ભવ્યાત્મનું ! તારા સિવાય બીજા કોઈપણ તારું હિત જાણી શકતો નથી. આ સંસાર અસાર છે. અને સ્વાર્થ તથા કામાદિ કષાયોથી ભરેલો છે. ૨૪૧.

स्वकीया देहसम्बन्धा, क्षणिकाः स्वप्नवन्मृषा ।

જ્ઞાત્વૈવં ત્વં પરપ્રીત્યા, લીનો ભવ ચિદાઽઽત્મનિ ॥૨૪૨॥

આપણે જે દેહ-ઇન્દ્રિયો-મન વગેરેનો નિત્ય સંબંધ ગણીએ છીએ, તેથી આત્માને દેહાદિકથી જુદો જોઈ કે જાણી શકતા નથી. પણ જ્યારે સદ્ગુરુની ઉપાસના કરતા સમ્યક્ ભેદ-જ્ઞાન થાય છે ત્યારે તે દેહાદિરૂપે હું નથી, તે મારા આત્મ-સ્વરૂપે નથી. તેમાં તો કર્મના યોગે અવતાર લીધો છે. એમ ભેદ સમજાય છે. તે દેહાદિ પણ આપણા નથી. તેનો સંબંધ આયુષ્યકર્મ પૂર્ણ થાય ત્યારે ત્યાગ કરવો પડે છે. તે ક્યારે છોડવું પડશે તેનો ખ્યાલ ન હોવાથી તેમાં રાગવાળા થઈએ છીએ. પરંતુ તે બધા સંબંધો સ્વપ્નની માફક ક્ષણિક છે એમ સમજી ચિદાનંદ સ્વરૂપ આત્મામાં રાગવાળો થા. ૨૪૨.

संसारे सार आत्माऽस्ति, चिदानन्दमयः प्रभुः ।

તત્ર મનોલયો યસ્ય, તસ્ય મુક્તિઃ પ્રજાયતે ॥૨૪૩॥

હે ભવ્યાત્મનું ! આ સંસારમાં સારભૂત જો કોઈ વસ્તુ હોય તો તે આત્મા જ છે. તે આત્મા ચિદાનન્દમય છે અને સમર્થ છે. તે આત્માના સ્વરૂપમાં જેમનું મન લાગેલું છે તેની મુક્તિ જરૂર થાય છે. એમ ગીતાર્થો કહે છે. ૨૪૩.

[૯૩]

अशुभं च शुभं यच्च, चित्तेन तत्तु कल्पितम् ।
तत्र किञ्चिन्न सारोऽस्ति, तत्र ज्ञानी न मुह्यति ॥२४४॥

મનવડે કલ્પેલી આ વસ્તુ સારી છે કે આ વસ્તુ ખોટી છે, તેા તેમાં કંઈપણ સાર નથી. અર્થાત્ મનથી કલ્પેલું સાચા-ખોટાપણું એ ખોટું છે, અને જ્ઞાની તેમાં મુંઝતો નથી. ૨૪૪.

अशुभं च शुभं सर्वं, कल्पितं तन्मृषा खलु ।
जानात्येव स्वयं ज्ञानी, मुक्तोऽद्वैतः प्रजायते ॥२४५॥

આપણે આપણી અલ્પબુદ્ધિવડે જગતના પદાર્થોમાંથી એકાદને શુભ કે અશુભભાવે બાણી લઈએ છીએ. પરન્તુ વાસ્તવિક રીતે તે બધું મિથ્યા છે. વસ્તુતઃ સર્વ પદાર્થો જડ હોવાથી આત્માને આત્મભાવમાં ઉપયોગી નથી એમ સમ્યગ્જ્ઞાનીઓ સ્વયં બાણીને તેના સંબંધથી રાગદ્વેષથી મુક્ત બનીને પરમ-બ્રહ્મરૂપ-અદ્વૈતરૂપ મુક્તિપદને પામે છે. ૨૪૫.

ब्रह्मभावनया स्वाऽऽत्मन् !, देहिभिश्च जडैः सह ।
वर्तस्व स्वार्थरागादि, मोहं' त्यक्त्वा महीतले ॥ २४६॥

હે ભગ્યાત્મન્ ! તું બ્રહ્મસ્વરૂપ ભાવનાવડે જગતના સર્વ પ્રાણિઓ અને જડપુદ્ગલોની સાથે સ્વાર્થ-રાગ-કામ-ક્રોધ આદિ મોહનો ત્યાગ કરીને આ પૃથ્વી ઉપર સુખથી રહેજે. ૨૪૬.

आत्मभावेन संजीव्य, मत्वा च देहिनं प्रभुम् ।
विश्वस्वसर्वजीवानां, सेवां कुरुष्व साक्षितः ॥२४७॥

હે ભગ્યાત્મન્ ! તું સર્વ દેહ ધારણ કરનાર પ્રાણિઓને તારા સમાન સંશ્રદ્ધનયની અપેક્ષાએ તિર્યક્ સામાન્યતાએ

[૮૪]

અસંખ્ય આત્મપ્રદેશ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રાદિ ચૈતન્ય શુભોની સત્તાએ સમાનતા રહેવાથી સર્વ પ્રભુસમાન ગણુજે. અને એવા ભાવથી રાગદ્રેષના અભાવપૂર્વક સાક્ષીભાવે સર્વ જીવોની સેવા-ભક્તિ કરજે. ૨૪૭.

સાક્ષિભાવેન કાર્યાણિ, કુરુષ્વ ભવ્યમાનવ ! ।

શુદ્ધાત્મા સંભવસ્વાઽઽત્મન્ ! ! ત્વત્કાર્યમીદશં સ્વલુ ॥૨૪૮॥

હે ભવ્યાત્મન્ ! તું સર્વ કાર્યો રાગદ્રેષના અભાવપૂર્વક સાક્ષીભાવે કરજે. તેથી તારા આત્મ-સ્વરૂપને શુદ્ધતા પ્રાપ્ત થવાનો સંભવ સમજજે. તારા બધાં કાર્યો એવા હોવા જોઈએ કે જેથી તારા શુદ્ધ સ્વરૂપની તને પ્રાપ્તિ થાય. ૨૪૮.

સ્વનામરૂપકીર્તૌં ચ, પ્રતિષ્ઠાયાં ચ ચેતન ! ।

શુભં પ્રકલ્પિતં મિથ્યા, તદ્મિત્તં સ્વં નિભાલય ॥૨૪૯॥

હે ભવ્યાત્મન્ ! તું પોતાના નામ, રૂપ, કીર્તિ, યશ, સત્તા, પ્રતિષ્ઠામાં સારા-શુભપણી જે કલ્પના કરે છે, તે સર્વ મિથ્યા છે, તું તારા આત્માને આ પૌંદ્રગલિક વિષયોથી જુદો જ સમજ. ૨૪૯.

સર્વતસ્ત્વં પ્રથિન્નોઽસિ, ચેતન ! સ્વં વિચારય ।

મગ્નો ભવ સ્વરૂપે ત્વં, કિં બાહ્યેષુ પ્રધાવસિ ॥૨૫૦॥

હે ભવ્યાત્મન્ ! તું ચેતનાચેતન એવા સર્વ પદાર્થોથી ભિન્ન જ છે. એ પ્રમાણે તું તારી મેળે વિચાર કરજે. તું તારા આત્મસ્વરૂપમાં જ લીન બન. બાહ્ય પદાર્થો તરફ શામાટે દોડે છે ? એમાં તો ધુમાડામાં બાચકા ભરવા જેવું છે. માટે આત્મ-સ્વરૂપતું જ ધ્યાન કર. ૨૫૦.

[૮૫]

કોઽપિ નાસ્તિ ત્વદ્વીયો ભો, મમેદમિતિ મા કુરુ ।

આત્માનમન્તરા કોઽપિ, તવ નાસ્તિ કદાચન ॥૨૫૧॥

હે ભવ્યાત્મનૃ! આ સંસારમાં તારૂં કોઈ નથી, આ ઘર, સ્ત્રી, પુત્ર, પરિવાર મારા છે એમ ન સમજ. તારા આત્મા સિવાય ખીજું કોઈ તારૂં કદાપિ છે નહિ અને થશે નહિ. ૨૫૧.

ગૃહાદિવસ્તુસાર્થોઽપિ, નૈવ સાર્થં ગમિષ્યતિ ।

જાગૃહિ સ્વાઽઽત્મરૂપેણ, મોહનિદ્રાં પરિત્યજ ॥૨૫૨॥

ઘર-મહેલ-વાડી-બગીચા-મોટર આદિ વસ્તુઓનો સમૂહ પણ સાથે નહિં જાય. તેથી તારા આત્મ-સ્વરૂપને બાગૃત કર અને મોહ-નિદ્રાનો ત્યાગ કર. ૨૫૨.

મોહનિદ્રાપરિત્યાગાદ્, બ્રહ્મરૂપં વિલાક્યતે ।

સમત્વં સર્વજીવેષુ, જલેષુ ચ પ્રજાયતે ॥૨૫૩॥

અજ્ઞાન-રૂપ મોહ-નિદ્રાનો ત્યાગ થવાથી આત્માનું અસલ સ્વરૂપ-બ્રહ્મરૂપના દર્શન થાય છે અને તેથી સર્વ જીવો અને જડ ઉપર સમભાવ-સમદષ્ટિ ઉત્પન્ન થાય છે. ૨૫૩.

અન્તર્જ્ઞાનિં સુખં વ્યક્ત-માત્મરૂપં તદેવ હિ ।

વ્યક્તોઽસ્તિ જૈનધર્મઃ સઃ વિશ્વધર્મશ્ચ શાશ્વતઃ ॥૨૫૪॥

હે ભવ્યાત્મનૃ! આત્માના સ્વરૂપનું શુદ્ધજ્ઞાન જેને પ્રાપ્ત થાય છે, તેને વ્યક્ત-પ્રગટપણે આત્મ-સ્વરૂપનો અનુભવ થાય છે. તે વખતે જે પ્રમોહ, જે આનંદ અનુભવાય છે તે વ્યક્ત આત્મ-સ્વરૂપ જ છે, તેમ જાણવું. શુભ અને શુભીનો અલેહ-ભાવ હોય છે. તે જ આત્મસ્વરૂપનો જે સાક્ષાત્કાર તે જ

[૮૬]

વસ્તુતઃ વ્યક્તભાવે પ્રગટેલો જૈનધર્મ આત્મધર્મ છે અને તે સર્વ વિશ્વમાં શાશ્વતભાવે પ્રત્યક્ષ અનુભવાય છે. ૨૫૪.

ચિદાનન્દમયં બ્રહ્મ, પૂર્ણવ્યક્તં યદા ભવેત્ ।

તદાઽઽત્મા હિ પરબ્રહ્મ, સિદ્ધોઽસ્તિ ભગવાન્ સ્વયમ્ ॥૨૫૫॥

જ્યારે પરમ આનંદ સ્વરૂપ આત્મા પૂર્ણપણે પ્રગટ થાય છે ત્યારે આત્મા પરમજ્ઞાનવાન બની સિદ્ધપણાને પામે છે અને સ્વયં ભગવાન બને છે. ૨૫૫.

ચિદાનન્દમયં બ્રહ્મ, -ધર્મેષુ નાસ્તિકેષુ ચ ।

વ્યક્તાવ્યક્તસ્વરૂપેણ, સર્વત્રાસ્તિ હિ દેહિષુ ॥૨૫૬॥

ચિદાનંદમય ધ્રુવસ્વરૂપ જ્યારે પૂર્ણપણે પ્રગટ થાય છે ત્યારે આપણો આત્મા પરમ ધ્રુવ એટલે સર્વ બાહ્ય-આભ્યંતર કર્મ-મલ રહિત પૂર્ણ સિદ્ધપણાને પામે છે અને સ્વયંસિદ્ધ બને છે. ૨૫૬.

વ્યક્તં જ્ઞાનં સુખં યત્ર, તત્રાઽઽત્મવ્યક્તદર્શનમ્ ।

સ્વાનુભવપ્રમાણેન, વ્યક્તઃ સૌઽહં પ્રમુઃ સ્વયમ્ ॥૨૫૭॥

જ્યાં જે આત્મામાં વ્યક્તભાવે પ્રગટભાવે સમ્યક્ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર શુભમય સુખનો જેટલા અંશે અનુભવ થયો હોય ત્યાં તેટલા પ્રમાણમાં આત્મસ્વરૂપનું વ્યક્ત દર્શન ભવ્યાત્માઓને થાય છે. પોતાના યથાર્થ અનુભવ પ્રમાણે વ્યક્ત થાય છે. અને પૂર્ણપણે વ્યક્ત આત્મ-સ્વરૂપનું દર્શન જ્યારે થાય છે ત્યારે વ્યક્તભાવે તે પરમાત્મા છે, તે જ હું પણ તેવો પરમાત્મા છું, એવું સૌઽહં ભાવે વ્યક્ત સ્વયં પ્રભુપણું આત્મામાં પ્રગટ થાય છે. ૨૫૭.

[૮૭]

સ્વાનુભવેન શુદ્ધાઽઽત્મા, જ્ઞાનં સુખં ચ વેદ્યતે ।

તત્રાન્યશાસ્ત્રલોકાનાં, નાસ્તિ સાક્ષિપ્રયોજનમ્ ॥૨૫૮॥

શુદ્ધ આત્માએ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનો સ્વયં અનુભવ કરતા હોય છે, અને જ્ઞાન તથા સુખરૂપ પરમાનંદને વેદતા હોય છે, લોભવતા હોય છે. ત્યાં અન્ય દર્શનના શાસ્ત્રોનો તથા લોકોના ક્રિયાનુષ્ઠાનો-તપ જપ વગેરેની સાક્ષિત્વ પ્રયોજન નથી રહેતું. જે આત્માએને આવરણનો ક્ષયોપશમ અંતરક્રિયાથી થતો હોય ત્યાં બાહ્ય નિમિત્તોના પ્રભાણો મળતા આવતા નથી. ૨૫૮.

સ્વાનુભવં વિના સ્વાઽઽત્મા, વાહ્યતો નાનુભૂયતે ।

શાસ્ત્રેણ ચ વિવાદેન, વ્યાખ્યાનશ્રવણાદિતઃ ॥૨૫૯॥

વસ્તુતઃ આત્માનો અનુભવ જ્ઞાનાદિકર્મોના આવરણો જેટલા અંશે ક્ષય થાય છે તેટલા અંશે અનુભવાય છે, શાસ્ત્ર-શ્રવણ, વાદવિવાદ કે વ્યાખ્યાનશ્રવણ આદિ બાહ્ય કારણોથી અનુભવ થતો નથી. ૨૫૯.

સ્વાનુભવઃ પ્રમાણં હિ, સ્વાઽઽત્માનુભવદર્શને ।

આત્માનન્દશ્ચ સજ્જ્ઞાનં, સ્વાનુભવેન વેદ્યતે ॥૨૬૦॥

પોતાના આત્મ-સ્વરૂપના દર્શનમાં પોતાનો સમ્યગ્જ્ઞાન વડે થયેલો જે અનુભવ તે જ પ્રમાણ છે. આત્મિક આનંદ અને સમ્યગ્જ્ઞાનને પોતાના અનુભવથી પ્રામાણિકપણે વેદે છે, અનુભવે છે. ૨૬૦.

આત્માનુભવતો યસ્ય, સુખં જ્ઞાનં પ્રવેદ્યતે ।

તસ્ય વાદવિવાદાદે, -નાસ્તિ કિંચિત્પ્રયોજનમ્ ॥૨૬૧॥

[૮૮]

જેને આત્માના અનુભવથી સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શન પ્રગટ થાય છે તે સ્વયં જ્ઞાન અને સુખનો અનુભવ કરે છે. તેમાં વાદ-વિવાદ કે શંકાનું કોઈ પ્રયોજન નથી. ૨૬૧.

व्यक्तं ज्ञानं सुखं यस्य, तस्याऽऽत्मा व्यक्त इष्यते ।

तस्य प्रमाणहेतूनां, किञ्चिन्नास्ति प्रयोजनम् ॥૨૬૨॥

જે યોગી જ્ઞાન અને આનંદ સ્પષ્ટપણે અનુભવતા હોય છે, તેવા આત્માને આત્મ-સ્વરૂપ વ્યક્ત થયેલું હોય છે. તેમ આનંદધન જેવા અનુભવી યોગીઓ કહે છે. તેમાં પ્રમાણ કે હેતુનું કોઈ પ્રયોજન નથી. ૧૬૨.

व्यक्तज्ञानसुखस्यैव, वेत्ताहं व्यापकः स्वयम् ।

आत्मना स्वाऽऽत्मनि स्वाऽऽत्मा, मयानुभूयते स्वतः ॥૨૬૩॥

આત્મામાં જે જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-આનંદમય સુખાદિગુણો રહેલા છે તેને હું વ્યક્તજ્ઞાનની પેઠે સ્વયં અનુભવું છું, તે સુખાદિગુણો આત્મામાં વ્યાપકભાવે અનુભવાય છે. અને તે ઇન્દ્રિયોથી નથી અનુભવાતો પણ આત્મા પોતાના આત્મશક્તિ-વડે સ્વયં અનુભવે છે. ૨૬૩.

व्यक्तज्ञानसुखात्माऽहं, क्षयोपशमभावतः ।

क्षायिकभावरूपेण, भविष्यामि हि भाविनि ॥૨૬૪॥

હું વ્યક્ત જ્ઞાન-સુખ-આદિ ગુણ-પર્યાયનો ભોક્તા છું, તે હાલમાં જ્ઞાનાદિ આવરણોનો જેટલા અંશે ક્ષયોપશમભાવ થવાથી ગુણો વ્યક્ત થયા છે, તેનો હું જ્ઞાતા છું. તે પણ સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-તપની સેવા કરવાથી યોગી પ્રાણી-

[૮૯]

ચામ-પ્રત્યાહારથી મનને સ્થિર કરીને એકત્વભાવે રૂપસ્થ, રૂપાતીતભાવે પરમાત્મસ્વરૂપનું ધ્યાન કરતા સર્વ કર્મોનો ક્ષય કરવાથી જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રના પર્માયરૂપ ગુણોને પ્રત્યક્ષરૂપે ભાષી કાલમાં પ્રગટ કરશે જ. ૨૬૪.

વૈષયિકસુખં તત્તુ, ભવેદિન્દ્રિયભોગતઃ ।

અતીન્દ્રિયં સુખં યત્તદાઽઽત્મસુખં સ્વભાવતઃ ॥૨૬૫॥

ઇન્દ્રિયોના લોગથી વિષયજનિત સુખ ઉત્પન્ન થાય છે, પરંતુ તે સુખ વાસ્તવિક નથી હોતું. જ્યારે અતીન્દ્રિયસુખ-આત્મિકસુખ તે આત્મ-સ્વભાવથી જ ઉત્પન્ન થાય છે.

ઇન્દ્રિયવિષયેભ્યો યજ્ઞાયમાનં સુખં તુ તદ્ ।

બાહ્યં ચ ક્ષણિકં જ્ઞેયં, તત્ર મોહ્યં ન સાધુભિઃ ॥૨૬૬॥

પાંચ ઇન્દ્રિયોના ૨૩ વિષયો અનુભવવાથી જે સુખ ઉત્પન્ન થાય છે તે સુખ બાહ્ય અને ક્ષણિક છે, આત્માર્થી પુરુષોએ તેમાં મોહિત થવું ન જોઈએ. ૨૬૬.

આત્મસુખં તતો મિત્રં, દેહેન્દ્રિયવિનિર્ગતમ્ ।

ક્ષયોપશમભાવેન, ક્ષાયિકેણ ચ જાયતે ॥૨૬૭॥

આત્માના સ્વરૂપનું સુખ ઉપર જણાવેલા શરીર અને ઇન્દ્રિયોથી લોગવાતા વિષય-સુખોથી સર્વથા સર્વ પ્રકારે ભિન્ન સ્વરૂપના છે. તે આત્માના સુખો ઇન્દ્રિય સુખથી વિશેષ પ્રકારે બુદ્ધ પડતા ઇન્દ્રિયના વિષયો જેમાંથી ચાલ્યા ગયા છે તેવા આત્મ-સ્વરૂપના સુખો તે ક્ષયોપશમ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રવાળા આત્માઓને ક્ષયોપશમભાવે અનુભવાય છે. ૨૬૭.

[૯૦]

અન્તર્મુહૂર્તમાનં તુ, ક્ષાયોપશમિકં સુખમ્ ।

નશ્યતિ જાયતેઽસંખ્યવારં તત્તુ મુહુર્મુહુઃ ॥૨૬૮॥

જે પદાર્થો ક્ષયોપશમભાવથી સુખ આપનારા છે, તે ક્ષણિક હોવાથી અન્તર્મુહૂર્ત સુધી રહીને નાશ પામે છે. અને તે અસંખ્યાતવાર વારંવાર ઉત્પન્ન થાય છે. અને નાશ પામે છે. ૨૬૮

ક્ષાયિકભાવસમ્પન્ન-માઽઽસ્ત્મસુખમતીન્દ્રિયમ્ ।

જાયતે હ્યેકવારં તત્પુનસ્તન્ન વિનશ્યતિ ॥૨૬૯॥

સર્વ કર્મોના ક્ષય થવાથી સહજ સ્વભાવે આત્મ-સ્વરૂપના આનંદમય જે સુખ છે તે ક્ષાયિકભાવે પ્રાપ્ત થયેલું હોય છે, અતીન્દ્રિય છે, તે એક જ વાર જીવનમાં પ્રાપ્ત થાય છે અને પ્રાપ્ત થયા પછી નાશ નથી પામતું. ૨૬૯.

ક્ષાયિકં યત્સુખં તત્તુ, પૂર્ણાનન્દઃ પ્રકથ્યતે ।

જીવન્મુક્તઃ સુખં નિત્યં, મુનક્તિ બ્રહ્મજીવકઃ ॥૨૭૦॥

વીતરાગ પરમાત્માઓને ક્ષાયિકભાવે કેવલજ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રરૂપ જે સુખ પ્રાપ્ત થાય છે, તે પૂર્ણ આનંદમય જ હોય છે. તેથી તે વીતરાગ ભગવંતો, તીર્થંકરો કે સામાન્ય કેવલીઓ આયુષ્યકર્માદિ અઘાતિ ચાર કર્મના સંબંધથી જીવન જીવતાં છતાં કર્મો બાંધતા ન હોવાથી જીવનમુક્ત બ્રહ્મ સ્વરૂપે જ જીવતા હોય છે. ૨૭૦

દેહાતીતસ્ય સિદ્ધસ્ય, પૂર્ણાનન્દઃ સદાસ્તિ વૈ ।

સુખાય સર્વજીવાનાં, બ્રહ્મજ્ઞાનં પ્રજાયતે ॥૨૭૧॥

દેહથી રહિત લોકના અબ્રહ્મભાગમાં બિરાજેલા સિદ્ધ પર-

[૯૧]

માત્માને સદા પૂર્ણાનંદ જ હોય છે. પ્રત્યેક પ્રાણિઓને બ્રહ્મજ્ઞાન-કેવલજ્ઞાન પરમ સુખને માટે જ ઉત્પન્ન થાય છે. ૨૭૧.

મુહ્યન્તિ યે જહાનન્દે, મૂઢા હિંસાદિભાવતઃ ।

અતિદુઃખં સમાયાન્તિ, ભ્રાન્ત્યા ભવે હ્યનેકશઃ ॥૨૭૨॥

જે મૂઢ પુરુષો પૌણ્ડલિક આનંદમાં હિંસા વગેરે ભાવથી મોહ પામે છે, તે અનેકવાર આ સંસારમાં બ્રમણ કરીને ભીષણ દુઃખને પ્રાપ્ત કરે છે.

પરતન્ત્રો જહાનન્દઃ, સર્વદુઃખપ્રદાયકઃ ।

મોહિનસ્તત્ર મુહ્યન્તિ, લભન્તે ન નિર્જં સુખમ્ ॥૨૭૩॥

હો ભવ્યાત્મન્ ! તું જડ પદાર્થમાં સુખ માને છે, પરંતુ તે ખરૂં સુખ નથી, પરતન્ત્ર છે, પરાધીન છે. અને અંતમાં સર્વદુઃખોને દેવાવાળું છે, મૂઢ પુરુષો જ એવા સુખમાં મુગ્ધ બને છે. તેથી એવા પરતન્ત્ર સુખમાં આત્માનું જે વાસ્તવિક સુખ છે તે પ્રાપ્ત થતું નથી. ૨૭૩.

આત્માનન્દઃ સ્વતન્ત્રોઽસ્તિ, સર્વોપાધિવિવર્જિતઃ ।

આત્મવશં સુખં સત્યં, આત્મનો દુઃખનાશકમ્ ॥૨૭૪॥

હો ભવ્યાત્મન્ ! એ તું સત્ય સમજીને કે સાચું-સ્વતંત્ર સુખ આત્મિક સુખ જ છે. તે આત્મિક સુખ સંસારની સર્વ ઉપાધિથી રહિત છે. તેમાં કોઈને આધીન કે કોઈની આજ્ઞા માનવાતું નથી રહેતું. આત્માધીન જ સાચું સુખ છે, અને તે સર્વ દુઃખનો વિનાશ કરનારું છે. ૨૭૪.

પરવશં સુખં નાસ્તિ, કિન્તુ દુઃખં ભૃશં સદા ।

રાજ્યમોગાદિજન્યં પત્પરાધીનં સુખં ચ તત્ ॥૨૭૫॥

[૯૨]

રાજપાટ અને વિષયાદિ ભોગો ભોગવવાથી ઉત્પન્ન થતું જે સુખ તે સુખ પરાધીન છે. અને પરાધીન સુખ તે વાસ્તવિક સુખ નથી પરંતુ ભયંકર દુઃખ છે. કારણ કે રાજ્ય અને સ્ત્રીઓ માટે સંસારમાં ભયંકર લડાઈઓ અને ખાનાખરાળી થઈ છે. અને આત્માએ ભયંકર કર્મો ઉત્પન્ન કરી અનન્ત દુઃખ પ્રાપ્ત કર્યું છે. એ સુખનું કારણ કેવી રીતે હોઈ શકે? ૨૭૫.

આત્માનન્દાય મોગાનાં,—નાસ્તિ કિશ્ચિત્પ્રયોજનમ્ ।

મોગાય પારતન્ત્ર્યં તુ, કુર્વન્તિ તે હિ મોહિનઃ ॥૨૭૬॥

હે ભગ્યાત્માઓ ! જે તમે આત્મિક આનંદ લેવા ઇચ્છતા હો તે તેમાં વિષયભોગોની જરાય જરૂર નથી. ભોગોમાં સુખ માની તે માટે જે પરતંત્રતા સ્વીકારો છે તે પરતંત્રતા તમને સંસારના રાગી બનાવે છે. અને અન્તે દુઃખો આપનારી થાય છે. ૨૭૬.

જહાનન્દાય રાજ્યાદિ,—કાર્યેષુ યે પરાયણાઃ ।

રાગદ્વેષૌ ચ કુર્વાણાઃ, સુખં યાન્તિ ન માનવાઃ ॥૨૭૭॥

પૌદ્ગલિક આનંદને માટે રાજ્યાદિ કાર્યોમાં જેઓ સારી રીતે પરચણ અને છે, તેઓ નિરંતર તે રાજ્યાદિ માટે રાગ-દ્વેષ-છલ-પ્રપંચ કરતા આત્મ-રૌદ્ર ધ્યાન કરતાં આત્મિક આનંદ એક ક્ષણભર પણ ભોગવી શકતા નથી. ૨૭૭.

પરસ્પરં પ્રયુદ્ધયન્તિ, રાજ્યદેશાદિમોહતઃ ।

મોહાધીનાશ્ચ તે ભૂત્વા, યાન્તિ દુઃસ્વપરમ્પરામ્ ॥૨૭૮॥

રાજ્યો-મહારાજ્યો-ચક્રવર્તિઓ રાજ્ય અને દેશોને

[૬૩]

આધીન કરવા માટે પરસ્પર યુદ્ધો કરે છે, અને મોહમાં મસ્ત બની દુઃખોની પરમ્પરાને પ્રાપ્ત કરે છે. ૨૭૮.

લક્ષ્મીસ્ત્રીધૂમિરાજ્યાનાં, મોહેન મૂઢમાનવાઃ ।

કુર્વન્તિ જનતાઘાતં, તતો યાન્તિ હિ દુર્ગતિમ્ ॥૨૭૯॥

લક્ષ્મીના લોભથી, પરસ્ત્રીના લોભથી, ભૂમિના લોભથી અને રાજ્યના લોભથી મહામૂઢ મનુષ્યો લાખો પ્રાણીઓનો સંહાર કરે છે. અને અન્તમાં તે બધું છોડીને દુર્ગતિરૂપ નરકમાં જાય છે. ૨૭૯.

સ્પર્શેન્દ્રિયાદિભોગેભ્યો, જન્યં પરવશં સુખમ્ ।

વસ્તુતો દુઃખમેવાસ્તિ, તત્ર જ્ઞાની ન મુહ્યતિ ॥૨૮૦॥

સ્પર્શેન્દ્રિયાદિ અને અન્ય વિષયોના લોભોમાં પરાધીન થયેલા આત્માઓને જરાપણ સત્ય સુખ મળતું નથી. પરંતુ અનન્ત દુઃખની પરંપરા જ પ્રાપ્ત થાય છે. આવું સમ્યક્જ્ઞાનીઓ બાણતા હોવાથી તેઓ તેમાં મોહ પામતા નથી. ૨૮૦.

જહભોગસુખેચ્છાત, -સ્તત્પ્રવૃત્તિઃ પ્રજાયતે ।

તતઃ ક્રોધાદયો દોષાઃ, ભવન્તિ દુઃખદાયિનઃ ॥૨૮૧॥

જહ પદાર્થોનાં લોભથી સુખની ઇચ્છા થાય છે અને તેથી તે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાની પ્રવૃત્તિ થાય છે. અને તેથી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, ઇર્ષ્યા-દ્રેષ આદિ મહાન્ દોષો ઉત્પન્ન થાય છે, જે અન્તમાં રાજ્યો આદિને દુઃખ દેવાવાળા થાય છે. ૨૮૧.

કામદેહાદિભોગાનામિચ્છા ચ પરતન્ત્રતા ।

તતો મોહેન હિંસાચ-પાપાહુસ્વં પ્રવર્તેતે ॥૨૮૨॥

[૯૪.]

હે બન્યપ્રાણીઓ! તમે નિશ્ચયથી સમજો કે અજ્ઞાન-મોહને આધીન બનેલા અને કામ-લોગાદિ શરીરના અન્ય વિષયલોગોની ઈચ્છા કરનારાઓ સર્વ મોહ-માયાને પરાધીન બનેલા હોવાથી અનેક નિર્દોષ પ્રાણીઓની હિંસા અને લુંટ-ફાટ આદિ કાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે અને તેથી અનંતકાલ સુધી સંસારમાં રખડે છે અને દુઃખી થાય છે. ૨૮૨.

જહાનન્દાય વિશ્વસ્થલોકાનાં હિ પ્રવર્તનમ્ ।

સ્વલ્પં કિશ્ચિત્ સુખં તેષાં, મૃશં દુઃસ્વપરમ્પરા ॥૨૮૩॥

સંસારી લોકોની પ્રવૃત્તિ પૌદ્ગલિક સુખને માટે જ હોય છે. પરંતુ તેમાં સુખ અતિ અલ્પ હોય છે જ્યારે પરિણામે ભયંકર દુઃખોની પરંપરા સહવી પડે છે. જેમ તલવારની ધારે રહેલા મધને ચાટતાં જીભ કપાઈ જાય છે. ૨૮૩.

પ્રત્યક્ષં તત્પચિજ્ઞાય, તથાપિ સુખકાંક્ષિણઃ ।

જહમોગેષુ મુહ્યન્તિ, વિરમન્તિ ન મોહતઃ ॥૨૮૪॥

આમ પ્રત્યક્ષ દુઃખોને અનુભવ કરવા છતાં પણ ભ્રમવશ જડ પદાર્થોમાં સુખની ઈચ્છાથી મુગ્ધ થાય છે અને મોહવશ તેનાથી અટકતા નથી. ૨૮૪.

બાહ્યતઃ સુખમન્તારઃ પરાધીનાશ્ચ ચક્રિણઃ ।

સ્વસ્મિન્ સુખં ન જાનન્તિ રુદન્તિ જહમોહતઃ ॥૨૮૫॥

ઇન્દ્રિયોના વિષયલોગોમાં મસ્ત બનેલા ચક્રવર્તિ-વાસુદેવ રાજ-મહારાજ વગેરે બાહ્ય પદાર્થોમાં જ સુખને માની રહ્યા છે. અને તેમાં જ પરાધીન બનેલા આત્મિક સુખને સમજી

[૯૫]

શકતાં નથી. જ્યારે આ બધી વસ્તુઓ તેમના હાથમાંથી ચાલી જાય છે, અથવા મરણ પથારીએ પડ્યા હોય છે ત્યારે બીચારા આ પૌંદ્રગલિક મોહથી આંસુ સારે છે, અને છાતી ફૂટે છે. ૨૮૫.

આત્મન્યેવ સુખં સત્યં, બાહ્યેષુ ન સુખં ક્વચિત્ ।

જ્ઞાત્વા જ્ઞાની સ્વતન્ત્રં સ્વં, સુખં યાતિ નિજાઽઽત્મનઃ ॥૨૮૬॥

આત્મિક સુખ એ જ સાચું સુખ છે. બાહ્ય પદાર્થોમાં કયાંય પણ સુખ રહેલું નથી, તે તો માત્ર ઝાંઝવાના નીરની જેમ જમણા માત્ર છે એમ જ્ઞાની પુરુષો સમજીને પોતાના આધીન આત્મિક સુખને પ્રાપ્ત કરે છે. ૨૮૬.

જહાનન્દાય મન્યન્તે, રાજ્યં સ્ત્રિયં ધનાદિકમ્ ।

ક્રોધં માનં ચ માયાં ચ, લોભં તદર્થસેવિનઃ ॥૨૮૭॥

કેટલાક વસ્તુના સ્વરૂપને યથાર્થ સમજનારા ન હોવાથી મહામોહને આધીન બની રાજ્ય, સ્ત્રી, ધન વગેરે પૌંદ્રગલિક સુખ ભોગવવા માટે જ છે એમ માને છે. અને તેમાં જ આસક્ત બનેલા મૂઠાત્માઓ તે માટે ક્રોધ, માન, માયા, લોભ આદિ કષાયો કરે છે. ૨૮૭.

મનોવાક્રાયયોગાનાં, -પ્રવૃત્તિર્જહશર્મણે ।

ક્રિયમાણા મૃશં દુઃખં, યાતિ ચ સ્વપ્નવત્સુખમ્ ॥૨૮૮॥

અજ્ઞાની આત્માઓના મન-વચન અને શરીરના વ્યાપારોની પ્રવૃત્તિ હમેશાં પૌંદ્રગલિક સુખને માટે હોય છે. પરંતુ એવી પ્રવૃત્તિ કરતાં તેઓ ભયંકર યાતનાઓ સહે છે અને સુખ તો સ્વપ્નના સુખ જેવું પ્રાપ્ત કરે છે. ૨૮૮.

[૯૬]

મધુવિન્દોરિવ સ્પષ્ટં,-સુખં સાંસારિકં જનૈઃ ।

મુજ્યતે ચ તતઃ પશ્ચાન્મહાદુઃસ્વપરમ્પરા ॥૨૮૯॥

હે લબ્યાત્મન્ ! તું નિશ્ચયથી સમજીને કે આ સાંસારિક સુખ માણસો જે લોગવે છે તે મધુવિન્દુ સમાન છે. જે મધપુડા-માંથી મધનું વિન્દુ આખવામાં તેની પાછળ લયંકર દુઃખોની પરંપરા રહેલી છે તેવું જ આ સાંસારનું સુખ છે. ૨૮૯.

આધિજં વ્યાધિજં દુઃસ્વમુપાધિજં મૃશં જનૈઃ ।

મુજ્યતે તત્પ્રવિજ્ઞાય, યતસ્વ બ્રહ્મશર્મણે ॥૨૯૦॥

માણસો જે સાંસારિક સુખ લોગવી રહ્યા છે તેની પાછળ લયંકર આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિમય દુઃખ રહ્યું છે. એમ સમજી હે લબ્યાત્મન્ ! સાચા સુખની પ્રાપ્તિ માટે ચત્ન કર. ૨૯૦

આત્માનંદાય દેહાદ્યં, સંયમયોગસાધનમ્ ।

દર્શનજ્ઞાનચારિત્ર,-મોક્ષમાર્ગોઽસ્તિ સાધનમ્ ॥૨૯૧॥

આત્મસ્વરૂપનો સહજ આનંદ પ્રાપ્ત કરવા માટે શરીર-ઇન્દ્રિય મન ઉપર સંયમ કરવો જરૂર છે. અને સંયમથી યોગની પ્રાપ્તિ થાય છે. યોગની પ્રાપ્તિ થતાં દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર જે મોક્ષને પ્રાપ્ત કરવાનાં ઉપાદાન કારણ છે તેની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૨૯૧.

આત્માનંદાય દેહાદિ,-જીવનં તત્પ્રરક્ષણમ્ ।

દેહાદિકં સમાલમ્બ્ય, સ્વાઽઽત્મા સંજાયતે પ્રમુઃ ॥૨૯૨॥

આત્મસ્વરૂપના આનંદને પ્રાપ્ત કરવા માટે શરીર-ઇન્દ્રિય-મનનું સંયમપૂર્વક રક્ષણ કરવું જરૂર છે. સાત્ત્વિક આહારપાણી

[૬૭]

અને તપ-જપ-ક્રિયાપૂર્વક શરીર અને મનને વશ કરવું જોઈએ. શરીર-ઇન્દ્રિય અને મનનું સમ્યક્ પ્રકારે અવલંબન કરવાથી આત્મા પ્રભુ યોગ્ય સમર્થ અને છે. ૨૬૨.

बाह्यसातप्रभोक्ताऽस्ति, ब्रह्मानन्दप्रभोज्यपि ।

तीव्रनिकाचितव्यक्तप्रारब्धपुण्ययोगतः ॥૨૯૩॥

કોઈ અત્યન્ત નિકાચિત પુણ્ય કર્મોના પ્રારબ્ધના ઉદ્ધવના કારણે શરીર વડે વિષયલોગો સુખપૂર્વક લોગવવા છતાં અંતરંગથી તેનાથી અલિપ્ત રહી બ્રહ્મસ્વરૂપના આનંદને પશુ લોક્તા અને છે. જેમ પૃથ્વીચંદ્ર, ગુણસાગર વગેરે. ૨૬૩.

एकवारमपि प्राप्त आत्मानन्दरसः खलु ।

तेन बाह्यसुखप्राप्त्यै, प्रयत्नो न विधीयते ॥૨૯૪॥

હે ભવ્યાત્મનું ! જો કોઈ શુદ્ધ ભાવપૂર્વક સદ્ અનુષ્ઠાન કરતાં એકવાર પણ જો આત્મસ્વરૂપના આનંદના અલ્પ રસનું પાન થઈ જાય તો આત્મા બાહ્ય પદાર્થોમાં સુખની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન ન કરે. દિવ્યામૃતનું પાન કર્યા પછી કડવા લીંબડાનું પાન કરવા કોણ ઇચ્છે ? ૨૬૪.

आत्मानन्दरसप्राप्त्या, जहानन्दो न रोचते ।

तथापि कर्मतो भोगी, ह्यभोगी ब्रह्मणि स्थितः ॥૨૯૫॥

જો આત્માએ આત્માના આનંદરસનું પાન કર્યું હોય તો તેને જડ પદાર્થોને આનંદ ગમતો નથી. છતાં પૂર્વના કર્મને યોગે તેવા પૌંદ્રગલિક આનંદને લોગવવા છતાં મનથી તો તેમાં અલિપ્ત હોવાથી તે અલોગી કહેવાય છે. અને તે પરમ બ્રહ્મસ્વરૂપમાં રહેલો હોય છે. ૨૬૫.

[૯૮]

આત્માનન્દરસસ્વાદા,—જ્ઞાનન્દો નિવર્તતે ।

इच्छति न ततः पश्चा,—दाऽऽत्मा जडसुखं खलु ॥૨૧૬॥

મોહાદિ અશુભ કર્મોનો નાશ કર્યો પછી જે આત્મા આત્મિક આનંદના રસને અનુભવતો હોય તેનો પૌદ્ગલિક આનંદ નાશ પામે છે. ત્યાર પછી આત્મા પૌદ્ગલિક સુખને ઇચ્છતો નથી. ૨૬૬.

बाह्यराज्यादिकर्तार उद्विग्ना जडशर्मणि ।

આત્માનન્દપ્રકાશાય, ભવન્તિ ત્યાગિનો જનાઃ ॥૨૧૭॥

બાહ્ય રીતે જ્ઞાનીઓ રાજ્ય-ઋદ્ધિ વગેરેને ભોગવનારા અંતરથી પૌદ્ગલિક સુખથી ત્રાસેલા હોય છે. ત્યાગી પુરુષો આત્માના આનંદને પ્રગટ કરવા માટે જ બધી ક્રિયા કરતા હોય છે. ૨૬૭.

આત્માનન્દપ્રકાશાર્થ—મિચ્છાઽસ્તિ સર્વયોગિનામ્ ।

આત્માનન્દરસાસ્વાદં, વિના સ્થૈર્યં ન યાન્તિ તે ॥૨૧૮॥

સમસ્ત યોગી પુરુષોની ઇચ્છા એજ હોય છે, કે ક્યારે આત્માનો સાચો આનંદ પ્રગટ થાય. તેઓનો બધો પુરુષાર્થ આત્માના આનંદના રસનો સ્વાદ લેવા માટે જ હોય છે, અને એ આનંદ જ્યાંસુધી ન મળે ત્યાં સુધી તેઓ પોતાના પુરુષાર્થને છોડતા નથી, અને ચુપચાપ બેસતા નથી. ૨૬૮

આત્માનુભવયોગેન, બ્રહ્માનન્દઃ પ્રકાશતે ।

આનન્દાનુભવી સૈવ, નિર્વિકલ્પસમાધિમાન્ ॥૨૧૯॥

[૯૯]

ને ભગ્યાત્માઓ આત્માને અનુભવ પ્રાપ્ત થવાથી પરમ ધ્વજસ્વરૂપને આનંદ પ્રગટભાવે અનુભવે છે અને પ્રકાશરૂપે દેખે છે, તે મહાત્માઓ આત્મ-સ્વરૂપના આનંદના અનુભવી થાય છે. ૨૯૯.

રાગદ્વેષવિકલ્પાનાં, નાશો યત્ર પ્રજાયતૈ ।

ચિદાનન્દપ્રકાશત્વં, સ્વાનુભવઃ પ્રકથ્યતૈ ॥૩૦૦॥

ને ભગ્યાત્માઓ સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રમાં અપ્રમાદી છે તે ધર્મધ્યાનમાં ગુણશ્રેણિએ ચડતા અપૂર્વકરણ વડે ક્ષાયિક-ભાવે અનિવૃત્તિ સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણશ્રેણિમાં આગળ ચડીને ખારમા ક્ષીણમોહરૂપ ગુણશ્રેણિમાં પ્રવેશ કરનારા રાગદ્વેષરૂપ સર્વ વિકલ્પોનો વિનાશ કરીને ચિદાનંદરૂપ પ્રકાશને પ્રાપ્ત કરે છે, તેને યોગીઓ સ્વાનુભવ કહે છે. ૩૦૦.

પરોક્ષેऽપિ ચિદાનન્દે, વિચિતે સ્વાઽઽત્મના સ્વયમ્ ।

ચિત્તેન્દ્રિયસ્ય સાહાય્યં,-વિનાઽઽત્માનુભવો મહાન્ ॥૩૦૧॥

ક્ષયોપશમ-ભાવના સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રવડે જ્ઞાન યોગના અભ્યાસીઓ-યોગીઓ હોય છે તેને પણ ચિદાનંદ સ્વરૂપની પ્રત્યક્ષતા પૂર્ણ ન થતી હોવાથી શાસ્ત્રના અભ્યાસ અને પૂજ્ય સદ્ગુરુદેવોની સેવાભક્તિના યોગે પરોક્ષભાવે પણ ચિદાનંદનો દર્શનરૂપ અનુભવ થાય છે અને તે પોતે સ્વયં આત્મામાં અનુભવે છે. તેમાં ઇન્દ્રિયોની કે મનની સહાયતા નથી હોતી. પણ શાસ્ત્રના અનુભવ પ્રમાણે આત્મ-સ્વરૂપનો પરોક્ષભાવે મહાન્ અનુભવ તે યોગીઓને થાય છે. ૩૦૧.

[૧૦૦]

સ્વાનુભવપ્રકાશોઽસ્તિ, બ્રહ્મણિ ક્ષીનયોગિનામ્ ।

ક્ષયોપશમભાવેન, સ્વાનુભવા અસંખ્યકાઃ ॥૩૦૨॥

બ્રહ્મ-સ્વરૂપમાં ક્ષીન અનેલા યોગીઓને આત્મ-સ્વરૂપના અનુભવનો પ્રકાશ થયેલો હોય છે. ક્ષયોપશમભાવ વડે અસંખ્યાતીવાર જ્યારે આત્મા સ્થિરતામાં હોય છે ત્યારે પ્રત્યક્ષપણે આત્મ-સ્વરૂપની ક'ઇંક ઝાંખી અનુભવે છે. ૩૦૨.

અસંખ્યાનુભવાનાં ચ, વૈચિત્ર્યં વિવિધં મતમ્ ।

ક્ષયોપશમભાવીય, -તારતમ્યેન દેહિનામ્ ॥૩૦૩॥

ધ્યાન કરનાર યોગીઓને જ્ઞાનાવરણાદિક કર્મોનો વિચિત્ર પ્રકારનો ક્ષયોપશમભાવ થવાથી જુદા જુદા પ્રકારે વિચિત્ર અનુભવો થાય છે. અને તેઓના મતમાં પણ વિચિત્રતા આવે એમ અપેક્ષાથી સત્ય જાણવું. તેમાં સર્વ પ્રાણિઓને જ્ઞાનાદિકના ક્ષયોપશમભાવે સામાન્ય મતિજ્ઞાન કે શ્રુતજ્ઞાનના અનુભવમાં તાર-તમ્યતા જોવાય છે. ૩૦૩.

આત્માનુભવયોગેઽપિ, બ્રહ્માનુયાયિદેહિનામ્ ।

સ્વાનુભવઃ સમાનો ન, સમાનશ્ચાઽઽત્મનિશ્ચયે ॥૩૦૪॥

બ્રહ્મ-સ્વરૂપની તરફ ગમન કરનારા ભવ્યાત્માઓને જો કે આત્મ-સ્વરૂપનો અનુભવ થાય છે, તો પણ સર્વને એક સમાન પ્રકારનો નથી જ હોતો. જેવા પ્રકારનો કર્મરૂપ આવરણનો ક્ષયોપશમ હોય તેવા પ્રકારે આત્મ-સ્વરૂપનો યોગ પ્રત્યેક આત્માઓને જુદા જુદા પ્રકારે થાય છે. તેથી પ્રત્યેક આત્માઓને સ્વાનુભવ સમાન ન હોવા છતાં પણ આત્મ-સ્વરૂપનો સામાન્યસ્વરૂપે નિશ્ચય તો સમાન જ હોય છે. ૩૦૪.

[૧૦૧]

આત્માનુભવલાભેન, જીવન્મુક્તો જનો ભવેત્ ।

શબ્દસમભિરૂઢસ્ય, દૃષ્ટિતો ગીયતે મયા ॥૩૦૫॥

જે આત્માઓને યથાર્થ આત્મ-સ્વરૂપનો લાભ પ્રાપ્ત થાય છે તે શબ્દનય અને સમલિરૂઢ નયની અપેક્ષાએ જીવન્-મુક્ત થાય છે. એમ અમારા અનુભવવામાં આવે છે. ૩૦૫.

સ્વાનુભવઃ પ્રકર્તવ્યઃ, કોટિકોટિપ્રયત્નતઃ ।

સ્વાનુભવપ્રભોઃ પ્રાપ્ત્યા, સ્થિરપ્રજ્ઞા પ્રજાયતે ॥૩૦૬॥

હૈ લબ્યાત્મન્ ! આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપને લાખો કરોડો પ્રયત્ન કરીને પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. સ્વાનુભવરૂપ પ્રભુને પ્રાપ્ત કરવાથી આત્મા અવશ્ય સ્થિર-પ્રજ્ઞ બને છે. ૩૦૬.

સ્થિરપ્રજ્ઞાવતાં જ્ઞાન્તિ, નિર્ભયત્વં પ્રકાશ્નતે ।

રાગદ્વેષં વિના તેષાં, બન્ધનં નાસ્તિ વિશ્વતઃ ॥૩૦૭॥

સ્થિરતાવાળા યોગીપુરુષો પૂર્ણ શાંતિ અને નિર્ભયતાને અનુભવે છે. અને તેઓ રાગદ્વેષથી રહિત હોવાથી સંસારમાં તેમને કોઈ જાતનું બંધન નથી હોતું. સર્વત્ર નિર્ભયપણે વિચરી શકે છે. ૩૦૭.

અપ્રમત્તસતાં જ્ઞાન-ધ્યાન-સમાધિયોગતઃ ।

સ્વાનુભવઃ સ્થિરપ્રજ્ઞા-બ્રહ્માનન્દશ્ચ જાયતે ॥૩૦૮॥

અપ્રમાદિ એવા સંતપુરુષોને સમ્યક્જ્ઞાન-ધ્યાન અને સમાધિના યોગથી સ્થિરપ્રજ્ઞપણું પ્રાપ્ત થાય છે. અને તે સ્થિરપ્રજ્ઞાના બદ્ધે બ્રહ્માનન્દમય આત્મ-સ્વરૂપનો અનુભવ કરે છે. ૩૦૮.

[૧૦૨]

સમ્યગ્દૃષ્ટિમનુષ્યાણાં, સ્વાનુભવઃ પ્રકાશતે ।

તદુત્તરે ગુણસ્થાને, વિશેષતારતમ્યતા ॥૩૦૯॥

સમ્યગ્દૃષ્ટિ મનુષ્યોને સ્વાત્માનુભવ પ્રત્યક્ષ થાય છે, અને તેમાં તેવા ગુણસ્થાનો પ્રમાણે તે અનુભવમાં વિશેષતા આવે છે. કેવલી પરમાત્માને સયોગી ગુણસ્થાને પૂર્ણ આત્મ-સ્વરૂપનો અનુભવ હોય છે. અને તેઓ ભવ્યાત્માઓને ઉપદેશ કરી શોક્ષમાં ગમન કરાવે છે. ૩૦૯

ચતસ્રો ભાવના ભાવ્યાઃ, સર્વકર્મવિનાશિકાઃ ।

દ્વાદશ ભાવના ભાવ્યા, મોહાદિવિષનાશિકાઃ ॥૩૧૦॥

મૈત્રી, પ્રમોદ, કારુણ્ય અને માધ્યસ્થ એ ચાર પ્રકારની ભાવનાઓ ભાવવી જોઈએ. એ ભાવનાઓ આત્મા ઉપર લાગેલા સર્વ ક્રમોને નાશ કરનારી છે. મોહનીયાદિ ક્રમોના મહા વિષને નાશ કરનારી અનિત્ય આદિ ખાર ભાવનાઓ ભાવવી જોઈએ. ૩૧૦.

ધર્મધ્યાનં હૃદિ ધ્યેયં, ધર્મધ્યાનસ્ય ભાવના ।

યત્ર તત્ર સદા ભાવ્યા, દિને રાત્રૌ યદા તદા ॥૩૧૧॥

ઉપર્યુક્ત ભાવના ભાવવા સાથે ધર્મધ્યાનને પણ તારા હૃદયમાં રાખજો. આજ્ઞારૂપ, અપાયવિચારરૂપ, વિપાકવિચાર તથા લોકસ્વરૂપ એ ચાર પ્રકારના ધર્મ-ધ્યાનથી આત્માના સ્વરૂપનો તથા જડના સ્વરૂપનો નિશ્ચય થાય છે. તેથી રાત્રે કે દિવસે જ્યારે સમય મળે ત્યારે ગમે તે સ્થળે ઉપરની ચાર ભાવના હૃદયમાં ભાવવી જોઈએ. ૩૧૧

[૧૦૩]

सर्वथा सर्वदा ब्रह्मदृष्ट्या विश्वं निमालय ।

सर्वत्र ब्रह्मदृष्टिं त्वं, धारयस्व स्वमुक्तये ॥૩૧૨॥

હે ભવ્યાત્મનુ ! તું એકત્વભાવે-અલેદભાવે પ્રહ્મસ્વરૂપ-
મય જગતના સર્વ પ્રાણીઓને સમ્યગ્દષ્ટિથી સર્વદા જોજો.
જેથી સર્વત્ર તારી પ્રહ્મદષ્ટિ-અલેદદષ્ટિ થવાથી શત્રુ-મિત્ર
ભાવનેા વિનાશ થવાથી તારાં કર્મો દૂર થશે અને તું મુક્તિને
પ્રાપ્ત કરીશ. ૩૧૨

एकमेव निजाऽऽत्मानं, चिन्तय स्वोपयोगतः ।

अन्यं सर्वं च विस्मृत्य, मग्नो भव निजाऽऽत्मनि ॥૩૧૩॥

હે ભવ્યાત્મનુ ! સંસારના સર્વ જીવોને મિત્રસમ ગણીને
તારા આત્મ-સ્વરૂપતું નિબત્તમામાં ઉપયોગપૂર્વક ચિંતવન કરજો
બાકી બધું ભૂલી જઈને પોતાના આત્મ-સ્વરૂપમાં જ લીન
બનજો. ૩૧૩.

बाह्यसुखपदार्थेषु, सुखं दुःखं च नास्ति भोः ।

दुःखदातृत्वशक्तित्वं, जडेषु नास्ति जानत ॥૩૧૪॥

હે ભવ્યાત્મા ! બહારથી લાગતા સુખદાયક પદાર્થોમાં
વાસ્તવમાં સુખ-દુઃખ નથી. લોકતાના અધ્યવસાય પ્રમાણે તે
વસ્તુ તેવી રીતે લોગવાય છે. એક માણસને એક વસ્તુ સુખ-
રૂપ લાગે છે. બીજને તે વસ્તુ દુઃખરૂપે લાગે છે. તેથી જડ
પદાર્થોમાં સુખ આપવાની કે દુઃખ આપવાની શક્તિ નથી-
એ નિશ્ચયથી જાણજો. ૩૧૪.

[૧૦૪]

दुःखं आत्मस्वभावो न, सुखमाऽऽत्मस्वभावतः ।

दुःखं वैभाविकं चास्ति, सुखं स्वाभाविकं निजे ॥३१५॥

શરીરમાં દુઃખ કે સુખ ઉપજે છે તે આત્માનો સ્વભાવ નથી. આધ્યાત્મિક સુખ એ જ આત્માનો સ્વભાવ છે. દુઃખ એ વિભાવ દશાતું કારણ છે. જ્યારે સુખ એ સ્વાભાવિક છે. ૩૧૫.

दुःखं भवति मोहेन, सुखं निर्मोहभावतः ।

आत्मोपयोगतः कर्म, जित्वा सुखी भव स्वयम् ॥३१६॥

મોહથી પ્રાણી દુઃખી થાય છે. અને નિર્મોહ દશાથી સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી હે ભવ્યાત્મન્ ! તું તારા આત્મસ્વરૂપના ધ્યાનથી કર્મોને છૂટીને સ્વયં સુખી થા. ૩૧૬.

प्रमादं मा कुरु स्वाऽऽत्मन् !! जागृहि त्वं प्रतिक्षणम् ।

शुद्धोपयोगवीर्येण, कर्मनाशोऽस्ति निश्चयः ॥३१७॥

હે ભવ્યાત્મન્ ! તું જરા પણ ગફલતમાં ન રહીશ, પ્રતિક્ષણ જાગતો રહેજે અને તારા શુદ્ધ આત્માના ઉપયોગ-રૂપ વીર્યને ફેાસ્વીને તારા કર્મોના નાશ કરજે. ૩૧૭.

सर्वाचारविचारेषु, साक्षी समो यदा भवेत् ।

कृत्स्नकर्मक्षयो मोक्षः प्रत्यक्षमनुभूयते ॥३१८॥

સર્વ પ્રકારના પરંપરાજત આચાર-વિચારોમાં આત્મા જ્યારે સાક્ષીરૂપે વર્તે છે ત્યારે સર્વ કર્મોનો ક્ષય કરીને આત્મા મોક્ષ-સુખનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરે છે. ૩૧૮.

मोक्षानन्दस्तु चात्रैव, प्रत्यक्षमनुभूयते ।

मया ध्यानोपयोगेन, क्षयोपशमभावतः ॥३१९॥

[૧૦૫]

પરમ ધ્યાન કરનારા અધ્યાત્મ યોગીઓને અહીં જ મોક્ષના આનંદનો અનુભવ થાય છે જેમ આનંદવન, ચિદાનંદ, મણિચંદ, દેવચંદ્ર વગેરે મહાત્માઓ આત્મ-સ્વરૂપમાં મગ્ન થઈ ક્ષયોપશમભાવે મોક્ષસુખનો અનુભવ કરતા હતા; તેમ મને પણ શુદ્ધ નિર્વિકલ્પક ધ્યાનના ખજે ક્ષયોપશમ-ભાવથી મોક્ષાનંદનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ થયો છે. ૩૧૯.

શુભાશુભપદાર્થેષુ, શુભાશુભં ન માસતે ।

તદાઽઽત્મનો ભવેન્મુક્તિ-સ્તત્ર કિશ્ચિન્ન સંશયઃ ॥૩૨૦॥

જ્યારે આત્માને સારા કે નરસા પદાર્થોમાં સાડું કે નરસું ભાસતું નથી ત્યારે આત્માની મુક્તિ થાય છે એમાં જરાય શંકા નથી. ૩૨૦.

બદ્ધનન્તિ ન નિજાઽઽત્માનં, વિષયા મોહમન્તરા ।

આત્મશુદ્ધોપયોગેન, મોહો નશ્યતિ દુઃસ્વદઃ ॥૩૨૧॥

પદાર્થોમાં જે મોહ રહેલો છે તે મોહ આત્માને કર્મોથી જકડે છે. આત્માના શુદ્ધોપયોગથી તે દુઃખદાયી મોહ નાશ પામે છે. ૩૨૧.

વ્યક્તશુદ્ધોપયોગેન, વર્તિતવ્યં ક્ષણે ક્ષણે ।

વ્યક્તશુદ્ધોપયોગેન, વર્તસ્વ ચેતન ! સ્વયમ્ ॥૩૨૨॥

હે બંધાત્મનું ! વ્યક્ત એવા શુદ્ધ સ્વરૂપથી આત્માના ઉપયોગમાં ક્ષણે ક્ષણે અપ્રમાદી થઈને પ્રવૃત્તિ કરજે. કેમ કે સ્વયં તું પોતે જ વ્યક્તભાવે-પ્રત્યક્ષપણે શુદ્ધોપયોગી પરમ-બ્રહ્મ જ છો. ૩૨૨.

[૧૦૬]

क्षणमपि प्रमादं मा, कुरुष्व भव्यचेतन ! ।

કામરૂપમહાશત્રો,—વિશ્વાસં મા કુરુ ક્ષણાત્ ॥૩૨૩॥

હે ભવ્યાત્મન! તું વિષય-કષાય-પ્રમાદમાં એક ક્ષણ પણ ન શુભાવળે. કામ-લોગાદિ મહાશત્રુઓ છે, તેનો એક ક્ષણ પણ વિશ્વાસ ન કરળે. ૩૨૩.

भोगे रोगभयं दुःखं, पामाघर्षणशर्मवत् ।

સુખં સ્વપ્નોપમં કિચ્ચિત્ , તતઃપશ્ચાદશાન્તયઃ ॥૩૨૪॥

લોગમાં રોગનો ભય રહેલો છે, અને પરિણામે તેમાં ભયંકર દુઃખ રહેલું છે, જેમ ખસને ખંજવાળતાં પહેલું થોડું સુખ લાગે છે, પરંતુ પાછળથી ભયંકર વેદના લોગવવી પડે છે. તેવી જ રીતે લોગોમાં સુખ સ્વપ્નની માફક થોડુંક રહેલું છે અને પાછળથી ભયંકર અશાંતિ છે. ૩૨૪.

मा मुहः कामभोगेषु, सुखभ्रान्तिविमोहतः ।

કામભોગા ન જાનન્તિ, જહત્વાચ્છર્મ કીદશમ્ ॥૩૨૫॥

હે ભવ્યાત્મન! પુદ્ગલમય સ્ત્રી શરીર આદિના કામલોગોમાં સુખની ભ્રમણામાં ન મુંઝાઈશ. કામલોગો બિચારા જડ હોવાથી અમે લોગીઓને કેવું સુખ આપીએ છીએ તે બહુતા નથી પણ લોહતા તેમાં મોહ પામીને સુખની ભ્રમણાથી સેવે છે. ૩૨૫.

कामभोगा न जानन्ति, भोक्तारं भोक्तरागिताम् ।

જહેણુ કામભોગેણુ, ત્વત્પીતિર્ઘટતે ન હિ ॥૩૨૬॥

કામલોગો સ્વયં જડ હોવાથી પોતાના ગુણ-દ્રવ્યોનો શું સ્વભાવ છે તે નથી બહુતા. તેમ જ જડપદાર્થોના લોહતાને

[૧૦૭]

પણ નથી જાણતા. તેમ જ પોતાને લોગવનારના હૃદયના પ્રેમને પણ નથી જાણતા. એવા જડ-પદાર્થો પર પ્રેમ કરવો હે ચેતન ! તને યોગ્ય નથી. ૩૨૬.

કામિની-સ્પર્શરૂપેષુ, મા મુહઃ સુખબુદ્ધિતઃ ।

કામિનીભોગતઃ શર્મ, મૂતં ન ચ ભવિષ્યતિ ॥૩૨૭॥

હે ભંચાત્મન ! સ્ત્રીઓના સ્પર્શ, રૂપ આદિમાં સુખની બુદ્ધિથી જરાપણ મોહ ન પામતો. કારણ કે સ્ત્રીના લોગથી ક્યારેય પણ કૈાઈને સુખ થયું નથી અને થશે નહિ. ૩૨૭.

હાલાહલવિષં કામઃ, શલ્યં કામો મહારિપુઃ ।

કામાર્થીનો મહાદાસઃ, પરતન્ત્રોઽસ્તિ વન્દિવત્ ॥૩૨૮॥

કામ જે છે તે હલાહલ-કાલકૂટ વિષ જેવો છે. હંમેશા હૃદયમાં ખટકનારો કંટક છે, અને લયંકર થયું છે. કામને આધીન થયેલો માણસ મહાદાસ છે, અને કારાગૃહમાં પડેલા બન્દીની માફક સદા પરાધીન જ છે. ૩૨૮.

કામસ્વાર્થેણ યા પ્રીતિઃ, સા પ્રીતિદુઃસ્વદાયિની ।

ભોગેષુ શર્મવિશ્વાસઃ, સ યમો દુઃસ્વકારકઃ ॥૩૨૯॥

અજ્ઞાની લોકો કામલોગના સ્વાર્થને સિદ્ધ કરવા સ્ત્રી ઉપર જે પ્રીતિ કરે છે તે પ્રેમ પાછળથી અત્યન્ત દુઃખદાયી નિવડે છે. કામલોગોમાં સુખનો વિશ્વાસ કરવો તે વિશ્વાસ તમને યમની માફક લયંકર દુઃખદાયી નિવડશે. ૩૨૯.

કારાગૃહં હિ વિજ્ઞેયં, કામિનીકાશ્ચનં સદા ।

કારાગૃહં જગત્સર્વં, બહિરાઽઽત્મધિયાં ધ્રુવમ્ ॥૩૩૦॥

[૧૦૮]

હે ભવ્યાત્મન્! સ્ત્રી અને ધન એ સદા કારાગૃહ સમાન જ છે, અર્થાત્ જેઓ બહિરાત્મબુદ્ધિવાળા એટલે જડપદાર્થોમાં સુખ માનવાવાળા છે, તેઓને નિશ્ચે આ આખું જગત્ કારાગૃહ સમાન જ બને છે. ૩૩૦.

પાશવત્કામભોગેષુ, લિપ્તાનાં દુઃખરાશયઃ ।

વિજ્ઞાય કામભોગેષુ, સ્નિહ્યન્તિ નૈવ સાધવઃ ॥૩૩૧॥

ઇન્દ્રિયોના એક એક વિષયમાં લુબ્ધ બનેલા પ્રાણિઓ બાળમાં ક્ષાયેલાની જેમ અનન્ત દુઃખો ભોગવે છે એમ સમજી સાધુ પુરુષો કામ-ભોગોમાં લિપ્ત બનતા નથી. ૩૩૧.

કામસમ્બન્ધજન્યં યત્, -પ્રેમ કારાગૃહં તુ તત્ ।

કામરાગસમં નાસ્તિ, બન્ધનં હિ જગત્ત્રયે ॥૩૩૨॥

કામ-ભોગના સમ્બન્ધને લઇને ઉત્પન્ન થનારો જે પ્રેમ તે પ્રેમ નથી પરન્તુ કેદખાતું છે. અરેખર ત્રણે જગત્માં કામ-રાગના જેવું કેઇ બન્ધન નથી. જે બન્ધનમાં ક્ષાયેને જીવ કેદમાં પૂરાયેલાની માફક તરફડીયા માર્યા કરે છે. ૩૩૨.

ભવમૂલં તુ કામોઽસ્તિ, જ્ઞાનાત્કામો વિનશ્યતિ ।

આત્મજ્ઞાનં વિના કામ-બન્ધનં ન વિનશ્યતિ ॥૩૩૩॥

આ સંસારમાં જન્મ-મરણતું મૂલ કારણુ વિષય-ભોગરૂપ કામ જ છે. અને તે કામનો નાશ સમ્યક્જ્ઞાનની પ્રાપ્તિથી થાય છે. આત્મ-જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા વિના આ સંસારતું બંધન નાશ નથી પામતું. ૩૩૩.

[૧૦૯]

રાગો દ્વેષસ્તથા કામો, યેષાં હૃત્સુ ન જાયતે ।

તેષાં હિ સર્વ-સંસારો, બન્ધાય ન પ્રજાયતે ॥૩૩૪॥

જેઓના હૃદયમાં રાગ-દ્વેષ-કામ-ક્રોધ-માન-માયા-લોભ આદિ કષાયો નથી ઉપજતા તે મહાપુરુષોને સર્વ સંસાર સમભાવમય લાગતો હોવાથી બન્ધનને માટે થતો નથી. ૩૩૪.

વિશ્વસ્ય સર્વજીવા હિ, સન્તિ કામસ્ય સેવકાઃ ।

અકામસ્ય ન દાસત્વં, નિષ્કામસ્ય સુખં સદા ॥૩૩૫॥

આ સંસારના સર્વ જીવો વિષય-લોગના દાસ બનેલા છે. જેઓ અકામી હોય છે, તેમને દાસપણું લોગવડું નથી પડતું, નિષ્કામી સદા સુખી હોય છે. ૩૩૫.

સુખબુદ્ધિર્ન મોગેષુ, યેષામાત્મસુઝૈષિણામ્ ।

તેષાં હિ પારતન્ત્ર્યં ન, પ્રતિબન્ધો ન કુત્રચિત્ ॥૩૩૬॥

જેઓ આત્મ-સુખના અભિલાષી છે તેઓ કામ-લોગોમાં સુખ છે એમ કદિ માનતા નથી, તેથી તેઓ કોઈના દાસ પણ બનતા નથી, અને તેઓને કોઈ જાતનું કયાંયપણુ બન્ધન નથી હોતું. તેઓ આત્મ-સુખમાં લીન હોય છે. ૩૩૬.

પ્રતિબન્ધોઽસ્તિ કામેન, પરાયત્તં મનો ભવેત્ ।

કુત્રાપિ પ્રતિબન્ધત્વં, નાસ્તિ નિષ્કામદેહિનામ્ ॥૩૩૭॥

જગતના સર્વ પ્રાણિઓ કામ-રાગવડે બન્ધાયેલા છે. અને તેઓનું મન પણ તેમાં જ ફસાયેલું છે. નિષ્કામી પ્રાણિઓને જગતમાં કયાંય પણ કોઈ જાતનો પ્રતિબન્ધ-રૂકાવટ નથી હોતી. તેઓ સ્વતંત્ર અને સ્વૈરવિહારી હોય છે. ૩૩૭.

[૧૧૦]

કામિનાસ્પર્શરૂપેષુ, રસેષુ યો ન મુહ્યતિ ।

સ્વતન્ત્રો નિર્ભયઃ સૈવ, કામિન્યાદિ પ્રસન્નતઃ ॥૩૩૮॥

જે યોગીશ્વર મહાત્માઓ સ્ત્રી કે જે કુમારી-સૌભાગ્યવતી, વિધવા-વેશ્યા આદિના રૂપ-રસ-સ્પર્શ, નૃત્ય, સંગીત, ગાયન-હાવ-ભાવ-કટાક્ષ, વગેરેમાં મુગ્ધાતા નથી. તેઓ સ્વતંત્ર અને નિર્ભય છે. સ્ત્રીઓના પ્રસંગથી મુગ્ધાતા ન હોવાથી તેઓ જ સાચા યોગી છે. ૩૩૮.

કામિનીસન્નમોહસ્તુ, બ્રહ્મસુખેન નશ્યતિ ।

અત આત્મસુખપ્રાપ્ત્યૈ, જ્ઞાનિસન્નં કુરુષ્વ મોઃ ॥૩૩૯॥

સ્ત્રીઓના સંગને જે મોહ છે તે મોહ બ્રહ્મચર્યના પાલનથી ઉત્પન્ન થતા સુખથી નાશ પામે છે. તેથી હે ભગવાત્મન! તારે જે આત્મિકસુખ પ્રાપ્ત કરવું હોય તો જ્ઞાની-પુરુષોનો સંગ કર. ૩૩૯.

સ્પર્શાદિ સુખવિશ્વાસ, આત્મસુખેન નશ્યતિ ।

આત્મસુખસ્ય વિશ્વાસાત્, સ્થૈર્યમાત્મનિ જાયતે ॥૩૪૦॥

સ્ત્રીઓના સ્પર્શ-રૂપ-રસ-ગન્ધ આદિમાં જે સુખને વિશ્વાસ છે, તે વિશ્વાસ આત્મિક-સુખ પ્રાપ્ત થવાથી નાશ પામે છે. આત્મિક સુખ એ જ સાચું સુખ છે-એવો વિશ્વાસ દૃઢ થવાથી આત્મામાં એક પ્રકારની સ્થિરતા ઉત્પન્ન થાય છે, અને ચંચળતા નાશ પામે છે. ૩૪૦.

આત્મસુખસ્ય વિશ્વાસી, ભવ કામં વિનાશય ।

ભવે મુક્તો ચ નિષ્કામો, બ્રહ્માનન્દં સમશ્નુતે ॥૩૪૧॥

[૧૧૧]

જે બંધાતમાને આત્મામાં સુખ રહેલું છે તેવો વિશ્વાસ છે તેવા આત્માઓ સંસારબ્રમણ અને કામનો નાશ કરે છે. સંસાર અને મોક્ષને વિષે નિષ્કામી આત્મા બ્રહ્માનન્દનો અનુભવ કરે છે. ૩૪૧.

અરૂપી ત્વં સ્વયં બ્રહ્મ, શુદ્ધાઽઽત્માસિ સ્વસત્તયા ।

અપદસ્ય પદં નાસ્તિ, શબ્દાતીતો નિરંજનઃ ॥૩૪૨॥

તું પોતે સ્વ-સ્વરૂપથી અરૂપી, નિરંજન, શુદ્ધાત્મસ્વરૂપ છે, એટલે સહજભાવી-સંબ્રહ્મચની-સત્તાથી છે. જેમ કે આકાશને અપદત્વ હોવાથી આકાશ પગવાળું કહેવાતું નથી, તેમજ જેતું સ્વરૂપ વ્યવહારના શબ્દો-વાક્યોથી અવાચ્ય હોવાથી-વચનાતીત હોવાથી નિરંજન-નિર્લેપ છે, તેમ આત્મા પણ દ્રવ્ય-સ્વરૂપે અરૂપી-હોવાથી અને સંબ્રહ્મચની અપેક્ષાએ નામરૂપ આકાર ન હોવાથી તું શબ્દાતીત અને નિરંજન છે. ૩૪૨.

શબ્દબ્રહ્મપદક્ષત્વં, દક્ષત્વં ન નિજાઽઽત્મનઃ ।

વ્યર્થ શાસ્ત્રશ્રમસ્તસ્ય, હ્યજાગલસ્તનો યથા ॥૩૪૩॥

હે બંધાત્મન! તું ભલે ન્યાય-વ્યાકરણ આદિ શાસ્ત્રોમાં દક્ષ હોય પરંતુ જે તને તારા આત્મ-સ્વરૂપતું ધરાધર ભાન ન હોય તો બકરીના ગળામાં રહેલા સ્તનની માફક તારો શાસ્ત્રવ્યાસ બધો વ્યર્થ છે. ૩૪૩.

આત્મસુખં વિના વિશ્વ-લોકા અશાન્તિધારિણઃ ।

કિંચિત્સુખં ન વિશ્વસ્થ-લોકાનાં ભોગતોઽપિ વૈ ॥૩૪૪॥

[૧૧૨]

જ્યાં સુધી આત્મ-સ્વરૂપના સુખનો અનુભવ જગતના લોકોને ન થાય અને તેનો વિશ્વાસ પણ ન બેસે ત્યાં સુધી કદાપિ તેઓને જરાપણ શાંતિ નથી મળવાની, તેમ વિષયના લોગથી જગતના જીવોને શાંતિ નથી મળવાની. ૩૪૪

આત્માઽઽહારશ્ચિદાનન્દો, દેહાઽઽહારશ્ચ પુદ્ગલમ્ ।

ચિત્તાહારો વિચારશ્ચ, વાણ્યાહારઃ સુમાષણમ્ ॥૩૪૫॥

આત્માનો આહાર ચિદાનન્દ છે, એટલે જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રમય જે આત્મ-રમણ એ જ આત્માનો ખરો આહાર છે. દેહ-શરીરનો આહાર પૃથ્વી-પાણી-વાયુ-અગ્નિ અને વનસ્પતિના પુદ્ગલોનો લોગ છે. મનનો આહાર નાના પ્રકારના સંકલ્પ-વિકલ્પમય જે વિચારો તે છે અને વાણીનો આહાર મધુર વાણી છે. વાણી ચાર પ્રકારની છે. પરા, પશ્યન્તી, મધ્યમા અને વૈખરી. તેમાં સુશોભિત વચનો બોલવા રૂપ વૈખરી વાણી જ ખરી વાણી છે. ૩૪૫.

આત્મરૂપેણ સંજીવ્ય, બ્રહ્માઽઽહારં કુરુષ્વ મોઃ ।

રાગદ્વેષૌ વિના દેહ-જીવનં કુરુ પુદ્ગલૈઃ ॥૩૪૬॥

હો ભગ્યાત્મન! તું આત્માના સ્વરૂપનો-બ્રહ્મમય વિચારણાનો આહાર કર અને રાગ-દ્વેષ કયાં વિના શરીરને અનુકૂલ એવા પુદ્ગલોનો આહાર કરી શરીરને ટકાવી આત્માની આરાધના કરજે. ૩૪૬.

સાચ્ચિકાઽઽહારતઃ સર્વં, સત્ત્વાત્જ્ઞાનં પ્રજાયતે ।

સર્વકામસ્ય રોધેન, સાચ્ચિકમુચ્યતે તપઃ ॥૩૪૭॥

[૧૧૩]

સાત્ત્વિક એટલે શુદ્ધ, હિંસાહિ દોષોથી રહિત અને પવિત્ર એવો આહાર કરવાથી સત્ત્વ ભાવના એટલે સારી યુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે અને સફળતાવાળી સમ્યક્જ્ઞાન પ્રગટે છે, સર્વ પ્રકારની ઈર્ષ્યાઓને રોકવાથી સાત્ત્વિક તપ ઉત્પન્ન થાય છે. ૩૪૭.

સાત્ત્વિકી જાયતે તૃપ્તિ, -રાડ્ડત્મનો ભક્તિસેવનાત્ ।

જાયતે હિ પરાતૃપ્તિ, -રાડ્ડત્મનો બ્રહ્મભોગતઃ ॥૩૪૮॥

દેવ-ગુરુ-ધર્મની શુદ્ધભાવે ભક્તિ કરવાથી સાત્ત્વિકી તૃપ્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. અને તપ-જપ-ધ્યાન વગેરે અનુષ્ઠાનો કરવાથી પરમ બ્રહ્મનો અનુભવ થવાથી શ્રેષ્ઠ આનંદની તૃપ્તિમય આત્મશાન્તિનો અનુભવ થાય છે. ૩૪૮.

આત્મશુદ્ધકરી માવ્યા, સર્વત્ર બ્રહ્મભાવના ।

બ્રહ્મભાવનયા નશ્યેત્, કામમોહસ્ય વાસના ॥૩૪૯॥

સાત્ત્વિકી તૃપ્તિને પ્રાપ્ત કરવા માટે લગ્ન્યાત્માઓએ આત્મ-સ્વરૂપને શુદ્ધ કરનારી બ્રહ્મભાવના ભાવવી જોઈએ. તેવી બ્રહ્મ-ભાવનાના સેવનથી શરીરમાં ઉપજતી કામ-મોહની વાસના નાશ પામે છે. ૩૪૯.

સર્વત્ર સત્તયા માવ્યા, શુદ્ધાદ્વૈતસ્ય ભાવના ।

તયા જાગર્તિ સદેવો, દેહસ્થો ભગવાન્ હરિઃ ॥૩૫૦॥

સર્વત્ર બ્રહ્માંડમાં શુદ્ધ એવી અદ્વૈતભાવના વડે સર્વ જીવો બ્રહ્મ સ્વરૂપે એક જ-અલોહ છે એવી ભાવના ભાવવી જોઈએ. તેથી શરીરમાં રહેલો સત્યદેવ ભગવાન્ હરિ ભગૃત થાય છે. ૩૫૦.

[૧૧૪]

सर्वत्र सत्तया भाव्या, शुद्धाद्वैतस्य भावना ।

तया जागर्ति देहस्थः, शङ्करो निर्गुणो जिनः ॥३५१॥

હે ભવ્યાત્મન ! તું અદ્વૈત ભાવનાવડે સર્વ જીવાત્માઓને એક શંકર સમાન નિર્ગુણ સત્ત્વ, રજ્જ અને તામસ ગુણ્ણરહિત શુદ્ધ જિનેશ્વર સમાન ભાવનામાં ઉતારજે. જેથી શરીરમાં રહેલો આત્મા, મોહ, નિદ્રા, ત્યાગ કરીને આત્મસ્વરૂપ પરમ ભાવનાને ભજનારો થાય. ૩૫૧.

सर्वत्र भावना भाव्या, ह्येकाऽऽत्मनश्च सत्तया ।

अभेदब्रह्म जागर्ति, रागद्वेषौ विना हृदि ॥३५२॥

સર્વત્ર સર્વ જીવાત્માઓ પ્રત્યે સંગ્રહનયની સત્તાએ એક સ્વરૂપે અભેદભાવે રાગ-દ્વેષના અભાવ વિના એક આત્મત્વની ભાવના, સમત્વભાવે ભાવવાથી પરમ બ્રહ્મ-સ્વરૂપની હૃદયમાં જાગૃતિ થાય છે. ૩૫૨.

द्वैतं हि रागरोषस्थं, निर्जितं येन योगिना ।

शुद्धाद्वैतः स विज्ञेयो, जिनो रामो हरिर्हरः ॥३५३॥

આ મારું, આ તારું એવી રાગ-દ્વેષની ભાવનાથી યુક્ત જે દ્વૈતપણું તે જે યોગીએ નાશ કર્યું છે તે યોગી સમભાવમાં સ્થિર હોવાથી તે શુદ્ધ અદ્વૈતવાદી સમજવા અને તેઓ રાગદ્વેષને જિતનારા હોવાથી જિન, આત્મસ્વરૂપમાં રમણ કરનારા હોવાથી રામ, સર્વ પ્રાણિઓના પાપને હરણ કરનારા હોવાથી હરિ તથા જન્મ-મરણને હરનારા હોવાથી હરના નામથી ઓળખાય છે. ૩૫૩.

[૧૧૫]

एकेश्वरो हृदि व्यक्तो, निजाऽऽत्मा दृश्यते प्रभुः ।

देहसृष्टेः प्रकर्ताऽपि, चाकर्ता ब्रह्मभावतः ॥૩૫૪॥

હે ભગવાત્મનું! આપણા શરીરમાં રહેલો મનોરાજ્યને। અધિષ્ઠાતા વ્યક્તપણે એક જ ઇશ્વર પ્રભુ છે, અને ધ્યાનબળે તેને જોઈ શકાય છે. તે શરીર સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરનારા હોવા છતાં અને શરીરનો ભોગ કરનારા હોવા છતાં, નિશ્ચયનયથી તે જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રના જ શુભવાળો હોવાથી અકર્તા પણ છે. ૩૫૪.

दर्शन-ज्ञान-चारित्र, -विशिष्टोऽनादिकालतः ।

आत्मैव कर्मनाशात्स, भवेन्नारायणः प्रभुः ॥૩૫૫॥

આત્મા અનાદિકાળથી જ્ઞાન-દર્શન અને ચારિત્રશુભથી યુક્ત રહેલો છે, અને આત્મા ઉપર અનાદિકાળથી જે કર્મો લાગેલાં છે તે કર્મોના નાશથી તે સ્વયં નારાયણ બને છે અને તેજ સિદ્ધ પરમાત્મારૂપ પ્રભુ છે. ૩૫૫.

तास्विकज्ञानरूपा न, शुद्धाद्वैतादिभावना ।

सा च चित्तविशुद्धयर्थ, भावनात्वौपचारिकी ॥૩૫૬॥

આત્મ સ્વરૂપને વિચાર કરતાં નયના અવલમ્બનથી આત્માને અદ્વૈતભાવે ચિંતવવો, દ્વૈતભાવે ચિંતવવો. સૃષ્ટિકર્તા, ભોક્તા, કર્તા, અકર્તારૂપે ચિંતવવો. અનેકાન્તભાવે વિચારતાં સર્વ દર્શનોમાં તેનું વ્યાપકત્વપણું સમજવું છે. તે આત્મસ્વરૂપની શુદ્ધતા કરવા માટે ભાવનારૂપે કહેવાયું છે, તેમાં એકાન્તતાએ પરમાર્થિકતા ન સમજવી. કેમકે આત્મસ્વરૂપની શુદ્ધતા કરવા માટે ઔપચારિક અપેક્ષાએ દર્શાવવામાં આવ્યું છે. ૩૫૬.

[૧૧૬]

ઔપચારિકકર્તૃત્વં, પ્રભોઃ કર્તૃત્વભાવના ।

ભાવ્યા ચિત્તવિશુદ્ધયર્થ, વિચિત્રરુચિધારિભિઃ ॥૩૫૭॥

આત્માઓને કર્મોને વિચિત્ર પ્રકારે ક્ષયોપશમ હોવાથી તેવા તેવા પ્રકારે જીવોને ધર્મશ્રદ્ધા થાય છે. અનુષ્ઠાનોમાં-ક્રિયામાં ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે રુચિની વિચિત્રતા હોવાથી તેમજ સુદ્ધિના વિકાસમાં પણ ભેદ હોવાથી આત્માના-સ્વભાવની વિચિત્રતા દેખાય છે. માટે ચિત્તની શુદ્ધિ કરવા માટે ભાવના ભાવવી જોઈએ. ૩૫૭.

શુદ્ધધર્મસ્ય કર્તા સ, હર્તા મોહાદિકર્મણામ્ ।

કર્તાહર્તા હ્યપેક્ષાત, આત્મૈવ જ્ઞાયતે જિનૈઃ ॥૩૫૮॥

જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર વગેરે આત્માના શુદ્ધધર્મો તે આરાધક છે અને મોહ-માયા-રાગદ્વેષ આદિ કર્મોને તે હર્તા છે, એટલે જિનેશ્વરો અપેક્ષાથી આ આત્માને કર્તા અને હર્તા છે એમ સમજે છે. ૩૫૮.

કર્તાહર્તા ન કર્તાઽસ્તિ, હર્તા ન ચ વિલક્ષણઃ ।

સર્વસ્મિન્નપિ ભિન્નઃ સ, સર્વતોઽલક્ષ્યરૂપવાન્ ॥૩૫૯॥

તે આત્મા નિશ્ચયનયથી શબ્દ-રૂપ-રસ-ગન્ધ-સ્પર્શ-શુભ્ર-વાણા પુદ્ગલોનો કર્તા અને લોકતા નથી પણ અનાદિકાળની પરંપરાએ અશુદ્ધ વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ શરીર-ઇન્દ્રિય-મન વગેરેનો કર્તા અને લોકતા પણ છે. તેથી અપેક્ષાએ સર્વ જગતમાં વ્યાપક છે અને દેહઇન્દ્રિયમાં વ્યાપક-વ્યાપ્યભાવે ભિન્ન છે, તેમ શ્રી જિનેશ્વરપરમાત્માએ જણાવે છે, તથા

[૧૧૭]

સર્વ સંસારી આત્માઓથી અગ્રાહ્ય હોવાથી અલક્ષ્યરૂપવાળો છે. ૩૫૯.

સર્વભાષાસુ નામાનિ, પ્રમોર્બહૂનિ સન્તિ હિ ।

તન્નામભિઃ પ્રવાચ્યોઽહ-માઽઽત્મા જ્ઞાનસુખોદયિઃ ॥૩૬૦॥

સર્વદેશોની ભાષા ભિન્ન હોવાથી પરમાત્માના નામો પણ ભિન્ન ભિન્ન છે. તેથી સર્વ નામોથી હું-આત્મા જગતમાં પ્રગટ રીતે વાચ્ય બનેલો છું; તેમજ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર આનંદ સુખોનો સાગર છું. ૩૬૦.

આત્મન્યેવ ચિદાઽઽનન્દો, નાન્યત્ર નિશ્ચયોઽસ્તિ મે ।

નિશ્ચિત્યૈવં હૃદિ ધ્યેય, આત્મારામઃ પ્રમુર્મહાન્ ॥૩૬૧॥

આત્મામાં જ ચિદાનંદરૂપે રહેલો છું, તેથી અન્યત્ર આનંદ નથી જ એવો મારો નિશ્ચય છે. એ પ્રમાણે નિશ્ચય કરીને આત્મારામ એવો પ્રભુ જ મહાન છે, અને તેનું ધ્યાન ધરજે. ૩૬૧.

નિજાઽઽત્મનઃ સુખાસ્વાદી, સર્વત્રાઽપિ પરિભ્રમન્ ।

ભવેન્ન પુદ્ગલ્લાનન્દી, સર્વવિશ્વસ્ય સંગ્યપિ ॥૩૬૨॥

જે લગ્યાત્મા પોતાના આત્મ-સ્વરૂપના સુખનો આસ્વાદ દેવામાં લોભી બનેલો હોય તે સર્વ સ્થળે પરિભ્રમણ કરતો હોવા છતાં પણ પૌંદ્રગલિક સુખમાં સુખને નથી જ માનતો. અને સર્વ વિશ્વનો સંગી હોવા છતાં પણ અંતરથી તે નિર્લેપ જ રહે છે. ૩૬૨.

શ્વન્નાદિદુઃખમીત્યા ન, સ્વર્ગસુખેચ્છયા ચ ન ।

મક્તા મક્તિ પ્રકુર્વન્તિ, કુર્વન્તિ સ્વાઽઽત્મશુદ્ધયે ॥૩૬૩॥

[૧૧૮]

ભક્ત હોકો જે પરમાત્માની ભક્તિ કરે છે તે પોતાના આત્માની શુદ્ધિને માટે જ કરે છે. નરકના દુઃખોથી ડરીને કે સ્વર્ગના સુખોની ઈચ્છાથી નથી કરતા, પરંતુ પોતાના શુદ્ધ-સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ ઈચ્છવાથી જ કરે છે. ૩૬૩.

મક્તાનાં મક્તિરેવાસ્તિ, શુદ્ધબ્રહ્મણિ મયતા ।

આત્મનશ્ચિત્તબુદ્ધ્યાદે-રર્પણં ચ નિજાઽઽત્મનિ ॥૩૬૪॥

સાચા પરમાત્માના જે ભક્તો હોય છે તેઓની ભક્તિ, શુદ્ધ પરમાત્મામાં અબ્બેડ ભાવમય મમતાવાળી હોય છે, અને પોતાના મન અને બુદ્ધિ આદિને આત્મ-સમર્પણ કરી દે છે. ૩૬૪.

પ્રમોઃ સર્વમિદં મત્વા, દેહબુદ્ધિ-ધનાદિકમ્ ।

આત્મનૈવાર્પણં કૃત્વા, વિશ્વસેવાં સમાચર ॥૩૬૫॥

શરીર, બુદ્ધિ, ધન, ગાડી-વાડી વગેરે આ બધું મારું નથી, પરંતુ પરમાત્માનું જ છે. અને તેથી આત્મા સાથે તે બધી વસ્તુ અર્પણ કરીને સંસારની સેવા કર. ૩૬૫.

વિશ્વસ્થસર્વજીવાનાં, સેવૈવ પ્રમુસેવના ।

આત્મસેવૈવ વિશ્વસ્ય, સેવા જ્ઞાનાદિભિઃ શુભા ॥૩૬૬॥

સંસારના સર્વ જીવોની સેવા એ જ વાસ્તવમાં પ્રભુ-સેવા છે. આત્મ-સેવાથી જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર ગુણો પ્રકટે છે; અને તેથી સર્વ જીવોને પોતાના સમાન ગણીને સદુપદેશ વડે તેનો ઉદ્ધાર કરવો. આત્માની સેવા એ જ વિશ્વની સેવા છે, અને વિશ્વની સેવા એ જ આત્મસેવા છે. ૩૬૬.

[૧૧૯]

આત્મપ્રશ્નું વિના કિંચિન્નાન્યમિચ્છેચ્છુમાશુભમ્ ।
પરામક્ત્યા પ્રશ્નું પશ્યન્ , મક્તઃ સાક્ષાત્પ્રશ્નર્થવેત્ ॥૩૬૭॥

જગતમાં પોતાનું સારું કે ખરાબ કરવાની ઇચ્છા આત્મ-
પ્રભુ સિવાય બીજા કોઈ પણ નથી કરતો. તેથી પોતાનું ભલું
કરવા માટે પોતાનો આત્મા સ્વયં સમર્થ છે-એવો નિશ્ચય
કરીને ભક્ત પરાભક્તિ વડે-શ્રેષ્ઠભક્તિવડે પ્રભુને પ્રત્યક્ષ કરે છે
અને પોતે પણ પ્રભુસ્વરૂપ બને છે. ૩૬૭.

સમ્પ્રાપ્ય માનુષં જન્મ, મા પ્રમાદં કુરુષ્વ મોઃ ।

एकक्षणे प्रभुः प्राप्यः, क्षणमेकं तु दुर्लभम् ॥૩૬૮॥

હું લબ્યાત્મનું ! ઉત્તમ મનુષ્યને જન્મ, નીરોગી શરીર
અને ઉત્તમ ધર્મને પ્રાપ્ત કરીને હવે તું જરાપણુ પ્રમાદ ન
કરીશ. આત્મા એક ક્ષણમાં પ્રભુને પ્રાપ્ત કરવા સમર્થ થાય
છે. પરંતુ વિષય-કષાયમાં પડી ગયો તો એવી ક્ષણ મળવી
હુર્લભ છે, માટે હું ચેતન ચેતી જા ! ૩૬૮.

एक क्षणमपि व्यर्थ, हारय मा प्रमादतः ।

नृभवस्य क्षणं भव्य ! देवानामपि दुर्लभम् ॥૩૬૯॥

હું લબ્યાત્મનું ! ઉત્તમ એવા મનુષ્ય ભવને પ્રાપ્ત કરીને
તું એક ક્ષણુ પણુ પ્રમાદમાં ન શુભાવ, મનુષ્યભવની એક ક્ષણુ
દેવતાઓને માટે પણુ હુર્લભ છે. દેવો પણુ મનુષ્યભવની
અંખના કરે છે. કારણુ કે જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રની પ્રાપ્તિ આ
મનુષ્યભવમાં જ થાય છે. માટે આવા મનુષ્યભવની એક ક્ષણુ
પણુ ન શુભાવજે. ૩૬૯.

[૧૨૦]

આત્મૈવ સર્વસારોઽસ્તિ, મિથ્યાસ્તિ જહજીવનમ્ ।
દેહજીવનતો મિન્ન-માઽઽત્મનો જીવનં તવ ॥૩૭૦॥

આત્મા એ જ સારભૂત છે. જડ પદાર્થોમાં આસકત બની
જીવન વીતાવવું એ મિથ્યા છે. તારૂં આત્મિકજીવન શરીર-
જીવનથી ભિન્ન છે. ૩૭૦

બ્રહ્મણો જીવનં સ્મૃત્વા, વિસ્મૃત્ય મોહજીવનમ્ ।
દેહજીવનતો જીવ !! બ્રહ્મજીવનલાભતઃ ॥૩૭૧॥

હે આત્મનું ! તું પરમ બ્રહ્મસ્વરૂપનું સ્મરણ કરીને અને
મોહમય જીવનને ભૂલી જઈને બ્રહ્મજીવનના લાભ યુક્ત શરીર
અને પ્રાણથી જીવજે. ૩૭૧.

ત્રિયસ્વ મોહભાવાત્ત્વં, જીવઽઽત્મજીવનેન હિ ।
ત્વમેવાઽસ્તિ સ્વયં બ્રહ્મ, કિમન્યત્ર પ્રધાવસિ ॥૩૭૨॥

હે ભવ્યાત્મનું ! તું મોહભાવરૂપ પર્યાયોથી મરણ પ્રાપ્ત
કર, અને આત્મજીવન વડે જીવ. તું જ સ્વયં બ્રહ્મરૂપ છે,
અન્યત્ર શા માટે ફાંફાં મારે છે ? ૩૭૨.

આત્મદૃષ્ટ્યા ભવેદાઽઽત્મા, પરમાત્મા સ્વયં પ્રમુઃ ।
મીતં કર્તુ સમર્થો ન, ત્વામન્યો નિર્ભયોઽસિ હિ ॥૩૭૩॥

જ્યારે આત્મામાં સ્વ-સ્વરૂપની જ્ઞાનમય આત્મદૃષ્ટિ જાગૃત
થાય છે ત્યારે આત્મા સ્વયં પરમાત્મા બને છે. તને કોઈ
પણ ભય ઉત્પન્ન કરવાને સમર્થ નથી. તું સ્વયં અનન્ત વીર્ય-
પરાક્રમવાળો હોવાથી નિર્ભય છે. ૩૭૩.

[૧૨૧]

આત્મપ્રભું વિના નાન્યા, મિથ્યેચ્છા તેઽસ્તિ ચેદ્વદિ ।
સમભાવોઽસ્તિ ચેત્તર્હિ, નેચ્છાયા હિ પ્રયોજનમ્ ॥૩૭૪॥

હે ભાંયાત્મન્ ! જો તારા હૃદયમાં આત્મા એ જ પરમાત્મા છે, તે સિવાય બાકી બધું મિથ્યા છે તો તને બાહ્ય કોઈપણ પદાર્થો ઉપર રાગ-દ્રેષ ન થાય અને સમભાવની પ્રાપ્તિ થાય અને સમભાવ આંખા પછી કોઈપણ ઇચ્છાનું પ્રયોજન નથી રહેતું. ૩૭૪.

ત્યાગશ્ચ ગ્રહણં સર્વં,-મિચ્છયા ન ભવેત્તદા ।

ત્યાગગ્રહણકર્તાઽપિ, સ્વયમાઽઽત્મા ભવેજ્જિનઃ ॥૩૭૫॥

જ્યારે આત્મામાં કોઈ પણ સુખની ઇચ્છા નથી રહેતી અને ઉદય ભાવે સર્વ પ્રવૃત્તિ મનોસંકલ્પ-વિકલ્પ વિના થાય છે ત્યારે ઇચ્છા વિના ઔદયિકભાવે ત્યાગ-ગ્રહણ કરનારો આત્મા સ્વયં કેવલી પરમાત્મા થાય છે. ૩૭૫.

ત્યાગશ્ચ ગ્રહણં સર્વં, પ્રારબ્ધસ્ય પ્રયોગતઃ ।

ભવેત્તદા સ્વયં બ્રહ્મ,-રૂપેણ ભગવાન્ સ્વહ ॥૩૭૬॥

જ્યારે પૂર્ણ અધ્યાત્મયોગિને ગ્રહણ કે ત્યાગની ક્રિયા ઔદયિક ભાવ માત્રથી પ્રારબ્ધના પ્રયોગથી જ થાય છે, ત્યારે આત્મા પૂર્ણ શુદ્ધ અવિકારી બની ઘાતિકર્મનો નાશ કરવાથી વીતરાગ થયેલો એવો સ્વયં પોતે પરમબ્રહ્મસ્વરૂપને ધરનારો શાશ્વતપણે ભગવાન્ થાય છે. ૩૭૬.

પ્રારબ્ધકર્મતો દેહ,-જીવનસ્ય પ્રસાધના ।

ભવેત્તથાપિ નિર્બન્ધ, આત્મા સાક્ષ્યુપયોગતઃ ॥૩૭૭॥

[૧૨૨]

જ્યારે પૂર્ણ યોગીશ્વર પ્રારબ્ધ-ઉદ્દયમાં વર્તતા કર્મના યોગથી દેહ-ઇન્દ્રિય-મન-પ્રાણ-જીવન તેની પ્રવૃત્તિના માત્ર સાધન રૂપે રહે છે અને તે પણ સંકલ્પ-વિકલ્પ વિચારથી રહિત વ્યાપાર વિનાતું જ પ્રાયઃ હોય છે, ત્યારે આત્માને કોઈ પણ પ્રકારનો શુભાશુભ અંધ નથી થતો. આત્મા સાક્ષીરૂપે ઉપયોગમાં જ રહે છે. ૩૭૭.

યત્ર તર્કા ન ગચ્છન્તિ, યત્ર નૈવ મનોગતિઃ ।

રાગદ્વેષલયો યત્ર, તત્રાઽઽત્મા જાયતે પ્રભુઃ ॥૩૭૮॥

જ્યાં તર્કવાદિઓના તર્કો પહોંચી શકતા નથી, અને જ્યાં મન પણ પહોંચી શકતું નથી અને જ્યાં રાગ-દ્વેષનો નાશ થઈ જાય છે-તેવી સ્થિતિ થતાં આત્મા પરમાત્મા બની જાય છે. ૩૭૮.

શુદ્ધપ્રેમપ્રવાહેણ, દ્વેષાદિદોષસંક્ષયઃ ।

દ્વેષાદિદોષનાશાદ્દિ, સ્વાઽઽત્મા ભવતિ કેવલી ॥૩૭૯॥

શુદ્ધ પ્રેમમય આત્મ-સ્વરૂપના પ્રવાહ વડે રાગ-દ્વેષાદિ દોષોનો નાશ થાય છે અને રાગ-દ્વેષાદિ દોષોના નાશ થવાથી જ આત્મા કેવલજ્ઞાનને ધારણ કરનારો પરમાત્મા બને છે. ૩૭૯.

પश्य निजाऽऽत्मसौन्दर्यं, देवानामपि दुर्लभम् ।

આત્મસૌન્દર્યલાભેન, સન્તોષો જાયતે હૃદિ ॥૩૮૦॥

હે લગ્યાત્મન! તું અધું છોડી દઇને દેવતાઓને પણ દુર્લભ એવા તારા આત્મ-સ્વરૂપના સુંદરપણને જો. એવા આત્મ-સૌન્દર્યના દર્શનથી તારા હૃદયમાં પરમ-સંતોષ ઉત્પન્ન થશે. ૩૮૦.

[૧૨૩]

નાર્યાદિદેહરૂપાદિ,-સૌન્દર્ય તત્ત્વ કલ્પિતમ્ ।

ક્ષણિકં ચ હૃદિ જ્ઞાત્વા, તત્ર જ્ઞાની ન મુહ્યતિ ॥૩૮૧॥

સ્ત્રી-પુરુષો વગેરેના શરીરમાં દેખાતાં રૂપ વગેરેની જે સુંદરતા છે તે સુંદરતા તેા શૃંગારી ભાષામાં મોહનીય કર્મના ઉદયથી કલ્પાયેલી છે, અને ક્ષણિક છે-એમ હૃદયમાં સમજી જ્ઞાની પુરુષો એમાં મુગ્ધાતા નથી. ૩૮૧.

બાહ્યસૌન્દર્યમોહસ્તુ, બ્રહ્મસૌન્દર્યદર્શનાત્ ।

નશ્યત્યેવ રવેર્ભાસ, -સ્તમોનાશો યથા તથા ॥૩૮૨॥

આત્માને જ્યારે બ્રહ્મ-પરમાત્માના સ્વરૂપની સુંદરતાના દર્શન થાય છે ત્યારે શરીરમાં રહેલી બાહ્ય સુંદરતાનો મોહ તત્કાળ નાશ પામે છે. જેમ સૂર્યના કિરણોથી અંધકાર ભાગી જાય છે તેમ. ૩૮૨.

આત્મસૌન્દર્યભાવેન, રૂપાદિમોહવૃત્તયઃ ।

નશ્યન્તિ બ્રહ્મસૌન્દર્ય, ભાસતે વિશ્વદેહિનામ્ ॥૩૮૩॥

આત્મ-સ્વરૂપની સહજ સુંદરતાનો લાભ જ્યારે મનુષ્યને પ્રાપ્ત થાય છે. ત્યારે પૌદ્ગલિક રૂપ-રસ-ગન્ધ-સ્પર્શ-શબ્દ આદિમાં જે મોહવૃત્તિ હોય છે તે નાશ પામે છે. અને સંસારના સમગ્ર પ્રાણિઓમાં તેવી બ્રહ્મ-સુંદરતાને આત્મા જુએ છે. ૩૮૩.

સર્વત્ર બ્રહ્મસૌન્દર્ય, દૃશ્યતે હિ યદા તદા ।

જહસૌન્દર્યમોહસ્ય, નાશો ભવતિ તત્ક્ષણાત્ ॥૩૮૪॥

યોગીઓ કહે છે કે-જ્યારે સર્વત્ર બ્રહ્મ-આત્માની

[૧૨૪]

સુંદરતાના દર્શન થાય છે, ત્યારે જડ પદાર્થોમાં-સ્ત્રીઓના શરીર વગેરેમાં રહેલો જે સુંદરતાનો મોહ તે તત્ક્ષણ નાશ પામે છે. ૩૮૪.

આત્માનમન્તરાન્યત્ર, સૌન્દર્યં નૈવ વિદ્યતે ।

અતઃ શુદ્ધાઽઽત્મસૌન્દર્યં, પશ્યાઽઽત્મના હિ ચેતન ! ॥૩૮૫॥

હે ભૉય પુરુષ ! આત્માને છોડીને અન્યત્ર ક્યાંય પણ સુંદરતા નથી રહેલી એમ જ્ઞાનીઓ કહે છે. તેથી તું તારા આત્માવડે શુદ્ધ આત્મિક સુંદરતાતું નિરીક્ષણ કર. ૩૮૫.

યાવન્ન બ્રહ્મસૌન્દર્યં, દૃશ્યતે હિ નિજાઽઽત્મના ।

તાવજ્જહસ્ય સૌન્દર્યં, મોહો ભવતિ દેહિનામ્ ॥૩૮૬॥

જ્યાંસુધી પોતાના આત્માવડે બ્રહ્મ-સૌન્દર્યં નથી જોવાયું, ત્યાંસુધી જ પ્રાણીઓને જડ પદાર્થો ઉપર મોહ ટકે છે. ૩૮૬.

આત્મસૌન્દર્યરૂપેણ, દર્શનં સર્વદેહિનામ્ ।

જાયતે હિ તદા બ્રહ્મ-સુવાસ્વાદઃ પ્રજાયતે ॥૩૮૭॥

જ્યારે ભૉયાત્માઓ પોતાના આત્મસ્વરૂપની સુંદરતાના દર્શન સર્વ જાતના પ્રાણીઓમાં દેખશે ત્યારે પોતાનામાં રહેલો આત્મ-સ્વરૂપનો આનંદ અનુભવશે અને ત્યારે પરમ બ્રહ્મના સુખનો સુંદર આસ્વાદ તેને પોતાને પ્રગટભાવે થશે. ૩૮૭.

વિશ્વજીવૈઃ સમં સત્યા, નિષ્કામમિત્રભાવના ।

વેષાં જાતા સદા તૈષા, -માઽઽત્મજીવનતા ભવેત્ ॥૩૮૮॥

જ્યારે સર્વ જગતના જીવોની સાથે સમભાવપૂર્વક સત્ય અને નિષ્કામ-ક્રોધપણ ધૃત્તિ વિનાની મૈત્રીભાવના પ્રગટ થશે

[૧૨૫]

ત્યારે તે સર્વ લૅવ્યાત્માઓને આત્મ-જીવનની-પરમશ્રેષ્ઠ બ્રહ્મ-સ્વરૂપની સ્મૃતિમય જીવન-ભાવના ઉત્પન્ન થશે. ૩૮૮.

આત્મૈક્યં જગતા સાર્ધં, કૃતં યેન નિજાઽઽત્મના ।

વિશ્વતસ્તસ્ય નાશો ન, વિશ્વનાશોઽસ્તિ નો તતઃ ॥૩૮૯॥

જ્યારે લૅવ્યાત્માઓને સર્વ જગતના જીવો પ્રત્યે એક આત્મ-સ્વરૂપની ભાવના બાગૃત થશે ત્યારે તે લૅવ્યાત્માઓ પોતાના આત્મા સમાન સર્વ જીવોને ગણશે, વિશ્વના જીવોથી ન તો તેનો નાશ થાય છે, અને તેનાથી વિશ્વના જીવોનો નાશ પણ થતો નથી, મતલબ કે અલેક્ષ-બધુ' એકમેક થાય છે. ૩૮૯.

આત્મનો નવધા ભક્તિ, વિના કિશ્ચિન્ન રોચતે ।

યસ્ય તસ્ય હિ ભક્તસ્ય, હૃદિ વ્યક્તઃ પ્રમુર્ખવેત્ ॥૩૯૦॥

જે ભક્તના આત્મામાં નવ પ્રકારની ભક્તિ દેવશુરુ-ધર્મ પ્રત્યે પ્રકટ થાય છે, અને તે સિવાય બીજા કંઈ તેને રચતું નથી, તે ભક્તના હૃદયમાં પરમાત્મા પ્રગટ થાય છે. ૩૯૦

બ્રહ્મણો ભાવનાદૃષ્ટિઃ, સર્વત્ર વ્યાપિકા યદા ।

તદાઽઽત્મનઃ સમષ્ટિત્વં, જાયતે જ્ઞાનશક્તિઃ ॥૩૯૧॥

જ્યારે લૅવ્યાત્માઓની ભાવનામય દૃષ્ટિ સર્વત્ર જગતના જીવો પ્રત્યે બ્રહ્મ સ્વરૂપ વ્યાપક થાશે, ત્યારે લૅવ્યાત્માઓના હૃદય પ્રદેશમાં સર્વ આત્માઓ પ્રત્યે સમાનભાવ, સમ્યક્જ્ઞાનની શક્તિથી પ્રગટ થશે. ૩૯૧.

વિરાદૂપમ્મુર્નિજાઽઽત્મૈવ, કેવલજ્ઞાનશક્તિઃ ।

વ્યષ્ટિસમષ્ટિરૂપોઽસ્તિ, શક્તિવ્યક્તિસ્વરૂપતઃ ॥૩૯૨॥

[૧૨૬]

સત્તાએ આપણે આત્મા સર્વ જગત્માં વ્યાપક છે અને કેવલજ્ઞાનની શક્તિથી વ્યક્તરૂપે વ્યાપક છે. તેથી અપેક્ષાએ આત્મા કેવલજ્ઞાનની શક્તિથી સર્વવ્યાપક છે. દેહવ્યાપકભાવે વ્યક્તિરૂપે પોતાનો નાનો આત્મા વ્યાપકભાવે ગ્રહણ કરાયેલો સમજવો. ૩૯૨.

અધ્યાત્મશાન્તિવાઙ્છા ચેત્કુરુ બ્રહ્મપ્રચિન્તનમ્ ।

દેહાધ્યાસવિનિર્મુક્ત્યા, -બ્રહ્મશાન્તિઃ પ્રકાશતે ॥૩૯૩॥

હે ભવ્યાત્મન્ ! જે તું અધ્યાત્મ-શાન્તિની ઇચ્છા રાખતો હો તો નિરંતર પરમ બ્રહ્મસ્વરૂપનું ચિન્તન કર. અને સ્ત્રી-ધન-કુટુંબ-પરિવારરૂપ પુદ્ગલમય દેહની મમતા છોડી દે, જેથી પરમશાન્તિ પ્રગટ થશે. ૩૯૩.

સર્વજાતીયસંકલ્પ, -વિકલ્પસ્ય નિરોધતઃ ।

આત્મશાન્તિર્ભવેત્પૂર્ણા, નાન્યથા કોટિયત્નતઃ ॥૩૯૪॥

અધા પ્રકારના સારા કે નરસા મનના સંકલ્પ અને વિકલ્પો શેકવાથી પૂર્ણ-અખંડ આત્મશાન્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે. મનના સંકલ્પ-વિકલ્પોને શેક્યા સિવાય કોડ યત્ન કરવા છતાં પણ આત્મિક શાન્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી. તેથી જ કહેવાય છે કે, 'મન સાધ્યું તેણે સઘળું સાધ્યું.' ૩૯૪.

અહંવૃત્ત્યા મૃતો મક્તો, બ્રહ્મરૂપેણ જીવતિ ।

જીવન્સન્નપિ સ જ્ઞેયો, મૃતો મોહેન જીવકઃ ॥૩૯૫॥

જ્યારે મનમાંથી 'હું' 'મારું' એવી ભાવનાઓ નાશ પામે છે ત્યારે ભક્ત બ્રહ્મસ્વરૂપે જીવે છે. પણ જે ગળાડૂબ

[૧૨૭]

મોહમાં પડેલો છે તે જીવ જીવવા છતાં પણ મરણ પામ્યા તુલ્ય સમજવો. ૩૬૫.

આત્માનન્દરસી જ્ઞાની, મોક્ષાર્થ દેહચારકઃ ।

પ્રવૃત્તી વા નિવૃત્તી વા, સમભાવેન વર્તકઃ ॥૩૯૬॥

જે ભવ્યાત્મા આત્મ-સ્વરૂપના આનંદનો રસીઓ છે. તે મોક્ષપ્રાપ્તિને માટે જ દેહને ધરતો હોવાથી સૂક્ષ્મ કે બાહર ક્રોધપણુ જીવોની પીડા ન થાય એવા ઉપયોગપૂર્વક ચારિત્રને ધરતો હોવાથી સંસારની સર્વ પ્રવૃત્તિમાં કે નિવૃત્તિમાં સમ-ભાવપણે રહે છે. ૩૬૬.

જીવે જીવે મતિર્મિન્ના, રુચિર્મિન્ના સ્વકર્મતઃ ।

મુદુમુદુઃ પ્રજાયન્તે, નવીનાઃ બુદ્ધિપર્યવાઃ ॥૩૯૭॥

પ્રત્યેક જીવમાં ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની બુદ્ધિ હોય છે, અને રુચિ પણ ભિન્ન ભિન્ન હોય છે. તેથી પ્રત્યેક જીવના પોતપોતાના કર્મવશ નવીન પ્રકારના બુદ્ધિના પર્યાયો વારંવાર ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી જન્મથી લઈને મરણ પર્યન્ત એક પ્રકારની બુદ્ધિ હોતી નથી. ૩૬૭.

વિચારા ન સ્થિરાઃ સન્તિ, વિશ્વસ્થસર્વદેહિનામ્ ।

ઉત્પાદશ્ચ વિનાશો દિ, વિચારાણાં ભવેત્સદા ॥૩૯૮॥

સંસારમાં રહેતા સર્વ પ્રાણિઓના વિચારો હંમેશા એક-સરખા સ્થિર નથી રહેતા, પરન્તુ બુદ્ધિ અનુસાર વિચારોમાં પણ સદા ફેરફાર થયા જ કરે છે મતલબ કે એક વિચાર ઉત્પન્ન થાય છે તો ઘીએ નાશ પામે છે. ૩૬૮.

[૧૨૮]

યાવન્મનો ભવેત્તાવ,—દ્વિચારાચારભેદતા ।

વિશ્વસ્થસર્વલોકાનાં,—દર્શનધર્મકર્મસુ ॥૩૧૧॥

સંસારમાં રહેલા સર્વ પ્રાણિઓના દર્શન-તત્ત્વજ્ઞાન, ધર્મ-આચરણ અને કર્મ-અનુષ્ઠાનોમાં જ્યાંસુધી મન રહેલું છે ત્યાંસુધી વિચાર અને આચરણની ભિન્નતા રહેવાની જ. ૩૬૬.

વિશ્વસ્થસર્વજીવાનાં,—વૈચિત્ર્યં દૃશ્યતે ચ યત્ ।

તત્ત્વ મનઃપ્રભેદેન, તથા કર્મપ્રમાવતઃ ॥૪૦૦॥

અતો વિચારકાર્યાભ્યાં, ધર્મૈક્યં વિશ્વદેહિનામ્ ।

ન ભૂતમદ્યપર્યન્તં. ભાવિનિ ન ભવિષ્યતિ ॥૪૦૧॥

સંસારમાં રહેલા સર્વજીવોની અનાદિકાળથી જે વિચિત્રતા દેખાય છે તે મનના સંકલ્પ-વિકલ્પ ભેદોથી અને કર્મના પ્રભાવથી છે. સંસારના જીવોની વિચાર અને કાર્યમાં એકપણું-એક ધર્મપણું આજ સુધી થયું નથી અને ભવિષ્યમાં થશે નહિ. ૪૦૦-૪૦૧.

મનોભેદેષુ લોકેષુ, જ્ઞાની સમત્વધારકઃ ।

આત્મજ્ઞાનોપદેશસ્ત્ર. દદાતિ વિશ્વદેહિનઃ ॥૪૦૨॥

જગતમાં સર્વ લોકોમાં પૂર્વકર્મ અને વર્તમાનમાં જેઓનો સંસર્ગ હોય, તેના કારણે સર્વમાં જુદા જુદા મનોની વિચાર-ધારા ચાલતી હોય છે. માટે સમ્યક્જ્ઞાની સર્વ જીવો પ્રત્યે સમત્વ ભાવને ધારણ કરીને સર્વ વિશ્વના જીવો ઉપર ઉપકાર કરવાની ધારણાથી આત્મજ્ઞાનની શુદ્ધતા થાય, પવિત્ર આચાર-વિચારો થાય-તેવો ઉપદેશ કરવો જોઈએ ૪૦૨.

[૧૨૯]

મનોવિચારમેદૈશ્વ, ધર્માચારેષુ મેદતા ।

રાજ્યાદિકપવૃત્તીનાં, સર્વત્ર મેદતા મુવિ ॥૪૦૩॥

મનમાં વિચારોની ભિન્નતાના કારણે ધર્મના આચાર-વિચારોમાં ભેદ પડે છે. તેમજ રાજ્યમાં પ્રજાસત્તાક રાજ્ય, સમાજવાદ, સામ્યવાદ, લોકવાદ, લશ્કરવાદ એમ પરસ્પર વિચારોના ભેદથી અનેક પ્રકારની ભિન્ન ભિન્ન પ્રવૃત્તિઓ આ સંસારમાં જોવાય છે. ૪૦૩.

અનાદિકાલતો મેદો-ડમૂષ્ઠ ભાવિનિ વત્સ્યતિ ।

યુદ્ધચન્તિ મોહિનસ્તેન, શાસ્ત્રાત્ત્વમંત્રતઃ સદા ॥૪૦૪॥

અનાદિકાળથી આ સંસારમાં વિચારોની ભિન્નતા હતી અને ભવિષ્યકાળમાં પણ રહેશે. વિચારોની ભિન્નતાના કારણે મૂર્ખ માણસો શસ્ત્ર, અસ્ત્ર અને મંત્રથી લડે છે અને દુઃખી થાય છે. ૪૦૪.

મનઃકર્માદિમેદસ્તુ, વર્તતે સર્વદેહિનામ્ ।

વિચારાચારમેદેન, યોદ્ધવ્યં ન કદાચન ॥૪૦૫॥

મન અને કર્મ વગેરેનો ભેદ સર્વ પ્રાણીઓમાં અનાદિકાળથી રહેલો છે. સમજી પ્રાણીઓએ વિચાર અને આચારના ભેદથી ક્યારેય પણ લડવું ન જોઈએ. ૪૦૫.

આત્મજ્ઞાનસ્ય લાભેન, મનોલયો ભવેદ્યદા ।

તદા નિજાઽઽત્મના સાર્થ, વિશ્વૈક્યં સર્વથા ભવેત્ ॥૪૦૬॥

આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થયા પછી જ્યારે મનની સ્થિરતા પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે પોતાના આત્માની સાથે જગતના સર્વ જીવોનું એક જ સારી રીતે થાય છે. ૪૦૬.

[૧૩૦]

વિચારાચારભેદેન, યત્સર્ણ્યં તન્મનઃકૃતમ્ ।

તત્સર્ણ્યં ક્ષણિકં જ્ઞેયં, મનોભેદાન્ન શાશ્વતમ્ ॥૪૦૭॥

પ્રાણિઓના આચાર અને વિચાર ભિન્ન હોવાથી સ્વાર્થની સિદ્ધિ માટે જે પરસ્પર મિત્રતા કરેલી હોય છે તે મિત્રતા ક્ષણિક-થોડા વખત માટેની સમજવી. એવી સ્વાર્થી મિત્રતામાં મન મળેલું ન હોવાથી તે લાંબો વખત ટકતી નથી. ૪૦૭.

વિચારાચારતો મિત્રં, યત્સર્ણ્યમાત્મનઃ કૃતમ્ ।

શાશ્વતં નિર્વિકલ્પં ચ, અનન્તસુખદાયકમ્ ॥૪૦૮॥

વિચાર અને આચારની ભિન્નતા હોવા છતાં પણ જે મિત્રતા નિઃસ્વાર્થભાવે આત્મા સાથે કરેલી હોય છે તે મિત્રતા શાશ્વત-કાયમી, સંકલ્પ-વિકલ્પ વિનાની અને અનંત સુખને આપનારી છે. ૪૦૮.

સર્વથા સર્વદા નૂનાં, વિચારાચારતુલ્યતા ।

તયા મૈત્રી ન મૂતા હિ, માવિનિ ન મવિષ્યતિ ॥૪૦૯॥

સર્વ પ્રકારે અને સર્વ કાલમાં સર્વ મનુષ્યોના વિચારો અને આચારો સરખા નથી હોતા અને તેથી ભૂતકાલમાં મૈત્રી થઈ નથી અને ભવિષ્યકાળમાં થશે નહિ. ૪૦૯.

આત્મસ્વરૂપભાવેન, સર્ણ્યં યેષાં પ્રજાયતે ।

મનોડતીતં ચ તન્નિલ્યં, પૂર્ણાનન્દપ્રકાશકમ્ ॥૪૧૦॥

જ્યારે આત્મસ્વરૂપભાવથી સર્વ જીવાત્માઓની ઉપર જે મૈત્રીભાવ થાય છે, તે મૈત્રીભાવ મનથી ન જાણી શકાય, પરંતુ

[૧૩૧]

કાયમ તે ટકવાવાળો અને પૂર્ણાનન્દને પ્રકાશ કરનારો-
આપનારો છે. ૪૧૦.

सर्वविश्वजनैः सार्धं, मनोमैत्री न शाश्वती ।

શુદ્ધાઽઽત્મપ્રેમતો મૈત્રી, સર્વૈઃ સાર્ધં સુખપ્રદા ॥૪૧૧॥

સર્વ જગતના મનુષ્યોની સાથે મનોભાવથી કરેલી મૈત્રી
સ્વાર્થમય હોવાથી કાયમ ટકતી નથી, તેથી તે શાશ્વત ગણાતી
નથી. જ્યારે શુદ્ધ આત્મપ્રેમથી જગતના પ્રાણીઓ સાથે જે
મૈત્રી કરાય છે તે શાશ્વત સુખને આપનારી થાય છે. ૪૧૧.

શુદ્ધાઽઽત્મપ્રેમમેલેન, નિષ્કામા વિશ્વમિત્રતા ।

મનોભેદેન ભેદો ન, તત્રાઽઽત્મરસવેદનમ્ ॥૪૧૨॥

શુદ્ધ આત્મપ્રેમથી જે પરસ્પર મેળાપ થાય છે તે નિષ્કામ
હોય છે અને સંસારના સર્વજીવો પ્રત્યે એક સરખો હોય છે,
તેમાં મનના લેહથી લેહપણું નથી હોતું અને તેથી તે
આત્મસુખને આપનારો થાય છે. ૪૧૨.

मनःप्रभिन्नजीवानां, विचारेषु च कर्मसु ।

રાગદ્વેષો ન કુર્વન્તિ, સમત્વેન વિચક્ષણાઃ ॥૪૧૩॥

પ્રાણીઓના મન પરસ્પર ભિન્ન હોવાથી આચારો અને
વિચારોમાં હંમેશા ભિન્નતા રહેવાની. પરંતુ ડાહ્યા માણસો
સમભાવી હોવાથી મનથી તેમાં રાગ કે દ્વેષ કરતા નથી. ૪૧૩.

सापेक्षदृष्टितस्तत्र, सत्यं पश्यन्ति कोविदाः ।

સત્યં ગૃહ્ણન્તિ મિથ્યાત્વં ત્યજન્તિ ચ વિવેકતઃ ॥૪૧૪॥

પંડિત પુરુષો હંમેશા અપેક્ષા દૃષ્ટિએ જોનારા હોવાથી

[૧૩૨]

સત્યને પારખે છે, વિવેકપૂર્વક સારાસારનો વિચાર કરીને સત્યને શ્રદ્ધા કરે છે અને અસત્ય (જૂઠી) વસ્તુનો ત્યાગ કરે છે. ૪૧૪.

અતસ્તે બ્રહ્મસંસક્તા, ભવન્તિ બ્રહ્મરાગતઃ ।

વિસ્મૃત્ય સર્વસંસારં, ભવોદધિં તરન્તિ તે ॥૪૧૫॥

અને તેથી તેઓ પરમબ્રહ્મના રાગવાળા હોય છે અને પરમબ્રહ્મના રાગથી સમસ્ત સંસારનો ત્યાગ કરીને સંસાર-સમુદ્રને તરી બાય છે. ૪૧૫.

इत्येवं हृदि विज्ञाय, मनोलयं कुरुष्व भोः ।

यावन्मनो भवेत्तावत्સંસાર एव कथ्यते ॥૪૧૬॥

એ પ્રમાણે હૃદયમાં આત્મસ્વરૂપને ઓળખીને હે ભગવાન-મનુ! મનને આત્મસ્વરૂપના ચિંતનમાં સ્થિર કર. કારણ કે જ્યાં સુધી મન સંકલ્પ-વિકલ્પથી યુક્ત હોય છે, ત્યાં સુધી જ સંસાર કહેવાય છે. ૪૧૬.

वारय ज्ञानशक्त्या भो, यत्र तत्र भ्रमन्मनः ।

अन्तर्मुखं मनः कृत्वा, ब्रह्मरूपं विचिन्तय ॥૪૧૭॥

હે ભગવાન-મનુ! તું જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રની શક્તિ વડે આમ તેમ વિષયોમાં ભમતા મનને કાબૂમાં કરીને અને આત્મસ્વરૂપના દર્શનમાં સ્થિર કરીને-અન્તર્મુખ બનાવીને પરમ બ્રહ્મસ્વરૂપનું એકાગ્રભાવે ચિન્તન કર. ૪૧૭.

आत्मशुद्धोपयोगेन, मनोजयो भवेत्स्वल् ।

जायते केवलज्ञानं लोकालोकप्रकाशकम् ॥૪૧૮॥

[૧૩૩]

આત્મસ્વરૂપના ચિંતનરૂપ શુદ્ધ ઉપયોગમાં જ્યારે મન લીન થાય છે ત્યારે જરૂર યોગીઓ મનને જીતે છે. અને મનના જીતનારા યોગીપુરુષો અપ્રમત્ત ગુણશ્રેણીએ ચડીને ક્ષાયિક ભાવે અપૂર્વકરણરૂપ બીજા ચારિત્રભાવને સાધીને અનિવૃત્તિ-કરણ સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણને પ્રાપ્ત કરીને, લોભ કષાયને એક પરમાણુ જેવો કરે છે. અને તેને ખારમા ગુણસ્થાને ક્ષય કરીને સર્વઘાતી કર્મ એટલે જ્ઞાનાવરણાદિને ક્ષય કરીને તેરમા ગુણસ્થાને કેવલજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરીને સર્વ લોકાલોકમાં વર્તાતા પદાર્થોમાં દ્રવ્યત્વ-ગુણત્વરૂપ પર્યાયને દેખી-બાણીને સર્વ ભવ્યાત્માઓના હિતને માટે દેશના દ્વારા પ્રકાશ કરે છે. ૪૧૮.

ધ્યાનસમાધિતઃ પશ્ચાદ્, આત્મા ભવતિ કેવલો ।

અઘાતિકર્મતઃ પશ્ચાત્, સિદ્ધાત્મા જાયતે પ્રભુઃ ॥૪૧૯॥

આત્મ-સ્વરૂપના ધ્યાનમાં સ્થિર થયેલો આત્મા કેવલ-જ્ઞાનને ધારણ કરનારો બને છે અને છેવટે વેદનીય-નામ-ગોત્ર-આયુરૂપ અઘાતિ કર્મનો નાશ કરીને આત્મા સિદ્ધ પરમાત્મ-રૂપ પ્રભુ બને છે. ૪૧૯.

પરસ્પરવિરુદ્ધા યે, સર્વે ધર્મા જગત્તલે ।

વૈદ્યાનામિવ લોકાનાં, ભવન્તિ ચિત્તશુદ્ધયે ॥૪૨૦॥

આ પૃથ્વીપટ પર પરસ્પર વિરુદ્ધ દેખાતા જે સર્વે ધર્મો છે, તે વૈદ્યોની માફક લોકોની ચિત્તની શુદ્ધિને માટે થાય છે. ૪૨૦.

વૈદ્યોષધિમહારોગ-વૈવિધ્યં ચ યથાતથમ્ ।

સર્વદર્શનધર્માણાં, વૈચિત્ર્યં ચિત્તશુદ્ધયે ॥૪૨૧॥

[૧૩૪]

જેવી રીતે આયુર્વેદના વિશારદો જ્વર, પાંડુ, ક્ષય વગેરે મહારોગો ઉપર જુદા જુદા પ્રકારના ઔષધોનો પ્રયોગ કરીને વિવિધ રીતે અનુષાનો કરાવીને રોગીના મહાન્ રોગનો નાશ કરે છે. તેમ સર્વ દર્શનના ધર્મના આચાર્યો વિચિત્ર તપ-જપ-ધ્યાન-પૂજા-સેવા-ભક્તિના અનુષાનો ભક્ત પાસે કરાવીને તેના આત્માના ચિત્તની શુદ્ધિ કરાવે છે, એટલે જેવી રીતે રોગી વૈદ્યોની દવાથી નિરોગી થાય છે, તેમ સર્વ દર્શનકારો તેઓના ભક્તોની ચિત્તની શુદ્ધિ અર્થે તેવા તેવા પ્રકારના અનુષાનો કરાવે છે. ૪૨૧.

વૈદ્યા ઔષધયો રોગા, વિવિધાશ્ચ યથા તથા ।

ધર્માશ્ચ ગુરવઃ સર્વે, હ્યાચારા વિવિધા મતાઃ ॥૪૨૨॥

જેમ વૈદ્યો, ઔષધિઓ અને રોગો નાના પ્રકારના છે, તેવી જ રીતે ધર્મો, ધર્મશુરુઓ અને ધર્મના અનુષાનો વિવિધ પ્રકારના છે. ૪૨૨.

તારતમ્યં ચ વૈદ્યેષુ રોગેષુ હૌષધાદિષુ ।

તથા વક્તૃષુ ધર્મેષુ, ધર્મકર્મસુ દૃશ્યતે ॥૪૨૩॥

જેમ વૈદ્યોમાં, રોગમાં અને ઔષધમાં તારતમ્યતા રહેલી છે, તેમ દરેક ધર્મોમાં, ધર્મોપદેશકોમાં અને ધર્મના અનુષાનોમાં પણ તારતમ્યતા રહેલી છે. ૪૨૩.

इत्येवं जैनधर्मस्य,—स्याद्वादज्ञानबोधतः ।

ज्ञाता मया जगद्धर्मा, जैनधर्मस्य चाङ्गकाः ॥૪૨૪॥

એ પ્રમાણે જૈનધર્મનો સ્યાદ્વાદ સિદ્ધાંત તે અગાધ જ્ઞાન-સમુદ્ર છે. અને ળીજા ધર્મો નદીઓ સરખા જૈનધર્મના અંગ-

[૧૩૫]

બૂત મને લાગે છે. સ્વાદ્વાદ સિદ્ધાંતના જ્ઞાનથી મને આ વસ્તુ જાણી છે કે સર્વે ધર્મો જૈનધર્મના અંગબૂત છે. ૪૨૪.

સર્વે ધર્મા નદીરૂપા, જૈનધર્મમહોદધિમ્ ।

યાન્તિ સાપેક્ષદૃષ્ટ્યા તે, ચાનાદિકાલતઃ સ્વલુ ॥૪૨૫॥

જૈનધર્મરૂપ મહાસમુદ્ર પ્રત્યે અથા ધર્મો નદી જેવા જ લાગે છે. કારણ કે ધર્મો નયદષ્ટિએ વસ્તુના એક એક અંશને પકડીને અનાદિકાલથી રહેલા છે. અને જેમ નદીઓ સમુદ્રમાં મળી સમુદ્રરૂપે બની જાય છે તેમ આ ધર્મો છેવટે જૈનધર્મ-રૂપ સમુદ્રમાં લય પામી જૈનધર્મરૂપ બની જાય છે. વસ્તુના એક અંશને પકડીને વિચારતા હોવાથી આપણને ભિન્ન દેખાય છે. ૪૨૫.

જૈનધર્મો નયૈઃ સર્વે-યુક્તો વિરાટ્ પ્રભુઃ સ્વયમ્ ।

તદજ્ઞાઃ સર્વધર્માઃ સ્યુ,-ર્માષિતં પૂર્વસૂરિભિઃ ॥૪૨૬॥

જૈનધર્મ સર્વ નય-નિક્ષેપોથી યુક્ત હોવાથી જાણે સાક્ષાત્ વિરાટરૂપે પ્રભુ જ સમજે. પૂર્વાચાર્યોએ બાકીના સર્વધર્મોને તેના અંગરૂપે કહેલા છે. ૪૨૬.

જૈનધર્મસ્તુ વિજ્ઞેયો, વિશ્વધર્મો જ્ઞાતઃ સ્વલુ ।

સાધિતે જૈનધર્મેતુ, સર્વધર્માઃ પ્રસાધિતાઃ ॥૪૨૭॥

જૈનધર્મ શ્રેષ્ઠસ્વરૂપ હોવાથી અને સંસારના અથા ધર્મોમાં અંશરૂપે વ્યાપક હોવાથી જૈનધર્મ વિશ્વધર્મ જ છે. જૈન-ધર્મની સાધના કરવાથી સર્વ ધર્મની સાધના થઈ જાય છે. ૪૨૭.

[૧૩૬]

सागरस्य तरंगा ये, भिन्ना न सागराद् यथा ।

तथा भिन्ना न धर्मा स्युः, जैनधर्मोदधेः खलु ॥४२८॥

જેમ સાગરના તરંગો સાગરથી ભિન્ન નથી તેમ સર્વે ધર્મો એક એક નયની અપેક્ષાને આધીન હોવાથી તરંગો સમાન ગણાય છે. તેથી તેમાં જૈનધર્મનો એક એક અંશ વર્તે છે. જૈનધર્મરૂપ મહાસમુદ્રમાં સર્વે ધર્મરૂપ તરંગો સમાઈ જાય છે. તેથી સર્વે ધર્મો જૈનધર્મથી જુદા નથી. ૪૨૮

यथोदधिं विना न स्युः, तरङ्गाश्च तथा मतम् ।

जैनधर्मं विना सर्व, - धर्मान् विद्धि ह्यपेक्षया ॥४२९॥

જેમ સમુદ્ર વિના તરંગોનો સંભવ નથી, તેમ સર્વ જગદ્-વ્યાપિ જૈનધર્મ વિના અન્ય ધર્મોનો સંભવ નથી, તેમ તમારે નિશ્ચયપૂર્વક અપેક્ષાથી જાણવું. ૪૨૯.

अन्यदर्शन धर्मेषु, यत्सत्यं च प्रदृश्यते ।

तत्सत्यं जैनधर्मस्य, ज्ञेयं सापेक्षदृष्टितः ॥४३०॥

અન્ય સર્વ દર્શનરૂપ ધર્મોમાં જે સત્યના અંશો જણાય છે, તે જૈનધર્મના જ અંશો સમજવા. કારણ કે—જૈનધર્મ વિના અન્ય ધર્મોમાં સંપૂર્ણ સત્યતા નથી, તેમ અપેક્ષાથી સમજવું. ૪૩૦.

सर्वनयादिसापेक्ष-दृष्ट्या माध्यस्थ्यदेहिनाम् ।

सद्देवगुरुधर्माणां, श्रद्धाज्ञानं प्रकाशते ॥४३१॥

જે આત્માઓ માધ્યસ્થ્યભાવને ધરનારા હોય છે તેઓ સર્વ નયોની, સર્વ ભંગોની, સર્વ નિક્ષેપોની અપેક્ષાદષ્ટિને

[૧૩૭]

આધારે સત્ય દેવ-ગુરુ-ધર્મ ઉપરના શ્રદ્ધા-જ્ઞાનનો પ્રકાશ કરે છે. ૪૩૧.

આત્મૈવ સદ્ગુરુર્દેવો, ધર્મશ્ચ નિશ્ચયાત્સ્વયમ્ ।

યસ્યાત્મા સદ્ગુરુર્જાતઃ તસ્યાત્મા જાયતે પ્રશ્નુઃ ॥૪૩૨॥

નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ બે વિચાર કરીએ તો આત્મા જ સ્વયં સાચો દેવ, ગુરુ અને ધર્મ છે. અને એમ સમ્યગ્જ્ઞાન-પૂર્વક સમજીને જેણે પોતાના આત્માને સદ્ગુરુ બનાવ્યો છે, તેનો આત્મા સ્વયં પરમાત્મારૂપે બને છે. ૪૩૨.

આત્માધીના ભવેદ્રસ્ય, પ્રકૃતિસ્તસ્ય વેગતઃ ।

આત્મોન્નતિર્ભવેત્સ્પષ્ટા, જ્ઞાનં સુખં ચ વર્દ્ધતે ॥૪૩૩॥

જે બંધાત્માઓએ આત્માને આધીન પોતાની પ્રકૃતિને કરી હોય તે આત્માઓ અલ્પકાલમાં જ પોતાના આત્માની ઉન્નતિ કરે છે અને સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શન તથા ચારિત્રથી યુક્ત બની જ્ઞાન અને સુખને વધારે છે. ૪૩૩.

પ્રકૃતિયોગમાલમ્બ્ય, જ્ઞાનાનન્દસ્ય રૂપકમ્ ।

પ્રકાશન્તે નિજાત્માનં, જના આત્મપરાયણાઃ ॥૪૩૪॥

આત્મા પ્રકૃતિના યોગનું આલંબન લઈને એટલે પ્રકૃતિને પોતાના વશમાં કરીને જ્ઞાન અને આનન્દ-સ્વરૂપ પોતાના આત્માને પ્રકાશિત કરે છે-આત્મ-પરાયણ પુરુષો પરમાનન્દનો અનુભવ કરે છે. ૪૩૪.

આત્મનો ન વિકાશોઽસ્તિ, કદાચિત્પ્રકૃતિં વિના ।

પ્રકૃતિસ્થોઽપિ નિઃસજ્ઞો, જ્ઞાની ભવતિ કેવલી ॥૪૩૫॥

[૧૩૮]

પ્રકૃતિથી શરીર અને મન અનુકૂલ કર્યા વગર કદાપિ પણ આત્માઓનો વિકાસ થઈ શકતો નથી. પ્રકૃતિમાં રહેલો છતો પણ નહિં લેપાયેલો નિઃસંગી આત્મા જ્ઞાની અને કેવલી બને છે. ૪૩૫.

પ્રકૃતિર્જ્ઞેયરૂપાઽસ્તિ, ચાઽઽત્મા જ્ઞાનસ્ય રૂપવાન્ ।

આત્મા તુ પ્રકૃતિં વેત્તિ, પ્રકૃતિ નં ચ ચૈતનમ્ ॥૪૩૬॥

સાંખ્યમત પુરુષ-ચૈતન અને પ્રકૃતિ-જડ બન્નેને સત્સ્વરૂપ માને છે. તેથી પૂજ્યશ્રી જાણાવે છે, કે પ્રકૃતિ જ્ઞાનસ્વરૂપ નથી. પણ જેમ એટલે જાણવા યોગ્ય છે. આત્મા જ્ઞાન સ્વરૂપ છે. એ બન્નેનો અનાદિકાલથી આજ સુધી નિત્ય-સંબંધ આલ્યો આવે છે, તેથી જેની જ્ઞાનશક્તિનો વિકાસ થાય છે તેવો આત્મા પ્રકૃતિના ગુણ-પર્યાયને જાણે છે, પરંતુ પ્રકૃતિ જડ હોવાથી આત્માના સ્વરૂપને જાણી શકતી નથી. ૪૩૬.

પ્રકૃતિનાયકઃ સ્વાઽઽત્મા, પ્રકૃતિર્હિં જડજગત્ ।

આત્મા પ્રકૃતિકાર્યાણાં, કર્તાઽપિ ચાક્રિયઃ સ્વયમ્ ॥૪૩૭॥

આત્મા જ્ઞાતા-કર્તા-લોકતા હોવાથી પ્રકૃતિનો સ્વામી છે. અને જડ-અચૈતન જે જગત્ તે પ્રકૃતિસ્વરૂપ છે. વૈભાવિક દશામાં વર્તતો આત્મા પ્રકૃતિના કાર્યો કરે છે. તેથી કર્તા હોવા છતાં પણ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થયેલો આત્મા સ્વયં અકર્તા છે. ૪૩૭.

પ્રકૃતિસર્વકાર્યેષુ, સાક્ષ્યાઽઽત્મા ભવેદ્ યદા ।

તદાઽઽત્મા પ્રકૃતિયોગાત્, નિર્બન્ધઃ સક્રિયોઽપિ વૈ ॥૪૩૮॥

[૧૩૯]

જ્યારે આત્મા પ્રકૃતિના સર્વ કાર્યોમાં સાક્ષીરૂપે રહીને કાર્યો કરે છે ત્યારે નિર્લેપી આત્મા પ્રકૃતિના યોગવાળો રહેવા છતાં અને સક્રિય હોવા છતાં પણ પ્રકૃતિના બંધથી અંધાતો નથી. ૪૩૮

અસંખ્યાતપ્રદેશોઽહમાત્મા વિશ્વપ્રભુર્વિષ્ણુઃ ।

અનાદિકાલતો બંધ,-સ્તસ્ય પ્રકૃતિયોગતઃ ॥૪૩૯॥

હું અસંખ્યાત પ્રદેશોનો તાદાત્મ્યભાવે સ્વામી છું. તેમ જ જ્ઞાન-દર્શન-આરિત્ર ગુણોથી વિશ્વમાં વ્યાપક વિભુ છું. મારા સ્વરૂપનો હું સ્વામી છું, છતાં અનાદિકાલથી જ્ઞાનાવરણાદિ પ્રકૃતિના સંબંધથી પરંપરાગત અંધાયેલો છું. ૪૩૯.

કર્મપ્રકૃતિસમ્બંધ,-સ્ય વિયોગતો ભવેદ્વદા ।

તદાઽઽત્મનો હિ મોક્ષોઽસ્તિ, કર્તાઽઽત્મા સ્યાન્નિજ્ઞાત્મનઃ॥૪૪૦॥

આત્માની સાથે અનાદિકાલથી જે કર્મની પ્રકૃતિઓનો સંબંધ છે, તેનો જ્યારે વિયોગ થશે ત્યારે આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ થશે અને તેનો મોક્ષ થશે. આત્મા પોતાના પરમાત્મસ્વરૂપનો કર્તા છે. ૪૪૦.

પ્રકૃતૌ રાગદ્વેષૌ ન, યદા મુક્તો ભવેત્તદા ।

પ્રકૃતૌ કર્તૃબુદ્ધિર્ન, યસ્ય તસ્ય ન બંધતા ॥૪૪૧॥

રાગ-દ્વેષમય સર્વ કર્મોની પ્રકૃતિઓથી આત્મા જ્યારે મુક્ત થાય ત્યારે પ્રકૃતિમાં કર્તાપણારૂપ બુદ્ધિ જાગતી નથી અને તેથી શુભાશુભ અધ્યવસાયનો નાશ થવાથી આત્મા કર્મના અંધથી લેપાતો નથી. ૪૪૧

[૧૪૦]

પ્રકૃતિઃ પ્રકૃતેઃ કર્ત્રી, સ્વાત્મા કર્તા નિજાઽઽત્મનઃ ।

इत्येवं साक्षिबुद्ध्या यो, वेत्ति तस्य न बन्धता ॥૪૪૨॥

જહ એવી પ્રકૃતિ પ્રકૃતિના શુભ-પર્યાયોને ઉત્પન્ન કરનારી છે અને જ્ઞાનમય આત્મા પોતાના આત્મશુભ-પર્યાયોને ઉત્પન્ન કરે છે. એ પ્રમાણે સાક્ષિસ્વરૂપે પોતાને જે પોતાને સમજે છે તેને કર્મનો બન્ધ થતો નથી. ૪૪૨.

विश्वस्थोऽपि न विश्वस्थो, विदेहो देहवानपि ।

न प्राणाः प्राणसंस्थोऽपि, कर्मसङ्गी न कर्मवान् ॥૪૪૩॥

વિશ્વજગત્માં રહેલો હોવા છતાં પણ રાગદ્વેષમય પરિણામોનો અભાવ હોવાથી સંસારમાં રહેલો ગણાતો નથી. શરીરને ધારણ કરનાર હોવા છતાં પણ તેમાં મૂર્છા નહિ હોવાથી વિદેહ ગણાય છે. દશે પ્રાણોનો ધારણ કરનાર હોવા છતાં પણ તેમાં મમતા નહિ હોવાથી પ્રાણરહિત ગણાય છે, તે જ પ્રમાણે અઘાતિ કર્મો શરીર વગેરે કર્મ અને દેહથી થાતી ક્રિયાવંત હોવા છતાં પણ ઔદ્ધિક ભાવે મનની પ્રવૃત્તિ વિના, નવા ભવને યોગ્ય કર્મ ન કરતો હોવાથી સમભિરૂઢનયની અપેક્ષાએ તે આત્મા અકર્મવાન્ થાય છે. ૪૪૩.

शब्दवाच्यो न शब्दोऽहं, न च ह्रस्वो गुरुस्तथा ।

नाहं स्नेहो न वा रुक्षो, नाहं स्थूलो न वर्तुकः ॥૪૪૪॥

જો કે શબ્દથી-સંજ્ઞાથી વાચ્ય હોવા છતાં હું પણ શબ્દ-સ્વરૂપ નથી. તેમ જ મારું સ્વરૂપ અરૂપી હોવાથી હું લઘુ કે ગુરુ નથી પણ અગુરુલઘુ મારું સ્વરૂપ છે. તેમજ હું સ્નેહ-વંત કે લુપ્તો પણ નથી તેમજ સ્થૂલ કે ગોળ પણ નથી. ૪૪૪.

[૧૪૧]

નાહં કૃશસ્તથા સ્થૂલો, નાહં કૃષ્ણો ન પીતકઃ ।

રક્તો નાસ્મિ તથા શ્વેતો, નીલો નાસ્મીતિ વેદ્મ્યહમ્ ॥૪૪૫॥

ન તો હું પાતળો છું, અને ન તો જાડો છું. તેમજ ન તો હું કાળો કે પીળો છું, ન તો લાલ કે ઘેળો છું અને ન તો હું નીલો છું. અનુભવજ્ઞાનથી હું સદા પુદ્ગલના વર્ણોથી રહિત જ છું. ૪૪૫.

ન સુગન્ધો ન દુર્ગન્ધઃ, શીત ઉષ્ણો ન ચાઽસ્મ્યહમ્ ।

નાહં તિક્તો ન મિષ્ટોઽહં, કટુકોઽહં ન વસ્તુતઃ ॥૪૪૬॥

આત્મા એવો હું સ્વસ્વરૂપે સુગંધી, દુર્ગંધી, ઠંડો, ગરમ, તીખો, મીઠો કે કડવો નથી. ૪૪૬.

નાહં પૃથ્વી ન ચાકાશમગ્નિર્વાયુ ન વાયર્યહમ્ ।

નાહં સ્વર્ગશ્ચ પાતાલ-મેકોઽહં વિશ્વસજ્જયપિ ॥૪૪૭॥

અરે ભાઈ! હું પૃથ્વી, આકાશ, અગ્નિ, વાયુ કે પાણી નથી. ન તો હું સ્વર્ગ કે પાતાલ છું, પણ સંસારમાં રહેવા છતાં એકલો જ છું. ૪૪૭.

નાહં નરો ન નારી વા, નપુંસકો ન વેદ્મ્યહમ્ ।

અવર્ણો ન ચ વર્ણોઽહં, ઉચ્ચનીચો ન વસ્તુતઃ ॥૪૪૮॥

ખરી રીતે જ હું પુરુષ, સ્ત્રી કે નપુંસકરૂપે પણ નથી. તેમજ હું વર્ણરૂપે કે અવર્ણરૂપે પણ નથી, તેમજ ઉચ્ચ કે નીચરૂપે પણ નથી. ૪૪૮.

ગૃહસ્થોઽહં ન સંન્યાસી, સર્વરૂપવિવર્જિતઃ ।

નાહં રોગો ન રોષોઽહં, નાહં ક્રોધો ન લોભવાન્ ॥૪૪૯॥

[१४२]

न तो हुं गृहस्थ छुं, के न संन्यासी छुं, संसारना सब
इपोथी हुं रहित छुं, न तो हुं रागी, रापी, क्रोधी के बोली
छुं. ४४६.

नाहं मानो न दम्भोऽहं नाहं कामो न वैरवान् ।

न शत्रुर्नास्मि वा मित्रं, पिता माता न बालकः ॥४५०॥

हुं भानइय, हंलइय, कामइय के वैरी पषु नथी. न तो
हुं कोधनि मित्र छुं, शत्रु छुं, हुं भाता, पिता के पाणकइये
पषु नथी. ४५०.

नाहं वृद्धो युवा रोगी, नारको न च देवता ।

नाहं तिर्यग् न नामाऽहं, नाहं दृश्यो न तारकम् ॥४५१॥

हुं वृद्ध के युवान नथी, हुं रागी पषु नथी. तेमज
नारक, देव के तिर्यंथ पषु नथी. माइं कोध नाम नथी. हुं
कोध दश्य वस्तु पषु नथी. तेमज तारक अेटले वाहनइये
पषु नथी. अथवा तारक अेटले आकाशना तारा, नक्षत्रइये
पषु नथी. ४५१.

प्रकाशो न तमो नाहं, नाहं भानुः शशी ग्रहः ।

नास्मि पापं तथा पुण्यं, पुद्गली न च पुद्गली ॥४५२॥

हुं (आत्मा) प्रकाशइये, अंधकारइये, सूर्यइये, अन्द्रइये
के अहइये पषु नथी. न तो हुं पुण्य के पापइये छुं, हुं
पुद्गल नथी, तेमज पुद्गलयुक्त कोध पदार्थ नथी. ४५२.

नाहं जन्मजरामृत्यु-र्नाहं भोगो न भोगवान् ।

नाहं दया न हिंसाऽहं, निन्दाकीर्तिर्न वित्तवान् ॥४५३॥

[૧૪૩]

હું જન્મ, વૃદ્ધાવસ્થા કે મૃત્યુરૂપે પણ નથી, તેમજ હું
લોગરૂપે પણ નથી. હું કયા કે હિંસારૂપે પણ નથી, તેમજ
નિન્દા, કીર્તિ કે ધનવાળો પણ હું નથી. ૪૫૩.

વિશ્વમસ્મિન્ ન ચ વિશ્વસ્થો, ન પ્રેમી પ્રેમવાનપિ ।

નાહં ગૃહં રણં નાસ્મિ, નાહં મસ્તિજશ્ચ મન્દિરમ્ ॥૪૫૪॥

મારામાં સર્વ વિશ્વ અનુભવાય છે, છતાં હું વિશ્વરૂપે
નથી, તેમજ વિશ્વમાં શાશ્વતભાવે રહેનારો વિશ્વસ્થ પણ નથી.
હું પ્રેમી કે પ્રેમવાળો પણ નથી. તેમજ હું ગૃહ, રણ, મસ્તિજ
કે મન્દિર પણ નથી. ૪૫૪.

સ્વકીયઃ પરકીયો ન, વિશ્વરૂપો ન વિશ્વવાન્ ।

નિરક્ષરોઽક્ષરો વ્યક્તો મિત્ત્રોઽસ્મિ સર્વવિશ્વતઃ ॥૪૫૫॥

હું પોતાનો કે પારકો નથી, હું સંસારમાં રહેવા છતાં
સંસારી પણ નથી. હું નિરક્ષર છું, એટલે અક્ષરોથી વાચ્ય
નથી. અક્ષર છું, એટલે અવિનાશી છું, ંચક્ત છું, અને સર્વ
વિશ્વથી ભિન્ન છું. ૪૫૫.

સાત્ત્વિકોઽહં ન દુષ્ટોઽહં, નાહં વ્રતી વ્રતં ચ ન ।

નાહં દેવો વચો નાહી, ન ચાહમિન્દ્રિયાણિ વૈ ॥૪૫૬॥

હું સાત્ત્વિકરૂપે નથી તેમજ હું દુષ્ટ પણ નથી, હું વ્રત
વાળો કે વ્રતરૂપે પણ નથી, હું દેવરૂપે પણ નથી, વચનરૂપ
કે મન્ત્રરૂપ નાહીરૂપે પણ નથી. તેમજ હું ઇન્દ્રિયોરૂપે
પણ નથી. ૪૫૬.

નાહમિન્દ્રો ન રહ્નોઽપિ, ચાર્યમ્લેચ્છો ન વસ્તુતઃ ।

કલહ્નં ન પ્રતિષ્ઠાઽહં, મનોઽતીતો નિરજનઃ ॥૪૫૭॥

[૧૪૪]

હું સ્વર્ગનો ઇન્દ્ર નથી તેમજ રંક કે દાસ નથી. હું વસ્તુતઃ આર્ય કે મ્લેચ્છ પણ નથી હું કલંકરૂપે કે પ્રતિષ્ઠા-રૂપે પણ નથી. હું મનથી રહિત નિરંજન નિરાકાર પરમ બ્રહ્મસ્વરૂપે જ છું. ૪૫૭.

સર્વપુદ્ગલપર્યાય,-મિત્રાઽઽત્માનન્તબોધવાન્ ।

અહં ત્વં તત્પ્રમિત્તોઽસ્મિ, વ્યવહારી ન નિશ્ચયી ॥૪૫૮॥

સર્વ જગતના પુદ્ગલના અનન્તપર્યાયોથી હું ભિન્ન છું, છતાં તે આત્માના અનન્ત સ્વ-પર સ્વરૂપનો યોધ કરનારો-જ્ઞાનવાળો છું. તેમજ હું અહં, ત્વં, તત્-ભવત્ વગેરે ભાવોથી ભિન્ન છું. તેથી નિશ્ચયનયથી હું વ્યવહારી નથી. નિશ્ચયનયથી હું સર્વથી ભિન્ન છું. ત્યારે વ્યવહારનયથી સર્વ નિક્ષેપ કરાયેલ ભાવોને ભજનારો પણ છું, એમ માફ સ્વરૂપ અનેકાંતિક છે. ૪૫૮.

દાસત્વં જહમીત્યાઽસ્તિ, પ્રમુત્ત્વં નિર્ભયત્વતઃ ।

ઉત્સાહ આત્મવિશ્વાસા-નિરુત્સાહસ્તુ મોહતઃ ॥૪૫૯॥

સર્વ જીવાત્માઓને જડ-પુદ્ગલોમાં લોભ રહેલો હોવાથી તે આદ્યું જવાનો હંમેશા ભય રહેલો છે. અને તેથી તે હંમેશા તેનો દાસ બનીને રહેલો છે. જ્યારે લોભ તેમાંથી નિકળી જાય છે, ત્યારે તે નિર્ભય બને છે અને પ્રભુપણું તેમાં પ્રકટ થાય છે. આત્મવિશ્વાસથી ઉત્સાહ પ્રગટે છે અને મોહથી નિરુત્સાહપણું-પ્રમાદ આવે છે, અને પરાધીનતારૂપ દાસત્વ પ્રાપ્ત કરે છે. ૪૫૯.

[૧૪૫]

આત્માનન્દસ્ય વિશ્વાસા, -દુઃસાહોડનન્તજીવનમ્ ।

પ્રાદુર્ભવતિ સજ્ઞાનં, ચાશ્ચલયં ન પ્રવર્તતે ॥૪૬૦॥

ભગ્યાત્માઓને આત્મ-સ્વરૂપના ધ્યાનથી આત્મસ્વરૂપને આનંદ પ્રગટ થાય છે; તેવો વિશ્વાસ પ્રગટ થવાથી ઉત્સાહવડે આત્મ-સ્વરૂપના આનંદમય અનન્ત જીવન પ્રગટ થાય છે અને સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રમાં સ્થિરતા પ્રગટ થવાથી મનની ચંચળતા નષ્ટ થાય છે. ૪૬૦.

સ્વામિત્વં યચ્ચ દાસત્વં, જહારોપેણ કલ્પિતમ્ ।

તત્તુ મિથ્યાઽસ્તિ દાસત્વં, સ્વામિત્વં ન સ્વભાવતઃ ॥૪૬૧॥

શુભ કે અશુભ કર્મના ઉદ્દય વડે જીવને સ્વામિપણું કે દાસપણું પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી તે દાસપણું મિથ્યા છે. અને નિશ્ચયનયથી આત્મ-સ્વરૂપની દૃષ્ટિથી સર્વ જીવોમાં ચૈતન્યનું સમાનપણું હોવાથી સ્વામિ-સેવકભાવ મિથ્યા ઠરે છે. ૪૬૧.

ત્વમાઽઽત્મા નિર્ભયો નિત્યો, નિર્મલાનન્દધારકઃ ।

અક્ષયો નિશ્ચલઃ પૂર્ણ, આધિવ્યાધિવિવર્જિતઃ ॥૪૬૨॥

હે ભગ્યાત્મા ! તું તારા સહજ સ્વભાવથી સત્તાએ સાતે ભયથી રહિત, નિત્ય, નિર્મલ આનંદને ધરનારો અને અખંડ અક્ષય, નિશ્ચલ, સર્વથા અચલિત, પૂર્ણ આનંદથી યુક્ત અને આધિ-વ્યાધિ-ઉપાધિથી મુક્ત છે. ૪૬૨.

અરૂપં તે સ્વરૂપં હિ, દર્શનજ્ઞાનવાન્પ્રમુઃ ।

અનન્તશક્તિસમ્પન્નઃ, સત્તાતસ્ત્વમજોઽવ્યયઃ ॥૪૬૩॥

હે આત્મનું ! તું અરૂપી, સ્વરૂપવાન, દર્શન અને જ્ઞાનથી

[૧૪૬]

યુક્ત સમર્થ છે. અનન્ત શક્તિથી યુક્ત છે, તું સત્તાથી (સંપ્રહનયથી) જન્મ-મરણ રહિત છે. ૪૬૩.

અનન્તગુણપર્યાયા,--SSધારોઽસ્તિ ત્વં મહામહઃ ।

અનન્તજીવનાઽઽત્મા ત્વં, સ્વસ્વરૂપી ભવ સ્વયમ્ ॥૪૬૪॥

અનન્ત શુભ-પર્યાયનો ઉપાદાન કારણ અને આધાર તું જ મહાન્ જ્યોતિર્મય-તેજસ્વી છે, તારો આત્મા અનન્ત જીવન-સ્વરૂપ આત્મા છે, તું તારા પ્રયત્નથી જ સ્વ-સ્વરૂપથી યુક્ત બન. ૪૬૪.

શુદ્ધ્યેયં હૃદિ સ્મૃત્વા, સ્વકર્તવ્યં કુરુષ્વ મોઃ ।

જાગૃહિ બ્રહ્મભાવેન, શુદ્ધાઽઽત્મા ત્વં ભવિષ્યસિ ॥૪૬૫॥

હે ભગ્યાત્મન્ ! તું તારા હૃદયમાં આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપનું સ્મરણ કરીને તારું કર્તવ્ય રાગ-દ્વેષ વિના સમભાવરૂપે કર. પ્રહ્મભાવરૂપે જાગતો રહીને શુદ્ધ આત્મ-સ્વરૂપનું ધ્યાન કર. જેથી તારો આત્મા શુદ્ધ થશે અને તું પરમપ્રહ્મસ્વરૂપનો લોકતા બનીશ. ૪૬૫.

દૈન્યં મા કુરુ મોહેન, વિશ્વદેવોઽસિ ચેતન ! ।

જહમિક્ષાં ચ યાચન્તે, તે દીનાશ્ચક્રિણોઽપિ હિ ॥૪૬૬॥

હે ભગ્યાત્મન્ ! તું જરાપણ દીનતાને ધારણ કરીશ નહિ. દીનતા મોહને લીધે આવે છે, તેને દૂર કર. હે ચેતન ! તું વિશ્વનો દેવ છે. જેઓ વિષયલોગરૂપ જડ પદાર્થોની ઇચ્છા કરે છે, તેઓ અકર્તવ્યો હોવા છતાં પણ દીન છે. ૪૬૬.

નાહં દીનો ન દાતાઽસ્મિ, નાહં કામો ન કામવાન્ ।

નાહં પુંવેદરૂપોઽસ્મિ, નાહં નિદ્રા ન નિદ્રકઃ ॥૪૬૭॥

[૧૪૭]

હું આત્મા છું, અનંત જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રનો સ્વામી છું, તેથી હું દીન નથી, ન દાતા છું, ન કામરૂપ છું, કે ન કામવાળો છું, પુરુષવેદરૂપે પણ હું નથી, હું નિદ્રારૂપે નથી કે નિદ્રાળુ પણ નથી. ૪૬૭.

સચ્ચિદાનન્દરૂપોઽસ્મિ, નાહં કર્મ ન કર્મવાન્ ।

નાહં જહો જહાદ્મિન્, -શ્ચાદૃશ્યોઽલ્લક્ષ્યરૂપવાન્ ॥૪૬૮॥

હું અસંગ્ય પ્રદેશી જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રમય સચ્ચિદાનન્દમય સ્વરૂપવાળો છું, હું કર્મ નથી કે કર્મવાળો નથી. હું જડ પણ નથી અર્થાત્ જડથી લિપ્ત ચૈતન્યરૂપે અદૃશ્ય અને અલક્ષ્ય રૂપ વાળો છું. ૪૬૮.

શુદ્ધધ્યેયસ્વરૂપોઽસ્મિ, ચૈકોઽનેકો ન નાદ્યહમ્ ।

જ્ઞાતૃજ્ઞેયસ્વરૂપોઽહં, સ્વપરસ્ય પ્રકાશવાન્ ॥૪૬૯॥

હું શુદ્ધ સ્વરૂપના આત્મસ્વરૂપને ધ્યેયભાવે સદા રહી છું, તેમજ હું એક અદ્વૈતસ્વરૂપે છું, મારામાં અન્યનું અસ્તિત્વ નથી તથા હું અવિનાશી છું, તેમજ હું આત્મચૈતન્ય સ્વરૂપે હોવાથી જગતના તમામ ચૈતન-અચૈતન પદાર્થોનો જ્ઞાતા છું. અને સર્વ પદાર્થોનો સ્વ-પરનો પ્રકાશક પણ હું જ છું. ૪૬૯.

મત્તઃ પ્રકાશતે વિશ્વં, વિશ્વતો ન પ્રકાશ્યહમ્ ।

જડેષુ મત્સમઃ કોઽપિ, નાસ્તિ સ્વાન્યપ્રકાશકઃ ॥૪૭૦॥

મારાથી આત્મજ્ઞાનવડે સર્વ વિશ્વનો પ્રકાશ કરાય છે, પણ મને-આત્મ-સ્વરૂપમય પરમ બ્રહ્મને-વિશ્વ કોઈપણ સ્વરૂપે પ્રકાશ કરી શકતું નથી. કારણ કે જે જડપદાર્થો છે તેમાં મારા આત્માસમાન કંઈપણ પદાર્થ નથી, કે જે પોતાના અને

[૧૪૮]

પોતાનાથી અન્ય પદાર્થોના ગુણપર્યાયરૂપે પૂર્ણ સ્વરૂપે પ્રકાશી શકે. આત્મા જ સ્વ અને અન્યને પ્રકાશક છે. ૪૭૦.

જહદ્રવ્યેષુ વેતૃત્વં, નાસ્તિ સત્યં વદામ્યહમ્ ।

પ્રત્યક્ષોઽહં જગદ્વેત્તા, દેહસ્થઃ સત્યનિશ્ચયઃ ॥૪૭૧॥

જહપદાર્થોમાં જ્ઞાનપણું જરાપણું નથી તે હું સાચું જ કહું છું. અને સમસ્ત સંસારને જાણનારો હું જ છું—એ પ્રત્યક્ષ છે. હું દેહમાં રહેવાવાળો છું, એ પણ નિશ્ચય સત્ય જ છે. ૪૭૧.

પ્રમાણમત્ર મજ્ઞાનં, પ્રત્યક્ષં વ્યાવહારિકમ્ ।

અનન્તજ્ઞાનપૂર્ણોઽહં, સત્તયા કથ્યતે મયા ॥૪૭૨॥

અહિંચા વર્તમાનકાળમાં પાંચમા આરામાં, દુષમકાળના યોગે મને જે મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શનસહિત વિદ્યમાન છે, તેના યોગે ઈન્દ્રિય અને મનવડે જે વસ્તુઓનો નિશ્ચય કરાય તે વ્યાવહારિક પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી હું વસ્તુતત્ત્વનો નિશ્ચય કરું છું. અને તેના સહકાર્યથી લવિષ્યકાળમાં હું અનન્ત જ્ઞાન-દર્શન—ચારિત્રથી પૂર્ણ થવાનો છું. તે વસ્તુ હાલમાં મારા આત્મસ્વરૂપમાં તિરોલાવે રહેલી છે. તેને મારા આત્મસ્વરૂપની શક્તિથી વ્યક્તભાવે અવશ્ય હું કરવાનો જ છું. તેથી સ્વરૂપની સત્તાથી એટલે સંગ્રહનયની ઊર્ધ્વતા સામાન્ય સત્તાથી હું સંપૂર્ણ જ્ઞાન-દર્શન—ચારિત્ર—વીર્ય—ઉપયોગરૂપ ગુણોથી પૂર્ણ છું; તેમ મારાથી કહી શકાય છે. ૪૭૨.

અનન્તધર્મપૂર્ણોઽહં, ભવિષ્યામિ હિ શક્તિઃ ।

કર્માવરણનાશેન, માવિનિ ભગવાનહમ્ ॥૪૭૩॥

હું જ્ઞાન-દર્શન—ચારિત્રની શક્તિથી અનન્ત ધર્મ પરિપૂર્ણ

[૧૪૯]

થવાનો છું, અને ભવિષ્યકાળમાં કર્મના આવરણનો નાશ થવાથી હું ભગવાન થવાનો છું. ૪૭૩.

सुखं नास्ति बहिःकिञ्चित् , सुखं पूर्णं निजाऽऽत्मनि ।
इत्येवं निश्चयं कृत्वा, ज्ञानध्यानं करोम्यहम् ॥४७४॥

સંસારના બાહ્ય પદાર્થોમાં જરાપણ સુખ નથી, પોતાના આત્મામાં જ પૂર્ણ સુખ રહેલું છે. એવા નિશ્ચયપૂર્વક જ હું જ્ઞાન-ધ્યાન કરું છું. ૪૭૪:

बाह्यपदार्थलाभेन, किञ्चिद्वृद्धिर्न मे खलु ।

बाह्यहान्या न हानिर्मे, मेरेषु निश्चयः कृतः ॥४७५॥

બાહ્ય જડપદાર્થોની પ્રાપ્તિથી વાસ્તવમાં મારી કંઈ વૃદ્ધિ નથી અને બાહ્યપદાર્થોના નાશથી મારું કંઈ નુકશાન નથી થવાનું, એવો મારો નિશ્ચય છે. ૪૭૫.

लोकानां स्तुतिनिन्दातो लाभो हानिर्न मे खलु ।

लोकैषणादिसंज्ञातो, मित्राऽऽत्मा निश्चयः कृतः ॥४७६॥

સંસારના લોકોની સ્તુતિ કે નિંદાથી મને કંઈપણ હાનિ થવાની નથી. કારણ કે લોકૈષણા આદિ સંજ્ઞાથી મારો આત્મા ભિન્ન છે એવો મારાવડે નિશ્ચય કરાયો છે. ૪૭૬.

लोकैषणादिसंज्ञातो, मुह्यामि न स्वबोधतः ।

इत्येवं वर्तनादात्मा, पूर्णानन्दोऽनुभूयते ॥४७७॥

ઉપર જણાવેલી તેવી લોક-એષણાથી હું આત્મા સમ્યગ્ જ્ઞાનમય શુદ્ધાત્મબોધથી યુક્ત હોવાથી મને પુણ્યલભય લોક-એષણામાં મોહ નથી જ. એ પ્રમાણે મારું આત્મશુભન લોક-

[૧૫૦]

દષ્ટિથી પર હોવાથી સારી રીતે પૂર્ણ આત્મસ્વરૂપના આનંદનો અનુભવ નિત્ય કરું છું. ૪૭૭.

લોકસંજ્ઞા જિતા યેન, નામરૂપાદિવાસના ।

મુક્તિસ્તેન કૃતા હસ્તે, જિતં સર્વં ચ તેન હિ ॥૪૭૮॥

જે યોગીઓએ લોકસંજ્ઞા છૂટી લીધી છે અને જેમને નામ-રૂપ કીર્તિ અને અપકીર્તિનો ભય નષ્ટ થયો છે તેવા આત્માઓએ મુક્તિ પોતાના હાથમાં કરી છે અને તેઓએ જ આ સંપૂર્ણ જગત્ છૂટી લીધું છે. ૪૭૮.

લોકૈષણાદિમિર્મુક્તો, મુક્ત એવ ન સંશયઃ ।

સર્વકર્માણિ કર્તુ સ, યોગ્યો ભવતિ માનવઃ ॥૪૭૯॥

જે ભગ્યાત્મા આત્મ-સ્વરૂપનું સમ્યગ્જ્ઞાન પામીને સમ્યગ્ દર્શન-ચારિત્ર-ભાવને ભજતો છતાં, લોકવ્યેષણાથી મુક્ત થયેલો યોગી અવશ્ય મુક્ત જ સમજવો. તેમાં જરા પણ સંશય નથી અને જગતહિતના સર્વ કર્મો કરવાને તે યોગ્ય જ થાય છે. ૪૭૯.

યમાદિતઃ પ્રભિન્નાઽઽત્મા, યમાદિકં હિ સાધનમ્ ।

સાધનેષુ ન મુહ્યામિ, સાધયિષ્યે સ્વસિદ્ધતામ્ ॥૪૮૦॥

યમ-નિયમ-આસન-પ્રાણાયામ-પ્રત્યાહાર વગેરે યોગ સાધનના જે બાહ્ય અંગો છે, તેમાં આત્મસ્વરૂપતાનો અસંભવ છે. આત્મા તેથી અત્યન્ત ભિન્ન છે. તેની સાધના આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવામાં કારણબૂત ભલે બને, પણ તે ઉપાદાન કારણ ન હોવાથી તેમાં હું મોહ નથી જ પામતો, જેથી આત્મ-સાક્ષાત્કારરૂપ મારા સાધ્યને હું જરૂર સિદ્ધ કરીશ જ. ૪૮૦.

[૧૫૧]

વિશ્વં પશ્યામિ નેત્રાભ્યાં, તત્ર મુહ્યામિ નૈવ ચ ।
દેહભોગોપભોગેષુ, મુહ્યામિ નૈવ મોહતઃ ॥૪૮૧॥

હું સંસારને બંને નેત્રોથી જોઉં છું, પરંતુ તેમાં જરા પણ આસક્ત બનતો નથી. તેથી દેહ-શરીર જે ભોગ ભોગ-વવાનું સાધન છે, તેમાં તેમજ તેથી ભોગવાતા ભોગ્ય પદાર્થોમાં હું મોહ નથી જ પામતો. ૪૮૧.

કરોમિ યોગ્યકર્માણિ, સ્વાધિકારેણ શક્તિતઃ ।
અનન્તશક્તિધામાઝહં, ચમત્કારોદધિઃ સ્વયમ્ ॥૪૮૨॥

હું મારી શક્તિથી દેશ-કાલને યોગ્ય મારા અધિકારને ધ્યાનમાં રાખીને સાતક્ષેત્રોમાં ઉપકારક બને તેવા યોગ્ય કાર્યોને કરું છું. કારણ કે હું અનંત શક્તિનો ધણી છું, અને સ્વયં આત્મા અનંત ચમત્કારોનો સમુદ્ર છે. ૪૮૨.

કર્તા કર્મ સ્વયં સ્વાઽઽત્મા, કરણં સ્વાઽઽત્મશક્તયઃ ।
સમ્પ્રદાનમપાદાનં, નિજાઽઽત્મૈવ સ્વભાવતઃ ॥૪૮૩॥

આત્મા પોતે જ પોતાના સ્વશુભ્ય પર્ચાયોનો કર્તા છે અને તેને યોગ્ય ઉપાદાન કર્મરૂપ પણ પોતે જ છે, તેના સર્વ કાર્યોમાં તે આત્મા તાદાત્મ્યરૂપે કરણરૂપ બને છે, અને તેમાં આત્મવીર્યરૂપ શક્તિથી કાર્યની સાધના કરતો અપાદાન-સંપ્રદાન પણ થાય છે કારણ કે તેમાં તે આત્માનો પોતાનો સર્વ કાર્યોમાં કારક બનવાનો સ્વભાવ સ્વયં રહેલો જ છે. ૪૮૩.

આધારોઽસ્મિ નિજાઽઽત્મૈવ, પર્યાયાણાં સ્વભાવતઃ ।
ષટ્કારકસ્વરૂપોઽસ્મિ, બાહ્યેન દ્વાઽઽન્તરેણ ચ ॥૪૮૪॥

[૧૫૨]

આત્મા જ પોતાના સર્વ ગુણ પર્ચાયોનેા પોતાના જ સહજ સ્વભાવથી જ આધાર છે. તેથી તે આત્મા ઉપર જણાવેલા કારકોા યુક્ત સ્વરૂપવાળોા જ છે. તે જેમ અભ્યંતર કાર્યોમાં કારકરૂપે થાય છે તેવી જ રીતે બાહ્ય જડ કાર્યોમાં પણ કારકરૂપે બને છે. ૪૮૪.

નિજાઽઽત્મૈવ યથા તદ્વત્, સર્વાઽઽત્માનં વિજાનત ।
વાહ્યષટ્કારકાદ્ભિન્નો, વિશુદ્ધાઽઽત્મેતિ જાનત ॥૪૮૫॥

જેમ આત્મા પોતાના સ્વરૂપમય ગુણ-પર્ચાયોમાં કારક ભાવે વર્તે છે, તેમજ બાહ્ય જડ પદાર્થોની સાથે પણ આત્માના કારક ભાવો વર્તે છે, તેમાં જડ પદાર્થોથી ભિન્ન કારક ભાવે વિશુદ્ધ આત્મ-સ્વરૂપનેા કારકભાવ આત્માની ઉન્નતિને કરનારોા સમજવો. ૪૮૫.

આન્તરં કારકં ષટ્કં, વિશુદ્ધમાત્મરૂપકમ્ ।
અસ્તિ-નાસ્તિમયં સર્વં, જગદાઽઽત્મમયં સદા ॥૪૮૬॥

જે આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપને અનુલક્ષીને આંતર કારકોાનું જે છપણું (ષટ્ક) છે, તે વિશુદ્ધ આત્મસ્વરૂપના યોગ માટે ઉપયોગી થાય છે. તેમજ સ્વરૂપે અસ્તિત્વ પોતાના સ્વરૂપથી હોવાપણે છ કારકોની અપેક્ષા જેવાય છે. અને તે જ પ્રકારે પર સ્વરૂપની અપેક્ષાએ છ કારકો નાસ્તિત્વભાવે પર-અન્ય સ્વરૂપે પોતે ન હોવાપણાની અપેક્ષાએ વિચારાય છે, એ પ્રમાણે સર્વ જગત્ સ્વપરની અપેક્ષાઓએ વિચારતાં સર્વ જગત્ આત્મામય સ્વરૂપે સદા વર્તે છે. ૪૮૬.

[૧૫૩]

પરદ્રવ્યસ્ય પર્યાયા, નાસ્તિ રૂપેણ તે નિજે ।

આત્મનો નિજપર્યાયા, અસ્તિરૂપેણ ચાઽઽત્માનિ ॥૪૮૭॥

આત્માથી અન્ય દ્રવ્યના પર્યાયો તે આત્મામાં નાસ્તિરૂપે રહેલા છે. અને આત્માના જે પોતાના પર્યાયો છે તે આત્મામાં અસ્તિત્વ રૂપે રહેલા છે. ૪૮૭.

જ્ઞેયપર્યાયરૂપેણ, હ્યસ્તિ-નાસ્તિમયં જગત્ ।

આત્મન એવ પર્યાયો, મિન્નામિન્નો હ્યપેક્ષયા ॥૪૮૮॥

આ જગત્ જ્ઞેય પર્યાય રૂપથી અસ્તિ-નાસ્તિમય છે. અપેક્ષા વડે આત્માના જ ભિન્ન અને અભિન્ન પર્યાયો છે. ૪૮૮.

અતો વિશ્વસ્વરૂપાઽઽત્મા, સ્વ-પરદ્રવ્ય-પર્યવૈઃ ।

અસ્મિ નાઽસ્મિ હ્યપેક્ષાતો, જાનામિ સ્વં ગુણાલયમ્ ॥૪૮૯॥

આથી કરીને આત્મા સ્વ અને પરદ્રવ્યના પર્યાયો વડે વિશ્વવ્યાપક છે. આ અપેક્ષા વડે અસ્તિત્વ-નાસ્તિત્વરૂપે પોતાના આત્માને શુભના સ્થાનરૂપ બાહું છું. ૪૮૯.

દુષ્ટાચારાત્પ્રમિન્નોઽસ્મિ, મિન્નોઽસ્મિ સર્વદોષતઃ ।

દુષ્ટાચારાંશ્ચ દોષાંશ્ચ, દૂરીકરોમિ ભાવતઃ ॥૪૯૦॥

હું (આત્મા) સ્વશુભપર્યાયરૂપ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-સ્વરૂપ શુભોત્તું સ્થાન હોવાથી નિશ્ચયનયથી હુંશુભ-દુરાચારથી ભિન્ન છું, અને સર્વ દોષોથી દૂર છું. અશુદ્ધ વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ પ્રમાદવશ મારામાં દુષ્ટાચાર અને દોષો આવેલા છે, તેને હું અનિત્યાદિ ભાવના વડે દૂર કરીશ. ૪૯૦.

[૧૫૪]

સર્વ-વ્યસન-ભિન્નોઽહં, સુखं ન વ્યસનાનૃણામ્ ।

સર્વ-વ્યસન-મુક્તાના-માઽઽત્મશક્તિઃ પ્રકાશતે ॥૪૯૧॥

હું સર્વ પ્રકારના વ્યસનોથી ભિન્ન છું, વ્યસનોમાં ક્ષાયેલો મનુષ્ય સુખને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. સર્વપ્રકારના વ્યસનોથી મુક્ત આત્માઓની આત્મ-શક્તિનો સ્વયં પ્રકાશ થાય છે. ૪૯૧.

દુઃखं વ્યસનદોષેણ, વ્યસનાસક્તદેહિનામ્ ।

વ્યસનત્યાગતઃ શાન્તિઃ સુखं સ્વાધીનતઃ સ્વલુઃ ॥૪૯૨॥

વ્યસનોના કારણે દોષો ઉત્પન્ન થાય છે અને દોષો અનેક દુઃખોને ઉભા કરે છે. વ્યસનોમાં ક્ષાયેલા મનુષ્યો જરૂર દુઃખી થાય છે. માટે વ્યસનોનો ત્યાગ કરવો જોઈએ; તેથી સુખ, શાન્તિ અને સ્વાધીનતાની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૪૯૨.

દુર્ગુણેભ્યો વિમુક્તાનાં, વ્યસનમુક્તદેહિનામ્ ।

દુષ્ટાચારવિમુક્તાના, માઽઽત્મપ્રભુઃ પ્રકાશતે ॥૪૯૩॥

દુર્ગુણોથી રહિત, વ્યસનોથી મુક્ત અને દુરાચારોથી દૂર રહેલા જીવોનો સ્વયં આત્મા-પ્રભુ-પ્રકાશિત થાય છે. આત્મ-બળ પ્રગટ થાય છે. ૪૯૩.

સાધ્યે તુ સાધ્યબોધાઽઽત્મા, હેતુષુ હેતુબુદ્ધિમાન ।

નિર્મોહી સમભાવી યો, મુક્તાત્મા સ ક્ષણાદ્ભવેત્ ॥૪૯૪॥

જે આત્માનો સાધ્ય વસ્તુમાં સાધ્યપણાનો બોધ હોય અને સાધનોમાં સાધનની બુદ્ધિવાળો હોય અને જે નિર્મોહી અને સમભાવી હોય તે ક્ષણમાં મુક્તાત્મા થાય. ૪૯૪.

[૧૫૫]

અહં વૃત્તિર્ન યસ્યાસ્તિ, સ્વસાધ્યે સાધનેષુ ચ ।

અક્રિયો વા ક્રિયાવાન્ સ, નિર્વન્ધો મુક્ત આત્મરાટ્ ॥૪૯૫॥

પોતાને સાધ્ય એવી આત્મશુદ્ધિમાં તેમજ સામાયિક-
પૌષ્ઠ ધ્યાન વગેરે સાધનોમાં આજ હું જ કરી શકું છું-
એવો અહંકાર જેમનામાં નથી, તે ક્રિયા કરનારો હોય કે
દ્રવ્યરૂપ ક્રિયા કરનારો ન હોય તે સર્વ કર્મના બંધનનો
વિનાશ કરીને મુક્તિનગરીનો સમ્રાટ્ થાય છે. ૪૯૫.

અહં વૃત્તિર્હિ યસ્યાસ્તિ, સ્વસાધ્યે સાધનેષુ ચ ।

અક્રિયો વા ક્રિયાવાન્ સ, વદ્ધો ભવતિ માનવઃ ॥૪૯૬॥

હું સાધ્યને સમજી છું, તેના સાધનો પૂર્ણ મારામાં જ
છે, એવી અહંકાર વૃત્તિવાળો આત્મા ક્રિયાવાળો હોય કે
અક્રિય હોય પણ રાગ-દ્રેષને કારણે કર્મને બાંધે છે. કારણ કે
અહંકારી માણસો સત્યસ્વરૂપને યથાર્થ સમજી શકતા નથી. ૪૯૬

નાહં વ્રતી યમી સાધુ, નં તપસ્વી ન સંયમી ।

સર્વેભ્યઃ શુદ્ધ રૂપં મે, મિન્નં જાનામિ તત્ત્વતઃ ॥૪૯૭॥

હું વ્રતવાળો, યમને કરનારો, સાધુ તપસ્વી કે સંયમને
યાજનારો નથી. તાત્ત્વિકદૃષ્ટિએ જોઈએ તો મારું (આત્માનું)
શુદ્ધરૂપ સર્વથી ભિન્ન છે, એમ જાણું છું. ૪૯૭.

આત્મશુદ્ધોપયોગેન, નાહં ભાવો જગત્ત્રયે ।

સાક્ષિભાવેન પશ્યામિ, સર્વવિશ્વં ચરાચરમ્ ॥૪૯૮॥

આત્મા શુદ્ધ સ્વરૂપના ઉપયોગમાં વર્તતો હોવાથી, મારામાં
અહંભાવ પણું શરીર, ઇન્દ્રિય અને મનમાં ન રહેલ હોવાથી,

[૧૫૬]

સર્વં વસ્તુઓના તથા તેના કાર્યોના શુભ પર્યાયોમાં સાક્ષિભાવે રહ્યો હોવાથી સર્વ જગતના જીવ-અજીવ પદાર્થોને મારાથી જુદા હું સદા જ્ઞેતો રહ્યો છું. ૪૯૮.

હાનિ લાંભો ન મે કિશ્ચિદ્, વિશ્વતઃ સમભાવિનઃ ।

હાનિ લાંભઃ સુખં દુઃખં, બાહ્યેન તત્તુ કલ્પિતમ્ ॥૪૯૯॥

હું સર્વ જગત્માં સમભાવને ધરતો હોવાથી મને તુકશ્યાન કે લાભ ક્યારેય કંઈપણ થતો નથી. હાનિ કે લાભ, સુખ કે દુઃખ આ બધી બાહ્ય કલ્પનાઓ છે. આત્માને તેમાં કંઈ લાગતું-વળગતું નથી. ૪૯૯.

આત્મજ્ઞાનં પ્રકર્તવ્યં, જઠજ્ઞાનં તતઃ ક્રમાત્ ।

દેહાદારાદિકર્માણિ, કાર્યાણિ હિ વિવેકતઃ ॥૫૦૦॥

આત્માએ પોતાની ઉન્નતિ માટે આત્મ-સ્વરૂપનું યથાર્થ-જ્ઞાન અવશ્ય કરવું જ જોઈએ. અને તે આત્મજ્ઞાન પછી અનુક્રમે જડ પદાર્થોનું જ્ઞાન પણ પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. જેથી શરીર, ઇન્દ્રિય, મન તથા કર્મોના સ્વરૂપનો બાધ થવાથી સ્વપર યથાર્થ વિવેક જાગૃત થાય છે. અને તેથી કરવા યોગ્ય અને નહિ કરવા યોગ્ય કાર્યોનું જ્ઞાન થાય છે. ૫૦૦

દેહાદેહાંનિલાભાદિ-કાર્ય જ્ઞાત્વા વિવેકતઃ ।

શરીરાવધિ તદ્ યોગ્યં, કર્તવ્યં સ્વોપયોગતઃ ॥૫૦૧॥

દેહ-ઇન્દ્રિયો મન કર્મ કે જે શુભાશુભ હોય તેના કાર્યોનો વિવેક કરી તેવા કાર્યો સાક્ષિભાવે કરવા. પોતાના દેહની લાભ-હાનિને પણ ધ્યાનમાં રાખીને સર્વ લોકના ભલાને માટે ઉદ્યમ કરવો. કદાપિ શરીરને છોડવાનો પ્રસંગ આવે તોપણ

[૧૫૭]

સાધુ-સાધ્વી-શ્રાવક-શ્રાવિકાના ઉદ્યત્લાભને બાણીને દેહનો પણ ત્યાગ કરી શકાય છે. ૫૦૧.

રાગો દ્વેષસ્તથા કામો, લોભઃ ક્રોધશ્ચ વૈરિતા ।
કીર્ત્યાદિ વાસનાસંગં, સંગમેવ વિજાનત ॥૫૦૨॥

જેને જોઈને વિષયલોગની વૃત્તિ થાય તે રાગ, જેને જોઈને અણુગમે થાય તે દ્રેષ, વિષયોનો મોહ વધે તે કામ, વસ્તુને દેખીને સંશ્રદ્ધ કરવાનું મન થાય તે લોભ, કોઈને દેખીને મારી નાખવાનું મન થાય તે ક્રોધ, અને વૈરપણું કહેવાય છે, તેમજ લોકમાં પોતાના વખાણુ થાય તે કીર્તિ કહેવાય છે. આવી જે વિષયોની વાસના તેને જ્ઞાની સંગ કહે છે. એટલે પુદ્ગલ વસ્તુનો જે મોહ તે સર્વ સંગ કહેવાય છે; તેનો આત્માના હિત માટે ત્યાગ કરવો જોઈએ. ૫૦૨.

સ જ્ઞેયઃ સત્યનિસ્સંગી બાહ્યવિષયસંગ્યપિ ।

કામસંગં વિના બાહ્ય-સંગેષુ નાસ્તિ વદ્યતા ॥૫૦૩॥

તેને તમારે સાથે નિસ્સંગી સમજવો કે જે અંતરંગથી નિસ્સંગી હોય, એટલે બાહ્યથી સર્વ જગતના પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયો લોગવતાં છતાં પણ મન-વચન-કાયાથી પૂર્ણ પ્રહ્લયચર્-વાળો હોય તેો અન્ય વિષયો અનાસક્તિપણે લોગવવા છતાં-સંગી હોવા છતાં બહુ ચીકણાં કર્મ બાંધતો નથી. ૫૦૩.

નિર્જિતા નામરૂપાદિ, -વાસના યેન યોગિના ।

ક્રિયતે તેન સત્પ્રીત્યા, સાક્ષાત્કારો નિજાત્મનઃ ॥૫૦૪॥

જે યોગિએ નામરૂપાદિની વાસના સર્વ પ્રકારે છુટી

[૧૫૮]

લીધી હોય એટલે નામરૂપાદિનો મોહ ત્યાગ કર્યો હોય તેણે સમ્યક્ પ્રીતિથી આત્મસ્વરૂપનો પ્રત્યક્ષભાવે સાક્ષાત્કાર કરેલો જાણવો: ૫૦૪.

નિર્જિતકામસંગસ્ય, હૃદિ વ્યક્તો ભવેત્પ્રભુઃ ।

લોકૈષણાદિમુક્તેન, મુક્તિરત્રૈવ વેદ્યતે ॥૫૦૫॥

જે મહાયોગિએ કામાદિનો સંગ હૃદયથી જીતી લીધો હોય તેને હૃદયમાં વ્યક્તભાવે પ્રભુ પ્રત્યક્ષ થાય છે. તેમજ લોકૈષણથી જે મુક્ત થયા હોય તેમજ કીર્તિ આદિનો મોહ ત્યાગ કર્યો હોય તે આત્માને અહિંઆ જ મુક્તિ જેવી ઠંથા અનુભવાય છે. ૫૦૫.

સર્વસંગેષુ નિસ્સંગઃ, કામો યેન વિનિર્જિતઃ ।

વિષયસંગમુક્તોઽપિ, કામેન સંગવાન્ સ્વહુ ॥૫૦૬॥

જે આત્માએ કામ-વિષયલોગની વૃત્તિઓને જીતી લીધી છે તે નિસ્સંગ છે. પણ જે બાહ્યથી સર્વસંગનો ત્યાગ કરેલો હોવા છતાં પણ અન્તવૃત્તિઓમાં કામ-લોગની ઈચ્છા ભરેલી હોય તો તે કામ-સંગી અવશ્ય છે. ૫૦૬.

આન્તરસંગ નિસ્સંગો, જનો વિશ્વસ્ય સંગતઃ ।

નિસ્સંગસ્તસ્ય બાહ્યસ્ય, ત્યાગે નાસ્તિ પ્રયોજનમ્ ॥૫૦૭॥

જે ભવ્યાત્મા અંતરંગથી સર્વ સંગથી રહિત છે અને ધર્મકથા આદિના કારણે વિશ્વનો સંગ કરે છે તે અવશ્ય નિસ્સંગી છે. તેઓ બાહ્ય સંગ ત્યાગ કરે કે ન કરે તેનું કંઈ વિશેષ પ્રયોજન નથી. ૫૦૭

[૧૫૬]

દેહાદીનાં ચ સમ્બન્ધા,-ત્રિસ્સંગો મોહવર્જિતઃ ।

મોહાદિસંગતઃ સંગી, વાહ્યત્યાગી વનસ્થિતઃ ॥૫૦૮॥

દેહ-ઇન્દ્રિય-મનના મોહનો ત્યાગ કરનારો, મોહથી રહિત નિઃસંગી સમજવો, મોહનો સંગ એટલે શરીર-ઇન્દ્રિય-મન વિષયોમાં ધુમતું હોવાથી, બહારથી સર્વ લોકસંગતિનો ત્યાગી વનવાસી હોય તો પણ સંગી જ છે, એમ સમજવું. ૫૦૮.

અહં ત્વં મમતા ગ્રન્થિ,-યસ્ય નષ્ટો વિવેકતઃ ।

વાહ્યલક્ષ્મ્યા ચ કિં તસ્ય, અન્તરાઽઽત્મવિદેહિનઃ ॥૫૦૯॥

હું-તું એવી મોહમયી ગ્રંથી-ગાંઠ જે યોગીના હૃદયમાંથી નષ્ટ થઈ હોય અને વિવેકથી આત્મ-સ્વરૂપનો પારમાર્થિક બોધ પ્રગટ થયો હોય તેવા સમ્યક્જ્ઞાની યોગીઓને બાહ્ય લક્ષ્મી કાંઈ પણ સંસારબ્રમણના કારણરૂપ નથી થતી, તેવા યોગીઓ આત્મવિદેહી-દેહથી ન્યારા ગણાય છે. ૫૦૯.

સમત્વં યસ્ય સંજાતં, તસ્ય કિં ત્યાગતઃ સ્વલુ ।

સમાઽઽત્મનસ્તપસ્ત્યાગ,-ક્રિયાદેર્ન પ્રયોજનમ્ ॥૫૧૦॥

જે ભવ્યાત્માના હૃદય પ્રદેશમાં પ્રત્યેક વસ્તુ ઉપર રાગ-દ્રેષ નષ્ટ થવાથી સમાન ભાવના પ્રગટ થઈ હોય તેને શરીર કપડાં ઘર વસ્તુ ત્યાગ કરવાને કોઈ પ્રયોજન નથી જ રહેતું, હોય તો અંધન નથી, ન હોય તો કોઈ આત્મધ્યાનનો પ્રસંગ પણ નથી. દેહની મમતા ન હોવાથી આત્મસ્વરૂપમાં જ વિચરે છે. તેમજ તેવા ત્યાગીને ક્રિયાનુષ્ઠાનતું પણ પ્રયોજન નથી રહેતું. આવાત નિશ્ચયનયથી સમજવી. પૂર્ણ યોગીઓને માટે

[૧૬૦]

સમજવી, પણ અભ્યાસી યોગીઓએ તપ-જપ-ક્રિયાનુષ્ઠાનેા કરવા બેઠાં છે. ૫૧૦.

જ્ઞાનવૈરાગ્યમત્પ્રીત્યા, નિઃસંગત્વં પ્રજાયતે ।

સમત્વં જાયતે સત્યં, તતો મોક્ષઃ પ્રજાયતે ॥૫૧૧॥

જે યોગીઓને સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રથી યુક્ત ભાવનાથી પૂર્ણ સર્વ સંસાર ઉપર વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થયેા હોય અને શત્રુ-મિત્ર પ્રત્યે સમભાવના બળૂત થઈ હોય-તેવા આત્માઓ નિઃસંગી કહેવાય છે. એવું નિઃસંગપણું-સમભાવપણું જેમને પ્રાપ્ત થયું હોય તે આત્માઓ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે. ૫૧૧.

બન્ધો મોક્ષોઽસ્તિ વિત્તેન, વાહ્યે કિશ્ચિન્ન જાનત ।

ન ચ બન્ધો ન મોક્ષોઽસ્તિ, જાતે શુદ્ધે નિજાઽઽત્મનિ ॥૫૧૨॥

મનથી જ કર્મનેા બન્ધ અને કર્મથી મુક્ત થવાય છે. પરન્તુ બાહ્યપદાર્થો નિશ્ચયનયથી તેમાં કારણભૂત નથી. જેવું ચિત્ત પૂર્ણ શુદ્ધ થયું છે તેને કર્મનેા બન્ધ કે કર્મથી મુક્ત થવાપણું નથી રહેતું. ૫૧૨.

વિજ્ઞેયઃ પરમાઽઽત્મા સ, બન્ધે મોક્ષે ચ યઃ સમી ।

વિજ્ઞેયઃ સ ચ સંસારી, બન્ધે મોક્ષે ન યઃ સમી ॥૫૧૩॥

કર્મનેા બન્ધ થાય કે મોક્ષ થાય તેવી ઇચ્છા વિના સુખ-દુઃખના હેતુઓમાં જે સમાનભાવ રાખે છે તેને પરમાત્મા સમજવો. અને જે સમાનભાવ રાખતા નથી તેને સંસારી સમજવો. ૫૧૩.

[૧૬૧]

इत्येवमात्मबोधस्य बीजं सद्गुरुसेवनम् ।

सर्वोपायेषु मुख्यं तत् सद्गुरोः पादसेवनम् ॥५४॥

એ પ્રમાણે આત્મસ્વરૂપના ઝોધતું મુખ્ય કારણ સદ્ગુરુની નિરંતર સેવા કરવી એ જ છે. કારણ કે સર્વોપાયોમાં સદ્ગુરુના ચરણની સેવા એ જ મોક્ષપ્રાપ્તિનું મુખ્ય કારણ છે. ૫૧૪.

परस्परोपकारेषु, विश्वस्थसर्वदेहिनाम् ।

स्वाभाविकप्रवृत्तिर्हि, देहादेर्जीवनाय च ॥५१५॥

સંસારમાં રહેલા સર્વ પ્રાણીઓ પરસ્પર ઉપકારથી જ પોતાના જીવનોને ચલાવી શકે છે. તેથી સ્વજીવન અને પર-જીવનનો વ્યવહાર ચાલે છે. આ પ્રવૃત્તિ શરીર જીવન માટે અનાદિકાલથી ચાલે છે—ચાલશે અને ચાલતી હતી. ૫૧૫.

आत्मार्थमन्यलोकानां, हितार्थं मुक्तिकांक्षिणाम् ।

निर्मलाऽध्याऽऽत्मगीतेयं, कृता विश्वोपकारिणी ॥५१६॥

જગતના સર્વ જીવોના હિત માટે, મોક્ષની ઇચ્છા કરનારા ભવ્યઆત્માઓને માટે, વિશ્વને પરમ ઉપકાર થાય તેવી અધ્યાત્મ ગીતા જેમાં જરાપણ દોષ નથી તેવી નિર્મલ અના-પવામાં આવી છે. ૫૧૬.

खसिद्धिनिधिचन्द्राङ्के, वैक्रमान्दे हि वत्सरे ।

श्रावणशुक्लपञ्चम्यां, प्रहरात्रे कुजे दिने ॥५१७॥

વિક્રમ સંવત ૧૯૮૦ માં શ્રાવણ સુદિ પાંચમને દિવસે (જે દિવસે શ્રી નેમિનાથ ભગવાનના જન્મ અને દીક્ષા કલ્યાણક થયા છે તે દિવસે) મંગળવારે પ્રથમ પ્રહરમાં આ ગ્રંથને પૂર્ણ કરવામાં આવ્યો છે. ૫૧૭.

[૧૬૨]

પેથાપુરે સ્થિતિ કૃત્વા, જ્ઞાનવૈરાગ્યભાવતઃ ।

રચિતાઽધ્યાત્મગીતેયં, બુદ્ધિસાગરસૂરિણા ॥૫૧૮॥

શ્રી પેથાપુરમાં ચાતુર્માસની સ્થિરતા કરીને, સમ્યક્જ્ઞાન-વૈરાગ્ય ભાવપૂર્વક શ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરિવરે આ 'અધ્યાત્મ ગીતા' ગ્રન્થની રચના કરી. ૫૧૮.

પञ्चशताधिकैः पद्यैः, ग्रन्थोऽयमुपकारकः ।

आचन्द्रार्कमहीं याव, -चन्द्रतु विश्वबोधकः ॥५१९॥

પાંચસોથી અધિક એટલે પાંચસોને ઓગણત્રીસ (૫૨૬) શ્લોકોથી યુક્ત, ચન્દ્ર-સૂર્ય અને પૃથ્વી જ્યાંસુધી છે ત્યાંસુધી આ અધ્યાત્મગીતા નામનો ગ્રન્થ સર્વ ભવ્યાત્માઓને સમ્યક્ જ્ઞાનહૃદયપૂર્વક આત્મસ્વરૂપનો શ્રેષ્ઠ બોધ આપનાર થાઓ. ૫૧૯.

अध्यात्मयोगशास्त्राणा, -मभ्यासाद्ध्यानतो मयि ।

स्वाभाविकी समुत्पन्ना, स्फुरणा ज्ञानसम्भवा ॥५२०॥

यादृशी तादृशी जाता, लिखिता साऽननुक्रमात् ।

हंसदृष्टितया सन्तः सारं गृह्णन्तु भावतः ॥५२१॥

नानुक्रमोऽत्र पद्यानां, विषयाणां विजानत ।

अत्राऽध्यात्मिकतत्त्वस्य, विषयो मुख्य एव सः ॥५२२॥

भक्तिक्रियादिपक्वानां, गुरुकुलप्रसेविनाम् ।

गुर्वात्मीभूतशिष्याणा, -मध्याऽऽत्मधर्मकांक्षिणाम् ॥५२૩॥

देयमध्याऽऽत्मनो જ્ઞાનં, ગીતાર્થેર્નયકોવિદૈઃ ।

પ્રાણાન્તેઽપિ ન દાતવ્યં, ધૂર્તનાસ્તિકદેહિનામ્ ॥૫૨૪॥

અધ્યાત્મજ્ઞાનગીતાયાઃ, પઠનાચ્છ્રવણાજ્ઞનાઃ ।

મનનાત્સ્મરણાજ્ઞાનં, સુખં યાન્તુ ચ મજ્જલમ્ ॥૫૨૫॥

[૧૬૩]

અધ્યાત્મજ્ઞાનિનઃ સન્તો, વર્દ્ધન્તાં વિશ્વશાન્તિદાઃ ।
 સાચ્ચિકા યોગિનો ભવ્યા, વ્યક્તીભવન્તુ ભૂરિશઃ ॥૫૨૬॥
 સ્વતન્ત્રાઃ સન્તુ વિશ્વસ્થ, -લોકા આત્મસુખાર્થિનઃ ।
 શાન્તિં તુષ્ટિં ચ પુષ્ટિં ચ, મજ્જલં યાન્તુ સત્પદમ્ ॥૫૨૭॥
 ચિદાનન્દમયા સર્વે, ભવન્તુ વિશ્વદેહિનઃ ।
 શુદ્ધાઽઽત્મરાજ્યસામ્રાજ્ય, -સ્વાતન્ત્ર્યં યાન્તુ સત્તરમ્ ॥૫૨૮॥
 મંગલં જૈનધર્મોઽસ્તિ, જૈનસંઘોઽસ્તિ મંગલમ્ ।
 મંગલં સન્તુ સિદ્ધાર્હ, -ત્સૂરિવાચકસાધવઃ ॥૫૨૯॥

અધ્યાત્મયોગશાસ્ત્રોના અભ્યાસ અને ધ્યાનથી મને
 સ્વાભાવિકી સ્કુરણા ઉત્પન્ન થવાથી તે જેવા આકારે ઉત્પન્ન
 થઈ તેવા સ્વરૂપે-અનુક્રમે મારાથી તે પદાકારે લખાઈ છે.
 સબ્જનો હંસદષ્ટિથી આદરપૂર્વક તેમાંથી સારને ગ્રહણ કરો.
 જે કે આમાં શ્લોકો કે વિષયોનો અનુક્રમ નથી જળવાણો,
 પરંતુ મુખ્ય વિષય આમાં અધ્યાત્મ તત્ત્વનો જ છે. જે ભવ્યા-
 ત્મા ભક્તિ-દ્વિયા-અનુષ્ઠાનોથી પૂર્ણ પઠવ થયેલા યોગ્ય શિષ્યોને,
 જે શુરુકુલની સેવા કરનારા શિષ્યો છે તેઓને, તથા જે
 શુરુના આત્મસ્વરૂપમાં ભક્તિ શુભથી તદ્દ્રૂપ થયેલા હોય તેમને
 ગીતાર્થો શાસ્ત્રવિશારદ પદ આપી શકે છે. અધ્યાત્મધર્મના
 અભિલાષીઓ અને મોક્ષની ઇચ્છાવાળાઓને જ તે પદ આપવા
 યોગ્ય છે. પણ ભવાનંદી, નાસ્તિક, ધર્મદ્વેષી ને શુરુદ્વેષીને
 કદાપિ પ્રાણાન્તે પણ આપવા યોગ્ય નથી. આ અધ્યાત્મજ્ઞાન-
 ગીતાને ભણવાથી, સાંભળવાથી, મનન કરવાથી અને સ્મરણ
 કરવાથી જ્ઞાન, સુખ અને મંગલ પ્રાપ્ત થાય છે. વિશ્વને
 શાન્તિ આપનારા અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ-સબ્જન પુરુષો સંસારમાં

[૧૬૪]

ખૂબ વધો, સાત્ત્વિક લબ્યાત્મા યોગી પુરુષો વારંવાર પ્રકટ થાયો. સંસારમાં રહેલા લોકો-આત્મિક સુખના ઇચ્છુક લબ્યાત્માઓ સ્વતંત્ર થાયો. શાન્તિ, તુષ્ટિ, પુષ્ટિ, મંગલ અને છેવટે મોક્ષને પ્રાપ્ત કરો. સંસારના સર્વે જીવો ચિદાનંદમયથી યુક્ત બનો, અને શીઘ્ર શુદ્ધ-પવિત્ર આત્મિક રાજ્યરૂપ સામ્રાજ્ય પ્રાપ્ત કરીને સ્વતંત્ર બનો. જૈનધર્મ મંગલ છે, જૈનસંઘ મંગલ છે, અને અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ મંગલ છે. ૐ શાન્તિ: !

સંવત ૧૯૮૬ ના ચૈત્ર સુદિ પાંચમને શુક્રવાર.

અસૌ અધ્યાત્મગીતાયાં, અનુવાદેન પૂર્ણતા ।

કૃતા ગૂર્જરી-ગિરાયાં, ઋદ્ધિસાગરસૂરિણા ॥ ૧ ॥

શ્રીવીરનિર્વાણાત્ સહસ્રદ્વયે શતકચતુષ્કે પચ્ચાશીતૌ
વૈશાખ્યાં અક્ષયતૃતીયાદિને સોમવાસરે મૃગે ચન્દ્રે વર્તતે
તદ્દ્વિતીયપ્રહરે પૂર્ણતાં પ્રાપ્તે મંગલસમયે મંગલં કૃતા મયા
ઋદ્ધિસાગરેણ ૐ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ

શ્રી પરમશુરુ ઋદ્ધિસાગરસૂરીશ્વરજીના શિષ્ય-પરમાજ્ઞ
શ્રી ઋદ્ધિસાગરસૂરિએ આ અધ્યાત્મગીતાનો ગુજરાતી ભાષામાં
તેના અર્થને વ્યક્ત કરવાને અનુવાદ કરેલો છે, તેને સદ્ગુણી સંતો
અવશ્ય સુધારશે અને જે મન્દબુદ્ધિયોગે પ્રવચન વિરુદ્ધ હોય
એનો ત્યાગ કરીને આ અધ્યાત્મગીતાને પૂર્ણ શુદ્ધ કરશે. વીર
સં. ૨૪૮૫ ના વૈશાખ સુદ ત્રીજને સોમવારે પૂર્ણ કરેલ છે.

— સ મા ત —

श्री अध्यात्म ज्ञानप्रसारक मंडल तरङ्गी प्रकट थियेस ११२ ग्रंथो.

१ अध्यात्मव्याख्यानभाषा	०-४-०
२ लज्जनसंग्रह भाग २ ग्ने	०-८-०
३ लज्जनसंग्रह भाग ३ ग्ने	०-८-०
४ समाधिशतकम्	०-८-०
५ अनुभवपर्यशी	०-८-०
६ आत्मदीप	०-८-०
७ लज्जनसंग्रह भाग ४ थो	०-८-०
८ परमात्मदर्शन	०-१२-०
९ परमात्मज्योति (आवृत्ति २ ल्)	०-१२-०
१० तत्त्वपिंडु	०-४-०
११ गुणानुराग (आवृत्ति भील)	०-१-०
१२-१३ लज्जनसंग्रह भा. प्र मो तथा तत्त्व-ज्ञानदीपिका	०-६-०
१४ तीर्थयात्रानुं विमान (आ. त्रील)	०-८-०
१५ अध्यात्म-लज्जन संग्रह	०-६-०
१६ गुरुभोध (आ. भील)	०-८-०
१७ तत्त्वज्ञान-दीपिका (आ. २)	०-१०-०
१८ गडुंदी-संग्रह भा. १ (आ. २)	०-६-०
१९-२० श्रावकधर्म स्वरूप भा. १-२	०-२-०
२१ लज्जनपद संग्रह भाग ६ डो.	०-१२-०
२२ वचनामृत	०-१४-०
० २३ योगदीपक (आ. २)	३-०-०
२४ जैन ऐतिहासिक रासभाषा	१-०-०
० २५ व्यानंदधनपद संग्रह भावार्थ (आ. ३)	१२-८-८
० २६ अध्यात्मशांति (आ. ४)	०-१२-०

[૧૬૬]

૨૭ કાવ્ય-સંગ્રહ ભાગ ૭ મો.	૦-૮-૦
૨૮ જૈનધર્મની પ્રાચીન અને અર્વાચીન સ્થિતિ	૦-૩-૦
૨૯ કુમારપાલ (હિન્દી)	૦-૬-૦
૩૦ થી ૩૪ સુખસાગર ગુરુ-ગીતા ગ્રન્થ ૫	૦-૪-૦
૩૫ ષડ્દ્રવ્યવિચાર (આટ્ટતિ ૩)	૦-૪-૦
૩૬ વિઙ્ગપુર વૃતાંત ન્હાતુ'	૦-૪-૦
૩૭ સાબરમતી ગુણશિક્ષણ કાવ્ય	૦-૬-૦
૩૮ પ્રતિજ્ઞાપાલન	૦-૫-૦
૩૯ જૈન ગચ્છમતપ્રબંધ, ૪૦ સંઘગ્રંથ, ૪૧ જૈનગીતા	૧-૦-૦
૦ ૪૦ સંઘગ્રંથ (આ. ૨૭)	૧-૦-૦
૪૨ જૈન ધાતુપ્રતિમા લેખ સંગ્રહ ભા. ૧	૧-૦-૦
૪૩ મિત્ર-મૈત્રી	૦-૮-૦
૪૪ શિષ્યોપનિષદ્	૦-૨-૦
૪૫ જૈનોપનિષદ્	૦-૨-૦
૪૬-૪૭ ધાર્મિક ગણસંગ્રહ તથા પત્ર સદુપદેશ ભા. ૧	૩-૦-૦
૪૮ લજ્જન સંગ્રહ ભા. ૮	૩-૦-૦
૪૯ શ્રીમદ્ દેવચંદ્ર ભા. ૧ (આ. ૨)	૨-૮-૦
૪૯ શ્રીમદ્ દેવચંદ્ર ભા. ૧ ના ચાર કટકા જુદા પાકા બાંધેલા. ૧-દેવચંદ્ર ચોવીસી રા. ૦૧૧, ૨-નય ચક્રસાર રા. ૦૧૧, ૩-કર્મગ્રન્થ રા. ૦૧૧,	
૪-વિચાર રત્નસાર રા. ૧)	
૦ ૫૦ કર્મચોગ (આ. ૨૭)	૧-૨-૦
૫૧ આત્મદર્શન	૦-૧૦-૦
૫૨ ભારતસહકાર શિક્ષણ કાવ્ય	૦-૧૦-૦
+ ૫૩ શ્રીમદ્ દેવચંદ્ર ભા. ૨ (આ. ૨)	૨-૮-૦
૫૪ ગહુલ્લી સંગ્રહ ભા. ૨ (આ. ૨)	૦-૬-૦
૫૪ ગહુલ્લી સંગ્રહ ભા. ૧-૨ ભેગા પાકા બાંધેલા.	૦-૧૨-૦

[૧૬૭]

પપ કર્મપ્રકૃતિ ટીકા ભાષાંતર	૩-૦-૦
પફ ગુરુગીત ગહુલી-સંગ્રહ	૦-૧૨-૦
પગ-પઠ આગમસાર અને અધ્યાત્મગીતા (આ. ૨)	૦-૬-૦
પહ દેવવંદન સ્તુતિ-સ્તવન સંગ્રહ	૦-૪-૦
૬૦ પૂજન સંગ્રહ ભા. ૧ લો	૧-૦-૦
× ૬૧ ભજનસંગ્રહ ભાગ ૯	૧-૮-૦
× ૬૨ ભજનપદસંગ્રહ ભાગ ૧૦	૧-૦-૦
× ૬૩ પત્રસદુપદેશ ભાગ ૨	૧-૮-૦
૬૪ ધાતુપ્રતિમા લેખસંગ્રહ ભા. ૨	૧-૦-૦
૬૫ જૈનદષ્ટિએ ઇશાવાસ્યોપનિષદ્ ભાવાર્થ-વિવેચન	૧-૦-૦
૬૬ પૂજનસંગ્રહ ભાગ ૧-૨	૨-૦-૦
૬૭ સ્નાત્રપૂજન	૦-૨-૦
૬૮ શ્રીમદ્ દેવચંદ્રજી અને તેમનું જીવનચરિત્ર	૦-૪-૦
× ૬૯-૭૨ શુદ્ધોપયોગ વિ. સંસ્કૃત ગ્રંથ ૪	૦-૧૨-૦
૭૩-૭૭ સંઘકર્તવ્ય વિ. સંસ્કૃત ગ્રંથ ૫	૦-૧૨-૦
૭૮ લાલા લજ્જપતરાય અને જૈન ધર્મ	૦-૪-૦
૭૯ ચિન્તામણિ	૦-૪-૦
૮૦-૮૧ જૈનધર્મ અને ખ્રીસ્તી ધર્મનો મુકાબલો	
તથા જૈન ખ્રીસ્તી સંવાદ	૧-૦-૦
૮૨ સત્યસ્વરૂપ	૦-૬-૦
૮૩ ધ્યાન વિચાર	૦-૮-૦
• ૮૪ આત્મશક્તિપ્રકાશ (આ. ૨)	૦-૧૪-૦
• ૮૫ સાંવસરિક ક્ષમાપના (આ. ૩)	૦-૮-૦
૮૬ આત્મદર્શન (મણિચંદ્રજી કૃત સજ્જાતોનું વિવેચન)	૦-૪-૦
૮૭ જૈનધાર્મિક શંકાસમાધાન	૦-૪-૦
૮૮ કન્યાવિક્રયનિષેધ	૦-૬-૦
૮૯ આત્મશિક્ષા લાવના પ્રકાશ	૦-૭-૦

[૧૬૮]

૦ ૯૦ આત્મપ્રકાશ (ત્રીજી આવૃત્તિ)	૫-૦-૦
૯૧ શોકવિનાશક ગ્રંથ	૦-૧-૦
૯૨ તત્ત્વ વિચાર	૦-૬-૦
+ ૯૩-૯૭ અધ્યાત્મગીતા વિ. સંસ્કૃત ગ્રંથ ૫	૧-૦-૦
૯૮ જૈનસૂત્રમાં મૂર્તિપૂજા	૦-૩-૦
૯૯ શ્રી યશોવિજયજી નિબંધ	૦-૬-૦
+૧૦૦ ભજનપદ સંગ્રહ ભાગ ૧૧	૦-૧૨-૦
૦૧૦૧ ભજનપદ સં. ભાગ ૧, ૨ (આ. ૪ થી)	૨-૮-૦
૧૦૨ ગુજરાત બૃહદ્દેવિજયપુર વૃત્તાંત	૧-૪-૦
+૧૦૩-૪ શ્રીમદ્દેવચંદ્રજીનું વિસ્તૃત જીવન ચરિત્ર તથા દેવવિલાસ	૦-૧૨-૦
+૧૦૫ મુદ્રિતજૈન શ્લોક ગ્રંથગાઈઠ	૧-૮-૦
+૧૦૬ કક્ષાવલિ-સુબોધ	૧-૪-૦
૧૦૭ સ્તવનસંગ્રહ (દેવવંદન સહિત)	૦-૧૦-૦
૧૦૮ પત્ર સદુપદેશ ભાગ ૩	૦-૬-૦
+૧૦૯ શ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરીશ્ચર સ્મારક ગ્રંથ	૦-૧૨-૦
૧૧૦ પ્રેમગીતા સંસ્કૃત	૦-૬-૦
૦૧૧૧ યોગનિષ્ઠ આચાર્ય-શ્રીમદ્દેવચંદ્રજીનું વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર	૧૧-૦-૦
૧૧૨ અધ્યાત્મસાર	૦-૧૨-૦
૦૧૧૩ આંતર જ્યોતિ ભા. ૧	૫-૦-૦
૦૧૧૪ " " ભા. ૨	૫-૦-૦
૦૧૧૫ જ્ઞાનામૃત-ભજનાવલી	૧-૦-૦
૦ યોગવિદ્યા	૦-૪-૦
૧૧૬ અધ્યાત્મગીતા-અનુવાદ	૧-૦-૦

૦ આ નિશાનીવાલા નવા ૧૪ ગ્રંથો સહ્યોને ભેટ અપાયા છે.

+ આ નિશાનીવાલા ૧૧ જીના ગ્રંથો ભેટ અપાયા છે.

જીવન પરિવર્તન કરનાર

પારસમણિ

મહાન્ યોગીશ્વર શ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરિજીની પ્રાસાદિક કલમે
આજેખાયેલ—

શ્રી કર્મયોગ

ભારતવર્ષનો જૈન શૈલીનો આ યુગનો અજ્ઞેડ મહાઅંથ.

માનવજીવનના ઘડતર માટે કર્તવ્યશિક્ષાનું આ ગ્રંથનું પાનેપાનું
અનુપમ છે. એની અદ્વિતીય રોચક શૈલી અને વિરાટ ઐતિહાસિક
વિવેચન ભવ્ય છે. ઉપદેશ સર્વગ્રાહ્ય છે. ઉત્તમ અભિપ્રાયો સહિત.

કા. ૮ પેજ પૃ. ૮૦૦ ઉમદા કાગળ, ઉત્તમ છપાઈ, રંગીન
ચિત્રો, પાકું પુકું, ભાવવાહી જેકેટ કી. ૧૨-૮-૦

યોગનિષ્ઠ આચાર્ય

લેખકો • શ્રી જયભિખાજી તથા શ્રી પાદરાકર.

જીવનચરિત્રમાં ભાત પાડતો-અદ્વિતીય એવો યોગીશ્વર શ્રી
બુદ્ધિસાગરસૂરિજીનું સળંગ જીવન આલેખતો આ ગ્રંથ વાંચવો
એ જીવનની લ્હાણ છે. સેંકડો ચિત્રો, ઉત્તમ કાગળ, પાકું કપ-
ડાનું બાઈન્ડીંગ, કા. ૮ પેજ ૬૦૦ પૃષ્ઠ, ભાવવાહી સચિત્ર જેકેટ
કીમત રૂ. ૧૧-૦-૦

તથા બીજા મંડળના ગ્રંથો મંગાવો. ઘર લાયબ્રેરી બનાવો.

શ્રી અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રસારક મંડળ,

C/o. શ્રી મંગળદાસ ઘડિયાળી.

૩૪૭, કાલખાદેવી રોડ, મુંબઈ ૨